

Tartalom

XLVII. ÉVFOLYAM, 10. SZÁM

1993. OKTÓBER

BAKA ISTVÁN: Menhir	3
KIRÁLY LÁSZLÓ: A Garibaldi-híd; Posztmodern; Vagy talán; Helyzetjelentés	4
SZÖLLŐSI ZOLTÁN: Hold száraz fénye	6
PÁSKÁNDI GÉZA: Vers az Ilia-filiáról	8
TANDORI DEZSŐ: A barátposzáta esztendeje (1993)	11
JUHÁSZ ANIKÓ: Átjárók; De hogy; Testbeszéd	19
OLÁH JÁNOS: Horoszkóp	21
KÁLNAY ADÉL: Amit megtart az emlékezet; Eliramlik minden, mi jó és rossz	22
BÁRDOS B. ARTHUR: Fordulópontok...; Közkívánatra	28
PALOCSAY ZSIGMOND: Vígballada; Madárlátta	31
ALFÖLDY JENŐ: Koppintások	34

NÉZŐ

FEJÉR ÁDÁM: Miloš Crnjanski (1893–1977)	42
BEKE GYÖRGY: Stancu-redivivus	45

TANULMÁNY

Esterházy-elemzések

ZSÉLYI FERENC: Dadekom, fűzfa	48
HÓDOSY ANNAMÁRIA: Száll a hattyú... (Csokonai Lili és az intertextualitás)	57
HÁRTÓ GÁBOR: Barth, In: Esterházy (E. P. idézeteiről)	69

ÖRÖKSÉG

N. SZABÓ JÓZSEF: Szent-Györgyi Albert tudomány- szervező és kultúrpolitikai tevékenysége (1945–1946) ...	75
---	----

KRITIKA

GÖRÖMBEI ANDRÁS: Baka István: Farkasok órája	84
NYILASY BALÁZS: Dávidházi Péter: Hunyt mesterünk (Arany János kritikusi öröksége)	87
ÁRPÁS KÁROLY: A gyűjtés ideje (Vitéz György versei)	94

Szerkesztői asztal a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

BUZÁS ANDRÁS grafikái a 7., 10., 21., 41. és a 74. oldalon,
ENYEDI ZOLTÁN fényképe Szent-Györgyi Albertről
a 83. oldalon.

DIÁK-MELLÉKLET

PÉTER LÁSZLÓ: Juhász Gyula hálójából
(Versmagyarázatok)

KIRÁLY LÁSZLÓ

A Garibaldi-híd

*A Garibaldi-híd alatt szalad a Szamos
 – et nos amours –,
 miközben Nyugatra szökik legszebb novellám:
 A bécsi gyors...
 Szeretném, ha valaki békén hagyna,
 de se múltam, se jövőm nem bizonyos.
 Hol leszek közönytelen, hol leszek közönyös?
 Életem s életek valahol közös. –
 Miként legyek hát közönytelen,
 miként közönyös?!
 Ellopott versem fölött lanyha
 csodálkozással országnyi légy köröz.
 Szemközt a kardos-temetői sírkövek.
 Élek s tudom: már csak a jelen,
 a múlt s a megélt jövőndő követ.
 És fut a Szamos, a csendes, a szőke.
 Mellettem, alattam, bennem – mindörökre.*

1993. június 18.

Posztmodern

*FaLU vÉgÉn KURT a kocsmá.
 oDa rúg KI a
 szamos PARTI sÉtányRA.
 ISTEN áldja MEG kendTEKET.
 Szegény édesanyám
 betegeskedik.*

1993. június 17.

Vagy talán

*amikor
eszedbe jut két rím –
akkor a legjobb
homokot hordani*

*amikor eszedbe jut
a bécsi gyors-novellád
akkor jönnek
a csempe-rakók*

*amikor eszedbe jutok
valami ménta-illatban
akkor kérnek meg:
vasalj ki valamit*

*amikor épp
a negyedik jut eszedbe
akkor mondják:
harmadik az isten igaza*

*de hát ki vagyunk én
de hát ki vagyok mi*

*ennyi idő után
ennyire lekésve mindent*

*vagy talán
minket késett le valami?*

1993. június 18.

Helyzetjelentés

*Veri a zápor Kolozsvárt.
Villámlanak és zengnek az egek.
Menekülnek akik nem tudták.
Ezt elfelejteni már nem lehet.*

*Ázik a város, a kertek, az utcák.
Ázik a csalit, a pagony, a berek.
Áznak kik tudták – és akik nem tudták.
Áznak az emberek – és a nem-emberek.*

1993. június 11.

SZÖLLŐSI ZOLTÁN

Hold száraz fénye

Magyarázat Évának

*Hold száraz fénye fehéren
 Korom ha hull feketén
 Szívárog nem sejtett résen
 Mindenütt arcok helyén
 Korom ha hull feketén*

*Riadtan nézem világom
 Lyuk és csupa repedés
 Számolatlan úr És látom
 Betönni csillag kevés
 Lyuk és csupa repedés*

*Volt áldozatnak asszony is
 De véle hulltam mészbe
 Volt vers balladás hasznom is
 Mely magam kínját mérte
 De véle hulltam mészbe*

*Úgy építettem tegnapom
 Megálljon éjszakára
 Biztosra vettem holnapom
 Leomló Déva vára
 Megálljon éjszakára*

*Riadtan nézem világom
 Lyuk és csupa repedés
 Számolatlan úr És látom
 Betönni csillag kevés
 Lyuk és csupa repedés*

*Pillanatonként öregszem
 Nem az időben Térben
 Keverem hitem szerelmem
 S érzéseim nem érzem
 Nem az időben Térben*

Főlvállalt váramat hagyom
Maradjak balladátlan
Bár ezer évem s századom
Mindig is együtt láttam
Maradjak balladátlan

Mennék de mennem is minék
Szívemig ér a nincsen
Elfogytak sziklák és hitek
Alattuk fű és Isten
Szívemig ér a nincsen

Hold száraz fénye fehéren
Korom ha hull feketén
Szivárog nem sejtett résen
Mindenütt arcok helyén
Mindenütt arcok helyén

PÁSKÁNDI GÉZA

Vers az Ilia-filiáról¹

Ilia Mihály igen tisztelendő úrnak,
Szeged város díszpolgárának küldöm
ősi barátsággal

KöszönVÉN minden gratulát,²
iszom kávé – mi granulált –,
s tûnödöm, édes Ilia,
mi bennem ez a filia?
Bennem, kit annyi -éra ért,
zöldemen filoxéra sért,
akit fûrkésztek fóbiák,
occidiumos FÁG-világ!
Tán nevében a lágy zene?
Hej, de ércekkel zengene,
ha észrevenne bármi csínyt,
és bántaná a mily kicsinyt!

Abimélek filiszteus,
filomélához neve – juss?
Hát így tûnödöm, Iliám,
honnan is jó e filiám?
Belém, ki lehetnék fakír,
vagy bestio- vagy nekrofil...³
S mi ez a gyöngéd döbbenet,
mellyel kimondom a neved.

Mondhatnék szentet: Nepomuk.
Kakukkolhatnám: Habakuk.
De nem! Azt mondom: Ilia.
Mi ez a sorsos filia,
mikor megéltem – rettenet –
végzetes végzõdéseket!
Talán nem tudnám tú fokán
meglelni filiám okát,
hogy áthúzzam a cérnaszált
Idõn az Arjadré-fonált?
Éppen, hogy sok okát lelem,
hát felsorolni sem merem,
eltelne véle egy idõ,

s köbhögne a szalontüdő
vénen. Így hát Szegeden
a város meg az egyetem
kórusába kottám viszem:
Éljen soká! És ezt hiszem.

ÉLJEN, HA MÁR HOZTA BÁBA⁴,
S NEM LETT DÍSZPONTY A TISZÁBA;
DÍSZPINTY SE, A TISZAFÁRA⁵ –
HANEM SZEGED, HANEM SZEGED
OLY NAGY S MÉLTÓ DÍSZPOLGÁRA!

¹ Nehogy tisztos tanár urak
görög, latin, meg más miatt
újfent meghúzzák pájszemem,
míg békén pájslimat eszem
a mindenféle nagy időn,
kiköpve sznob szalontüdőm
s a lelkem, míg Balkánt pipál
Tiszák, Dunák jó *partinál*...
Nem, annyi egyszer bizonyos,
sose lettem bizantinus,
habár erősen *régiós*,
minutára se *légiós*,
pedig mi ott szép – tisztelem,
de megvetem, mi dicstelen.
Szóval, urak, ti tanarak,
ne szóljatok meg amiatt:
nem írtam fennebb *flíát*.
Így – hosszabbítván Iliát –
kurtítanám e nagy személyt.
Nem török holtnyelvi szeszélyt,
mióta az eszenciám:
poetica licentiám!

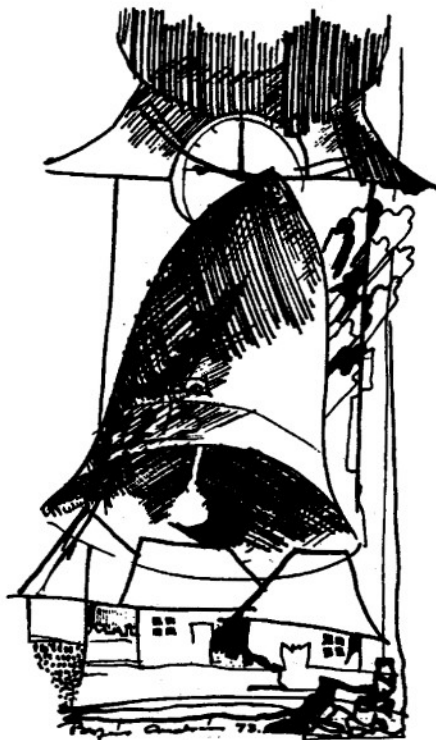
² Valahogy az áttétel: mű,
többfélelmű – többértelmű!
Ne hökkentsen se „gratula”.
Nyelvérzékem a – *natura*.
Elhagyom az -*iót*, -*ciót*,
mint némelyek a nációt.

³ Mondták, bivalybőrből kijő
fáin' krokodilbőr cipő.
Ha filantrópból kannibál –
vargából is lesz Hannibal.

Vagy a dálnok Sachs varga volt,
 s igaz: *bagarját* varrhatott
Jacob Böhme, lángelme, bölcs.
 Minden mesterség örökölt
 az égi fényből valamit.
 Hanem a lét *mást is* tanít:
 Ó, Többség keble, ne dagadj –
ohne Böhme és keine Sachs!
 Lám: én is poliglott vagyok,
 noha egy nyelvet sem tudok.
Egy fát látnék s nem tekergőn –
 messziről a kerek erdőt.

⁴ A versben ez már más kontó.
 Eddig *bell'* volt, most már *canto!*

⁵ Rigor-szigor, meg ne átkozz,
 ha nincs köze a Tiszához.

TANDORI DEZSŐ

A barátposzáta esztendeje

(1993)

dr. Tandori Károlynak
Szeged

Több pillanattól állt az. Mi is? Nézzük az elsőt; és az ige riasztóan találó. Amikor poszáatánk, akiről épp megtudtuk, hogy szürke „harisnyás” lába, csőre, színezete (nekünk, amatőröknek nehezen meghatározható fióka-, kismadárként is nyilvánvalóan) barátposzáatát jelez, poszáatánk tehát csaknem kiverte bal szememet. Nem tehetett róla. Itt az első pillanat-kezdemény, pillanat-rész (a pillanat fogalmát nem akarom a *momentum*, főleg nem a moment, netán a minuta ostobaságaival el-könnyíteni, s így magam számára e kérdés kezelését sem! dolgozatom azonnal értelmét veszítené), itt, 1981 júniusában. S ez a mozzanat – jó, hát momentum – is több részre osztható. A szem, a látás örvén. A mában felbukkanó pillanat, e villanás, mely tartóssá váló jelleget világít (meg), a csaknem szenvedő alannyá süllyesztett (magát saját ügyetlenségével oda ejtő) segítő ember viselkedésével kapcsolatos. Alighanem egy ilyen, a szem, a látás kérdésével végképp össze nem függő, igen, semmiképp nem azonosság-gyanús mozzanat *evidenciája* teszi érdekessé, legalábbis arra *esélyessé* a poszáta- és vakság-motívumot. Remélem, dolgozatomat kevesebb feszélyezettség jellemzi majd a továbbiakban, és ha gyötrelmesen is, multhatunk majd pár csekélységen.

Az az 1981-es év már hozott nekünk egy madarat. A Pipi Nénit. Róla tudtuk, hogy vak. Mint ilyet, így ajánlották őt nekünk. Így kérték, vállaljuk netán. Hiszen akkor már nálunk élt Szpéró, Samu, Éliás, Csucus (az előző három: házi veréb, Csucus pedig zöldike, azaz zódi, harangocska, rütyü, ilyen nevei is vannak e madárfajnak), s ő az 1980-ban kimúlt Tili halála, sic!, halála után került hozzánk; volt már valamilyes ismeretségünk bizonyos szűk körökben (a megmentendő „vad” madarakra ügyet figyelemmel vetőkében), s jött ez az orvosnő, aki Pipit az utcán lelte; egernek hitte; Pipi a fal mellett botladozott, futott; Szabó Lőrinc verse jut az eszembe, a világítóudvarba zuhant veréből... Tücsökgéne, 277., idézem kis részeit: „Madár volt, veréb, s lent ugrott, a szűk, / kis kő-aknában, melyet mindenütt / körülzártak az óriás falak, / s nyitok fojtott, szemét- és pinceszag: / hat emelet mélységben, hova fény / sose fény nem hatolt...” etc., és: „...szárnyai / sohase fogják fölcsavarni, ki...” (Mármint a fenti kék szabadságba!) „...ahhoz függőlegesen / kéne, ...és azt... ő? – / Oly reménytelen...” S hogy már nem madár... eger! Jött a telefonhívás a semmiből, de mekkora semmiből, egy lény mekkora semmijéből, illetve mekkora semmiből kiemelt lény kétes további sorsateréből. Emlékszem az izgalmas kalitka-hazahozásra, a Vérmezőn, azon az esős májusi napon, amikor tócsáknak mutattam meg Pipi leendő házat, s nem tudtam még, az a szempár-helye is két tócsa lesz, fekete kismocsaracska; s a legjobb körülmények közt tartott Pipi is azért egy kamrában, valami tepsiben élt, macska-kutya közelében, és a család egyik fele „elinjekcióztatást” akart. Az orvosnőt nem érheti elegendő dicséret, derekas volt ő, s alighanem jól döntött. Meglepte a szép kalitka, mellyel beállítottunk; megható volt búcsúja a madártól – pár percre magára maradt vele a kamrában, már a kalitkában ülő Pipivel –, aztán vittük. A taxis (kocsink ma sincs) tiltakozott a kivert

homok miatt. Mindent összetakarítottunk. Abban az időben egyértelműen hittük még az infravörös lámpa hasznát, az ilyen besugárzás üdvét. Erről majd még később. Fél este tartottam Pipi fölött a lámpát; miután, persze, feleségem elkezdte berendezni a kalitkát, magot, homokot adtunk be, salátát fűztünk a rácsok közé, csibehúrt (tyúkhúrt) stb. Alma, sajt, főtt krumpli sem maradt el. De most nem Pipiről szeretnék beszámolni, itt csak annyit: az első pár éjszakát a madár a rácsba kapaszkodva töltötte, ám aludt, nyilvánvalóan. Sokszor felébredtünk éjszaka, s nem észleltünk verdesést. Feje tolla, főleg a szemek körül, kihullott. (Idegesség? Hormonális zavar is, plusz?) Vöröslött a bőre, a lámpázást abba kellett hagynunk. Valami szerencsétlen atkairtó szer is csak rosszat tett. Ha visszagondolok e hőskorra...! Hanem a mai időszak is bármikor keservevé válhat. Tudjuk: „Ha megbetegszenek...” Ez legendás riasztó fejezetcím minden ily történetben, kézikönyvben, az ember szívében-eszében ekképp. A csoncokkák át-tetszettek a bőrön! Aztán Pipi lassan hozzáidomult az új, alkalmasint jó körülményekhez. Társa lett Samu személyében, ketten foglalták el hajdani íróasztalomat (két külön kalitkában), és Samu, bár nem udvarolt Pipinek (!), segítette őt cimboraként. Végig. (Samu csaknem három évvel túl is élte Pipit, bár Samu 1978-as veréb volt, Pipi Néni alighanem 1980-as madár, jöllehet, ezt ugyanúgy nem tudjuk, mint azt, miért vakult meg.) A kalitka, a vak Pipi Nénié, „berendeződött”; feleségem (ezentúl, mint megannyiszor, legyen ismét „Másikunk” a jelölés) fúrt-faragott, készült plátó (plató), azaz lapos üldöke, készült többféle vastagságúra alakított üldö- és járórúd (a madár örökké azon közlekedik s tartózkodik, ne azonosan terhelje, gyötörje a lábát), lett alul, a fűrdővizet tál mellett, a homok mellett vakvezető rúd, s Pipi azon remekül végig tudott oldalazni csakhamar, fürdött a táljában, vett homokfürdőket, és a vakvezető rúdról magabiztosan szökkent fel az üldőrúdra, járórúdra, a plátó mellé. Megtanulta az enni-valóneveket: „sajt, Pipi Néni... krumpli... itt a tyúkhúr, Pipike...” Egy vak seprűárus néni, barátnének az utcáról, akin egynémely körülményei miatt oly szinte-lehetetlen volt segítenünk, mégis tettük, amit tehettünk, s bensőséges kapcsolat alakult ki, míg ez is tarthatott, ez az idős asszony megannyiszor rákérdezett: a Pipi Néni hogy van?! A Pipi nagyon jól volt, a körülményekhez képest, ám – Szpéro halálát végül főleg ez okozta! hogy túlságosan is otthon érezte magát, s természet szabta kötelességének, a faj fenntartásának kétségbeejtő lendülettel próbált eleget tenni, 1985-ben 27-et, 1986-ban 18-at, 1987-ben 9-et (! micsoda sor) tojt, s 1988-ban nem kellett volna egyet sem, kettőt tojt, a második apró volt, Szpéro egy éjszaka, 1988. június 6-án a kezében nagy vergődések után meghalt –, igen, Pipi is tojni kezdett, ráadásul első tojása belé-tört (!), ebbe belehalhatott volna, végül az utolsó évben, szintén 1988-ban, amikor egy nap kettőt is tojt (ismét:!), december 2-án, alighanem fronthatás következtében távozott el köreinkből. Az infralámpa az üldőrúdjáról lezuhant madár végét feltehetően csak siettetette; akadémikus kérdés, mi lett volna, ha nem infrázzuk őt, hanem hagyjuk, hátha magától magához tér, ismét felpendül... voltak azóta ilyen esetek, nem is lámpázzuk őket soha... de Pipi a hamar abbahagyott infravörösözés után már csak vergődött, sajnos, nyolc órán át, a kezünkben; ha elengedtük, vissza a kalitkába, ott pörgött, kezünkéből társait hívta, nem egészen szívzaggatódás nélküli nap volt. 1988-ban négyen haltak meg a Nagy Tizenegyből: Éliás nyitotta a baljós sort február 10-én (minderről úgy számolok be – s ám legyen!, ahogy George Adamson az Elza haláláról, igen, érzem), ő klasszikus házimadár-halált halt, még meleg teste a kalitka alján heverve várt minket hajnalban, élettelenül; aztán Poszi, akiről hamarosan további szó esik: Poszi, aki akkor már vak volt, s végül, hiába mentettük az életét másfél éven át, óhatatlan sebesülései nyomán elvérzett. A két kezemben.

Embertelen dolgok. Nem?

Ha valakik olyan közel kerültek egymáshoz, mint mi – és ők. Aztán, emez áprilisi halál után a Szpéróé, majd a Pipié. Szinte megkönnyebbtülés volt, hogy 1988. december 2-a után „csak” Tódor papagájunk (külön história, véletlen lelenc-ügy) és végül 1991. október 22-én (feledhetetlen dátum) Samu halt meg, ő 13 évesnél is idősebben. (Most, így utóbb, most érezzük napról napra jobban: mekkora életet élt a Samu. Ha marad hely, szívesen elmesélem megint a verébjegy-történetet, meg Simsalabimét. Ám egyéb írásaimból ezek kikereshetők.)

Amikor e madarakkal a kapcsolatunk kialakult, gyakorlati élményeink adódtak, örömteliek, rengeteg szorongással párban. Sok iromány számol be minderről. De hogy végeredményben őslényekkel jöttünk össze, lassan realizálódott csak bennünk. Tudtuk, a hazugságnak árnyalata sem vetül emez együttesekre: oly végtelen távolokból érkezik egymás nagy közelébe így madár és ember, amit évmilliókkal sem lehet kifejezni, és mégis csaknem egy a pillanat... s mégsem egy. Hazugság az lenne, ha hinnők: összeérünk. Az imaginárius szám távolsága (hogy ilyen badarul fejezzem ki magam), a végtelen közelítése az a mérhetetlen, ami végig szűkül, szűkül, de nem fogy el közülük s közülünk. E két pólus közül. S mert ezt tudjuk, nincs ál-egység, csal-remény stb. Ellenben a létezés e fölszámolhatatlan távolsága, e minimális végtelen ellenére a *történelem* megadatnak, „megalakulnak” a pillanategységek. Ilyenre utaltam azzal is, hogy említettem, sőt, alapvetéssé tettem itt: Poszi nem sokkal azután, hogy befogadtuk, csaknem kiverte a bal szememet.

Érzem, hogy magabiztosan beszélek tárgyamról, holott a legvékonyabb jégen lépkedek, s nem csap be a látszat, látszatom. És mégis: örülök, hogy ebben, bár benne a minimálisnál nagyobb végtelen, az össze nem érés (témám feldolgozásában magában, benne ez az eggyé-nem-válthatás, hiszen miképp is lenne közölhető a tárgy valósága?!), bár tehát nem egységes „pillanat” az írásom igazságáé, nem kereshető így semmi igazságtartalma, csak közelítésjellege, miért is: bajosan utasítható el, mert ilyen szempontnak ellenszempontja sem tétéleződött fel, meggyőzni sem akarok semmit; jellegzetesen evidencialista-tartással ülök hát itt, az *eredendő*: általam *nem* valósítható meg ily vállalkozás keretében, az *evidencia* csak olyasmiben hat, mint erő, amely közeg az osztatlan, egységszerű pillanat, momentum létrehozását ígéri; ez olyan europoid-racionalista-zen jellegű történelemként, s az ilyet nevezem én evidenciátörténetnek. Például, bármily terjedelmes is időben, az, hogy a Poszi a szememet csaknem kiverte, azután a vak Pipi Nénit énekével vidító társ lett (a Pipi társa egy ideig, míg a Samu-kapcsolat nem rögzült), s mint ilyen maradt eleve itt (a Poszit el akarták volna kérni tőlünk mások, és Másikunk hajlott a dologra olykor, feszültségeink is támadtak), azután végül megvakult, s mint vakot elsősorban Másikunk gondozta, kézből etette naponta sokszor, külön tálakat készített össze neki, a fél főtt tojás mellé helyezte etc., ez így egyetlen momentum. Valaminek az egyetlen „pillanata”. Vagyis: a részletek ennek a pillanatnak a metszetei. Egyetlen részlet sem evidens (az evidenciáról l. némely újabb közlésemet, miként értem e fogalmat; ám a mulatságos-féle történetekből még emez írásban is kivilágozhat ez valamelyest), a részletek esetlegesnek hatnak, együttesük azonban egyetlen valamié. Egyetlen egészként szól hozzánk, mármint ahhoz a befogadóképességünkhöz, mely a világnak ezt az *eredendő* mikéntjét tömör megfogalmazódásokban keresi; lévén, hogy eltűzött (s egyben „zen”? ameddig ebben európai elme, keresztény kultúrával eljuthat) racionalizmus? hogy a megvalósíthatót meg is valósítsuk? de hiszen ez egyetlen külső mércénk; s azzal az *evidencia-*

történetszerűséggel, melyet a Poszi sorsából eme mozzanatnak tulajdonítok, nem akarom „felül-ütni” életének megannyi, esetleg „igazabb” egyebét, semmit sem akarok lehagyni, hátrább szorítani, nincs rangsor az evidenciaszemléletben, csak...

Amint mondtam: a pillanat-kezdeményre kiegészítőleg felel, azonossággal, a sokidő-múltán-következni látszó; a majdnem-vakítás a vakulással volna párban? Nem erről beszélnék. S azt is rész-evidenciaként értékeltém csak, ami a Pípi-összefüggés volt. (Poszié.) Vegyük például Tutu ződink esetét ebben; vagyis így; ő félvak volt, ugyancsak mint ilyen került hozzánk (1985-ben), megmentve, elügyetlenkedve... nem volt ilyen evidenciátörténete, mint a Poszinak. Vagy Icsi, széncinegénk, 1983-as madár. Egy éve vak. Poszi, mellesleg, szintén a túltojásra fizetett rá. Értékes tápanyagok fogyhattak el a szervezetében, nyomelemek, melyek nem voltak mégoly gondos táplálással sem pótolhatók. Gondoljuk mi! S talán valamelyest így is van. Icsi megvakulása rejtély. Nem látjuk értékelhető okát. (Mellesleg: hihetetlen életereje, egészsége révén remekül van; őt is kézből tápláljuk, illetve plátóján tömérdek ennivaló áll rendelkezésére, valamint a krumpli, a sajt a rács adott helyén. Icsinek alkalmasint csak a nagy fürdésnek hiányoznak. Lankadásnak semmi jelét nem adja, ne is adja.)

Poszi egyé-álló pillanata mindennél (mindezeknél) sokkal követhetőbb, kitapinthatóbb, ellenőrizhetőbb. Mert emberi léptékű. Ugyanon magamon tapasztalhatom, magamnál mérhetem „be”, magamon vettem észre az azonosságnál-többet; és így vált egyetlen pillanattá, „momentummá” az, ahogyan Poszi szerencsétlen csőrütésére reagáltam, s az, hogy az életem evidenciája egyet alakított rajtam, nem is oly rég hirtelen, illetve valami alakult, s ezt mint evidenciát ismertem fel, és ehhez illően kezelem. Tehát rezzenthetetlenül. Érezvén a végtelen felől közelítő, de áthidalhatatlannak megmaradóan minimális (a minimális végtelen felé közelítő, hogy „pontos” legyen, távolságot) magam és emez evidencia között. Saját létezőmnek valami egységpillanatát élem át (l. Musil: hogy ha erről kezdünk beszélni, zavarok állnak be, zagyvaságok hangzanak el, ajkakra mosoly csalódik; csak itt nem misztikus élményről van szó, sőt, semmiféle-ről, inkább valami kisegítő, akár törlendőnek is mondható szöveg alakításához, gondolatvonal húzásához próbáltam hozzálátni ezzel a dolgozattal), miközben felfokozottan érzem az evidenciám s a magam távolságát, ám minél inkább áthidalhatatlan ez, annál elemibb tisztelettel, mondhatni, áhítattal, bár vigyorgva, „veszem”, és nagy mulatság, hogy én ehhez a (bár kettős, nagyon is kettős) egységhez hú akarok lenni.

A távolságban, egyébként, felidéződik a madár-ember végtelen-táv is, az a bizonyos hézag, *gap*.

Nem részletezem a Poszit se. Vándormadár volt. Vándorolt. Összetörhette volna magát, ha kendővel ki nem béleljük kalitkáját, ha megfelelő – zöld! – fényű lámpát nem rendszeresítünk számára ilyen hetekre éjjelente; hallunk volt „a Földközi-tenger”, ott repült ő, és Saint-Exupéryre is sokat gondoltam, aki e tenger fölött tűnt el, harci pilóta. Ám ezek impressziók. Alapvető volt, hogy a Poszi kilenc nap tojta, nem is fiatalon, hirtelen a maga kilencét, s hogy amaz év őszén vakult meg. Furcsa volt, hogyan észleltük ezt először.

1986-ban, mikor még Szpéro élt – Szpérót egyetlenegyszer hagytam itt; akkor két hónapos volt, akkor még elmentünk, Másikunk és én, mert „beneveztünk” egy őszi Dalmáciába, a szokásos helyünket látogattuk meg még egyszer (de furcsa ma! aztán Szpéroéknak mindig a „nándorfehérvári rádió” szólt, mert jó zenéje volt, nyelvét nem értettem, csak a nyolcvanas évek derekán kezdett gyanús lenni nekem, miért muszáj nekik még akkor is „Kommunisták Szövetségét” és „partizánosdit” hajtogatni), Szpéro

többé nem hagytam el, legföljebb, ha valami zűrzavar támadott (forma szerint itthon, lényegileg velem „a világban”, a létezésemben, ott-adódott-zavarok voltak ezek, forma szerint itthon kirobbanva), hol is tartok? elgondolkoztam ugyanis, mire jutok? tudok-e *mondani* valamit, mi is volt az a fordulat az „evidenciámban”, ami arra az eseményre jött kiegészítőül, arra a bizonyosra, mikor nem Poszi hibájának tartottam, *tudtam így nézni*, hogy a szemem majdnem kiverte? sőt, elmentem füvet szedni neki fészek-építéshez –, mikor még Szpéro élt, Másikunk elutazott, s én is majdnem. Valahányszor a Lánchídon átmegyek, eszembe jutnak azok az akkor csak térképen látott londoni hidak, newcastle-i, cambridge-i hidak, melyeket elképzelttem valamilyennek... de aztán Szpéro mellett döntött az evidencia, az cselekedtetődött velem, hogy haláláig mellette legyek. A dolgok összetettségét jelzi, hogy Szpéro halálának éjszakáján történetesen Másikunk riadt fel a zajra, Szpéro rosszulletének zörejeire. A többit erről már elmondtam. Az urémiát, a Nagy vakarózás okán, madarunknál több-kevesebb helyesség valószínűségével magam diagnosztizáltam. Ahogy az ostromban apám a nagyanyámat, Szpéro-t így én temettem el. Bár itt az elképzelhető viszonyok nem meghatározhatók. (Valamennyi madarunkat eddig ketten, Másikunkkal temettük el.)

Nyugvásunk nem lényeges szempont, ennyiben.

Valahányszor Párizsban járok, egy bizonyos hídnál, nem a Mirabeau-nál, egyébként, érintkezhetem Szpéroékkal. Képzetesen. Van egy ilyen történetem, hogy Szpéro-ék sétahajókáznak. Nevükben maga Szpéro integet, s mondja: menjek csak sétálni én is a boulogne-i erdőbe, menjek az auteuil-i akadálypályára, nézzem a kis tapon a modellvitorlásokat, meg egyáltalán. Ő nagyon elfoglalt, „ott” annyi mindenféle van, és a többi, el se mondhatja. A hajó közben nyilván elhúz. Én fejcsóválva megyek tovább.

Megyek, az idén főleg Saint-Cloudba. Zöld az aljnövényzet, nagyon, s megbízásom van, hozzak az ittenieknek tyúkhúrt. Remek ilyen terepeket deríték föl. Az utolsó napra hagyom a szedést. Különös láz fog el. A napi huszonöt-harminckét kilométer „sétálás”, célra-menés stb. Nem játszik szerepet ital. Második mostani párizsi nap óta nem iszom, és 7000 napig, ha élek addig, nem is fogok. Evidencia-hatás? Nem tudok még csak beszélni se róla. Nem fogható bele olyan keretbe, hogy „valami határtalan akartam csinálni” (Szép Ernő kb.). Januári-februári „21 lemondásom” (néhány munkák, átcserélgetések; találkozó, est, szereplés; különféle együttes tevékenységek etc.) mennyiben része annak, aminek ez a nem-ivás is a része? A hideg idő, az aktivitás (a mozgás), a váratlan állagcsere a szervezetben, az eltökéltség (a lemondások nyomán), maga a fűszedés (ott, idegen földön!) – mennyiben áll össze hézagtalanul? Nem tehetek róla kijelentést, alig is kutathatom; azonnal az önhittség bűnébe eshetnék azzal.

Hogyan egyeztethető össze ez – ez az állapot – magával a közléssel? Az írással? Mikor beszélgetésem találkozást szinte nem is akarok? Bóklászni messze, magam... vagy itthon lenni velük, és az ellőtt szárnyú, nyolc éve nálunk lévő Tóni (aki a szárnya leszáradtságából ítélve 2-3 hetet küzdhetett az életéért 1985-ben, a porban), a bice Alíz, Szpéro „utóda”, aki a tenyeremben hasal, s mind a többiek... velem vannak akkor. Dolgozom itt, jobb-rosszabb gépeim valamelyikén (mechanikusak; még Szpéro születése évéből ódonan származó villany), bal kezemen nem növekszik, csak néha megerőltődik a fél hollótojás, a Poe hollója, ahogy ott van. Nem fog kikelni; de megértem Kafkának ilyen írását már. Evidencia volt, hogy Szpéro mellett kell maradnom. Mulatságos ez a hollótojás. Dehogy vakbélgyulladás, amit írok. Még elmesélem azt a szomorúságot, hogyan észleltük, hogy Poszi vakul.

Egyedül voltam velük, 1986 volt, és Másikunknak pár napja volt hátra még régi barátainál, Franciaországban. Akkor nem értettem, hogyan volt képes elmenni. Azóta – kutyánk is motiválta Másikunkat – én sokkal többet jártam távol. Magam voltam itthon, s egy délután elaludtam. Hirtelen felriadva tapasztaltam, késő este van, a másik szoba népe alszik, s hol van Poszi? Vele aludtam el. Poszi továbbra is a karomon ült. Ez gyanús volt.

Sokat üldögéltek, mászkáltak ők rajtunk. Szpérónak egész papírpalotákat építettem írógépem körül. Samu a vállamon át lesett, hogyan zongorázom. Játsszom neki, hogy „Elment... a Samu Afrikáába...” De így ülni, ahogy a Poszi? Aztán, hogy Másikunk megjött, egy nap a szoba – Poszi számára oly ismerős! – sarkában mintha kifordult volna madarunkkal a világ. Teljesen elveszítette tájékozódását. Akkor vakult meg *ennyire*.

Samuval is de furán találkoztam! Ő egy magas ablakon pottyant Vahl Ottó fotóművész műtermébe, aki furcsa véletlenek sorjázása után elhozta őt nekünk. Van egy olyan kifejezés, hogy „verébjeggyel”. Ausztrál dolog, azt jelenti: belógva, potyán. Hát amikor 1991-ben a Samu (kiderült: utolsó) születésnapja jött, ez volt a „nevezetes” gelsenkirchen-horsti történet. Meg voltam híva oda bizonyos ARAL-kupára, egy galoppfélvégére. Nem mentem el. (Hát én már a Szpéro és a Samu okán DAAD-ot se pályáztam meg 1978-ban, 1979-ben.) Az volt a Samu utolsó születésnapja. A következő évben, magam erejéből, Németországban arra járkálva, elmentem Gelsen-Horstba. Nem vetett föl a pénz. Jól jött, hogy a kapunál, mielőtt jegyet vettem volna, egy biciklista rám csöngetett, és egy kék-fehér „ARAL” meghívót adott készségesen. Verébjegy! S ahogy a forró nap veritékes porát a mosdóba, letörölni, mentem – felkaptam a fejem. És nyitva volt a magas ablak, ez volt az a történet, s ömleni kezdett a fejemről a vér. Hát így jöttem, mondta Samu. Bár Alíz jött véres lábbal. S ott volt a Samura emlékeztető „Simsalabim” nevű ló esete. Sose hallottam ezt a szót. És este, hazafelé tartva Mülheimbe, a dortmundi pályaudvar nagy könyvesboltjában vettem egy kínálózó kötetet. És benne volt, ahol először felütöttem az üres vonaton már, egy versike: „Simsalabim, Dudesalam...” Az újság pedig, melyet a névvel láttam (ahol először láttam: Simsalabim”), eltűnt.

Ez a történetminőség is tarthatatlan lett. Ahogy az életem egész módja. Honnét lehetett kibillenteni mindezt? A 21 lemondás jel volt. A pillanat kiegészülése. Annak a nyugalomnak a pillanatáról beszélek, mely amaz volt, egykor, tizenkét éve lassan: hogy a Poszi a szememet csaknem kiütötte. Formai kérdés a „7000 nap ilyes magány”. Formai kérdés, mit nem mondok le, miről nem. A kérdések továbbra is eldönthetetlenek. Napi másfél pakli Gauloises-t szívtam el Párizsban, miután hazai Symphoniáim elfogytak (már *idehaza* volt bennem készülés, pl. erre a változásra), majd hazaérve a cigaretta sem maradt velem. Itthon nem dohányzom! Majd, az utcán... Tegnapelőtt a Lánchídon egyszerűen elfelejtettem rágyújtani. A másfél, két paklik után.

Nem szabad meghatároznom ezt az állapotot. Már csak írni róla is: a legnagyobb kísértés. De vajon tényleg? Ha evidenciátörténet ez velem, semmivel nem lehetek ártalmára. Ha *teljessé vált* pillanat. Magam megosztottként vagyok benne. Már csak az eltelt idő miatt is. Melynek tudata kikerülhetetlen, kiiktathatatlan. Emberi.

S a még élők halála sem intézhető el, főleg előre, úgy, ahogy a már holtak úgy-léte.

Mégis, ahogy utolsó estémén jöttem haza Saint-Cloud-ból, ahogy mentem át Párizson, egymást érték az evidenciamozzanatok. Ahogy azon derülhettem, a tyúkúr-

szedés kedvéért az utca másik oldalára keveredtem át, ahol négy év alatt még egyszer se jöttem. Ahogy belevetettem magam a rue Passy tömegébe, mert nem tudtam „elszakadni” – szobám pakolásra várt –, ám a totyogó tömeg zavarni kezdett, ingerült lettem (én, én, én), s csak akkor nyugodtam meg, akkor szerettem vissza „mindenbe”, mikor egy vakot pillantottam meg, virággal, fehér bottal szelíd határozottsággal lengetve, szembe jönni. Megint minden rendben volt. Vagy a kis csikk-tócsa a boulevard Hausmannon! Kéttenyérnyi, írtam is róla egyebütt, benne a nap hús–húszonöt csikkje. S ahogy leültem, már sötétben, elszívni egyet, hogy én is odadobhassam. Ahogy kútba szokás, a visszatérés reményében.

Ahogy táskámba volt gyűrve a kalapom, s minden megfordult benne: toll, füzet, kenyérhéj, narancsleves üveg, térkép, tyúkhúr, májkrémes dobozka, a végén egy kis nyulat vettem, hüvelyknyi fa-játéknyulat, s egy „csodás pillanatban” előbúvíltem belőle. De Másikunknak jóféle sajtokat is vettem, s ilyen történeteket eszeltem ki: a kalapomba belekulimászlódott a sajt. Lepusztult kalapomból, írtam föl a Clemenceau-szobortól (hahh, haha!) nem messze, pálpusztult kalap lett. Vagy: Másikunk azt mondta: neki ez a legszebb ajándék; hogy a kalap végre kidobható. Vagy hogy egyem meg magam belőle a sajtot! Kérem! Egy evidencialista nem keveredik zűrökbe, nem vitatkozik, perpatvareál, nem, meg teszi akkor a sajtot. S így szerettem meg az erjesztett sajtfélét, jegyeztem föl.

Netán ahogy kitaláltam – épp azon az útdalton, ahol eddig még sose jöttem, csak most, csak most! –, hogy „amennyit én már fordítottam, az egy partfutó kőforgató madárnak is elég lenne a jogosítványhoz”...

Utolsó estémén, „hazafelé” menet, egy-a-végte derű kísért, és vágtaimat is lassította, minden padnál lekuporodtam, leültem, jegyeztem, ami „jött”.

„Aki sokat ír, soká ér haza.”

Ott volt, Auteuil akadálypályájának közelében, tyúkhúrszedéskor („fű a Poszinnak”) a Sherlock Holmes és a Watson története. Ők is átszelik Párizst, iszonyú mennyiségű kilométerek... etapokra osztják be, hogy elviselhető legyen, hogy öröm legyen, már hol tartanak (főleg Watson van ezzel így), s két erdei szakasz aránylag rövid. Ahogy Sh. H. bemegey a bokrok közé, khm, Watson megjegyzi: „Emberi darabok...” Erre Sherlock Holmes felkapja a fejét, s máris azt mondja, fojtott hangon kiáltva: „Watson, hogy érzett rá?” – „Mire?” – „Nézzé... Ahogy maga rám kiáltott, arra fordultam, és...” – „Jóságos ég...!” közlekedett Watson. – „Igen, ez egy kéz. Kiáll az avarból, a tyúkhúr alól. S ott egy emberi láb.” Nem akartam már olyat, hogy egy szem. Így szabadabban derülhettem „sztorimon”.

Egy láb és egy kéz állt ki a tyúkhúros avarból!

Vagy ahogy alkonyat után, a szokott helytől úgy öt parkkal arrébb azzal a park-örrel találkozom, aki reggel komolyan „megintett”, miért etetem a galambokat, tilos. Nem is mertem mondani, hogy „mószjő, én a verebeket...” De mit keres itt ez az ember, a kis csikk-tó közelében? Persze, parkokat zárogat éjszakára. Régi pörös felek, szívélyesen mosolyogva integettünk. Vagy ahogy Auteuil hollós tava (ott volt egy hollóm egy fán, ez nem a dudor!) mellett egy verébnek, aki fészekhez-a-túl-nagy-gallyacskával nem boldogult, háromba törtem a reményteljes matériát. Szép Ernőre is gondoltam, aki – emlékezetes! – a Szigeten etette a verebeket, és épp alkonyat tájt dobott szerencsétlenül egy túl nagy darab zsemlét valamelyiküknek, aki ezzel aztán nem boldogult, és Ernő úr azt gondolta, jaj, mit tettem, nyugtalanságot okoztam ennek a tollas kis állatnak, biztos rosszul fog elaludni. Javíthattam e számlánkon?

S tovább! Itt jött, hogy Franz Kafkával mentünk, s egy magas, fenn lándzsás, fekete vaskaput láttunk, mögötte másik efféle sejtett. Franz azt mondta: Rémes lenne mögötte lenni (s mutatta), most, éjszakára, rémes. De Franz, így én, tudnál egyáltalán *bemászni* e kapu mögé? Még ez a szerencse, felelte ő igen komolyan.

Kuporogtam, jegyzeteltem, nevetve és sietve mentem, a józanság és a... nem tudom! ...annak az egykori Poszi-pillanatnak a (kiderült) másik fele volt velem. Nem én voltam ez az egység, én mindenféle metszet voltam, valami rajtam kívül állt egyé (volt mindig is egy), közterén (nem köz-téren!) a *megvilágosult imagináriusság*, a csak eleve-nen élhető meg nem határozható érték pillanatait éltem (e pár órán keresztül, de nem előzménytelenül). Ám ilyen sűrűségben még soha.

Az auteuil-i erdőn eszembe járt Rilketől (másutt írom ezt, e dolgozat komple-menterei összekereshető), hogy „ők virulni akarnak”, de „mi” inkább érlelődni, „és ez homályt jelent és fáradalmat”. Valaminek a csöndes áradata volt velem ebben az el nem nyűvő fáradatban, ahogy a pillanat-metszet jegyzetelését végeztem. Mert ez az este – egyetlen pillanat volt, sőt, de... ezt már összefoglaltuk.

Összefoglalt és kitárt ez a pillanat engem, s mire tárt ki? Ha már Rilkenél tartunk: ez is előjött: „du musst”, remélem jól idézem, de a német kötet az alvóknál van, odaát, Tóniéknál, „dein Leben aendern”. Változtasd meg élted. Vagy Kosztolányinál: Kezdj újra élni. Mármost ezen is gondolkodtam a kis római-viadukt-gyalogoshíd felé menet az erdőn, Saint-Cloud útján. Melyik a hitelesebb? Tóth Árpádé-e? Változtasd meg... Eltekintve az „élted” döccenésétől, ez. Ám az evidencia-felismerés (amelynek a kiegészülő pillanat vélhető felismerése is: része, jegye, metszete) nem tűrhet ilyen „változtasd meg!”-eket. Itt, ami van: *van*. A változás velem *megtörténik* csak. Ez a „csak”-állapotom több, mint bármi törekvésem lehet. A törekvés csak eszköz, elvarrandó cérna stb. Kezdj újra élni? Ez sem jó. Nincs „kezdés”. Se „folytatás”. Valami harmadik van. Erről volt itt szó. Ha volt rá egyáltalán alapom, hogy ily szót kerítsek.

Milyen lesz nekem ez a „barátposzáta-esztendő”? Nem tudhatom. Különös, hogy Másikunk kiszúrta valami újságban. Eszembe jutott még egy élmény a sokaságból, Passy szűk gyalogjáróján: ahogy (a parkoló kocsikra nehezelve, a járókelőkre nehezelve, végül is elnehezüléssel fenyegetve, egészen a vak ember jöttéig) ott aztán két hadonászó ember közelében megtorpantam, miért is? Békésen hadonásztak, egyiküknél hosszú-kenyér volt. Ez hirtelen, de olyan lassúsággal, mint ahogy a Poszi akkor vagy Icsi később, már a kavargás után, vakon repült – ilyen lassúsággal véltem látni, hogy a kenyér eltörik, s egyik harmada repül, bele a szemembe. Még rá is értem lehunyni...

Most lefekszem, írtam tegnap, és az éjszaka kapujával sem kell törődnöm. Magától kitarul, az a dolga, s én kijövök mögüle. Az alvás természetes szakasza után. Ez meg is történt, és már negyed öt és öt óra tíz közt íródott ma, a pillanat kommentár-toldalékképpen, ez itt, onnét, hogy „Utolsó estémen, *hazafelé* menet...”

E bizonyos imaginárius pillanatban feltétlenül *hazafelé* megyek. És mert *feltétel nélkül* megyek *hazafelé* , úgy érzem, „lengetett fehér zászlómra” (botomra) igencsak bajosan férhet bármi jel.

Most akkor ez nem lesz könnyű nekem ezután.

Másképp viszont már lehetetlen és értelmetlen volna.

1993 márciusában

JUHÁSZ ANIKÓ

Átjárók

Falból ki, falba be, valahogy
 így mozgott a macska, mikor
 Edgar Allan Poe egy könyvével
 váratlan letakarta. Múltból
 ki, jövőbe be, valahogy így
 mozog az élet, s a köztes
 tér-idő kavics ab ovo kimért
 fedezéked. Ahogy – hát úgy,
 az utcán fehér házakat bont
 a barka (s a csend kékelő
 falait a szánk előtt élesebbet
 nővén még rendben levakarta).
 Mászni még? Mióta fausti
 az élet, a csend nem kerek; s már
 reggelire is huzatos, nagy
 tereket kérek. Járkál a fény,
 egyikből lesz a sajátlagos, az
 öniramu másik. S ki hirtelen
 megállni mer, azon a csont csak:
 elferdült nőzirom, s ekképpen
 görbültebb pályáivnek látszik.

De hogy

„...Szarajevó, meg politika,
 meg az istenben boldogult fő-
 herceg, az énnálam nincs...”

J. Hašek: Švejk

Az este mint felriasztott ga-
 lamb, magasba rebben, majd újra
 visszaszáll; körpályán kövül
 ránk a szél is, és sarkpontjait
 – jobbra-balra dőlve, macskák
 nyelvét fényesre törölve –
 galambként fogja, röpíti, oszt-
 ja, csomózza – utazunk, ember,

*folyton ezt susogja: egy új
litánián, míg csöndben araszol
hozzánk a feledés, s egy disznóláb
tányérunkra (vö.: megformált és
bőséges szabadság) sietve nem kerül.*

Testbeszéd

*Kitárult akkor a sejtelem,
a gyorsuló, a működő,
s testbeszédeit lóbálta bennem,
oly átlátszó volt, mint a léggör,
s oly kaotikus, rendezetlen.*

*Sírdogált, magára gondolt,
szétrepült, mint a nyári zápor,
a reggelekbe kikiabált,
folyton csak önmagát mondta,
gondolván: ott van nyugvópontja.*

*Deszkákon táncolt, szót emelt,
fülembé súgta néhány gondját,
nem kérdezett, s nem felelt,
golyókat görgetett egy lyukba,
játszott, csak játszott a sejtelem,
s kapaszkodott egy tört ladikba.*

OLÁH JÁNOS

Horoszkóp

*Elandalodó kések horoszkópja:
 a hibás érzés csorbái kárörvendően vicсорognak.
 A lehető legtöbb fájdalommal metszik el...
 na nem mindjárt a torkodat.
 Kezdve valahol a kisujj körme táján,
 vagy kontár hajvágó mesterekkel,
 mondjuk a gyerekkorban,
 ahol az életlen szerszámok csapdájába esett önérzet
 képtelen tiltakozni.
 Bár bogy figyeltél, nem akadtál rá sehol
 a marcona, sebhelyes arcú fogdmegekre.
 Kifogástalan, művelt úriember volt mind,
 már-már perverzen előzékenyek,
 sose tudtad, melyik melyik barátodban rejtőzik éppen.
 Mindenesetre megadtad magadat nekik,
 nem harcoltál tovább, beláttad, nincs esély.
 És ekkor minden figyelmeztetés és magyarázat nélkül
 mégse valószínű, hogy véletlenül
 egyszerre nyomuk veszett.
 Mintha újabb rafinált fogás lett volna ez is,
 amit csak azért találtak ki,
 hogy önkéntelenül visszavárjad őket.*

KÁLNAY ADÉL

Amit megtart az emlékezet

Szeretett így ülni, hátát nekitámasztani a korlátnak, szemét lehunyni, arcát odartartani a leveleken átszűrődő fénynek és hallgatni. Menedék volt ez a terasz, öreg, recsegő lépcsőiből kihallatszott a szű percegése, ha éppen nem rezdült, zümmögött, csiripelt, mocant semmi teremtet lény, s a lágy szellő sem számlálgatta egyenként a hullni készülő leveleket. Amióta máshol élt, valahányszor fáradtnak vagy zaklatottnak érezte magát, mindig ez a terasz jelent meg, előúszott emlékei tengeréből, mint egy lágyan ringatózó sajka, máskor meg szigetnek látta, biztonságot, otthont nyújtó szigetnek. S ahogy múltak az évek, egyre nagyobb szüksége lett egy ilyen szigetre, fárasztó, zavaros életet élt, minden csak halmozódott, tornyosult, folyton csak a nyüzsgés, az igyekezet, s mégis ijesztő üresség vette körül, s ez az üresség aztán észrevétlenül bekúszott a testébe, birtokba vette a szívét, elméjét.

Azt hiszem, soha nem jövök ide többet, mondta annak idején, és behúzta a kikaput, nincs, akiért még jöhetnék. Merthogy eladták a házat, vagy inkább odaadták, annyira csekély volt az összeg, amit kaptak érte. Nem akarom látni, nem érdekel, hártotta el, amikor a temetés után az új tulajdonost be akarták mutatni, elképzelhetetlennek tűnt, hogy nagyanyja után egy idegen éljen ott, aki majd mindent felforgat, átrendez, kidob. Futva menekült az állomásra, legszívesebben gyalog nekivágott volna, oly későn jött a vonat. Elmenekült, hogy soha többet vissza ne térjen. Most pedig annyi év múltán mégis itt ült a teraszon, őszi nap melengette, a súlyos szőlőfürtök válláig értek, s lehunyt szemmel hallgatta az öregembert, aki amikor meglátta, nem kérdezett semmit, bólintott, és azt mondta csendesen: tudom, hasonlít. Melegség árasztotta el ettől, s rég áhított nyugalom, egyszerre megbocsátotta neki, hogy ő lakja ezt a házat hosszú évek óta. Legalább egy tehertől megszabadult, maradt még elég, ami elkísérte, amitől aludni sem tudott, ami fáradt, megtört emberré nyomorította.

Nem akartam sírni, mondta, s nem mozdult könnyei után, de ez a terasz, tárta szét kezét, nem is tudom, valamit elindított, s most... nem tudta befejezni, mintha elfogytak volna a szavak, láb alól fogy el így az út és visszahőköl az utazó.

Ismerem ezt, mondta akkor az öregember, egyszer, nagyon régen velem is történt, vagy inkább engem is megérintett valami.

Ősz volt, ilyen szép meleg ősz. Hajnalban mentem hazafelé, de mindegy is volt, hová, mert nagyon magányos voltam, szomorú és kétségbeesett. Zavaros gondolataimba merülve végül egy parkba értem, cél nélkül bolyongtam a fák közt, majd lelkem terhétől fáradtan rogytam le a fűbe. Mondom, hajnal volt, a nap éppen csak rátalált a világra, eszébe sem jutott erejét fitogtatni, egyelőre inkább tájékozódott, átfúrta magát az ágak között, a harmatcseppekbe szívárványt ültetett, és bearanyozta a ringó pókhalókat. A fák már elfogadták a közeledést, odatartották fejüket a fénynek, és várták a simogatást, de a bokrok még szemérmesen kucorogtak, rejtegették éjszaka összegyűlt könnyeiket, mintha nem tudnának majd újat sírni helyettük. Bokor voltam én is akkortájt, szúrós, mogorva bokor, ragaszkodtam minden csepp könnyemhez, melyet a fájdalom, a harag, a kétségbeesés fakasztott szememből, s melyek mind lelkembe hulltak, s tóvá kerekültek; dehogy engedtem felszárítani! A szép hajnal így inkább elle-

nemre volt, szépségét gonosznak láttam, a fénylő napot hazugnak, magamat pedig végtelenül ostobának. Mit keresek én itt, gondoltam keserűen, ebben a tökéletesre alkotott világban? Torz valómmal benyomultam a harmóniába, s így kényszerülök látni a legszörnyűbbet, a különbséget a teremtet világ és énközöttem. Csak azt láttam a hajnali derengésben, minden a legnagyobb szerűbb összhangban működik, minden lény a teremtésnek attól szép, hogy a helyén van, én pedig otromba módon téblábolok, nem találok a helyem. Hirtelen rádöbbsentem, hogy addigi életem elhibázott lépések sorozata volt, élesen láttam, hogy mindannyiszor, amikor a körülményeket okoltam, egyedül én tehettem arról, hogy rossz fordulatot vett a sorsom. Fáradt öregembernek éreztem magam, akinek már sem ereje, sem ideje nincs megváltozni. Hiába, harmincöt éves voltam, éppen feleannyi a mostani koromnak, a harmincöt év súlya mázsás teherként nyomta vállam, belegondolni se mertem, hogy mégannyit hozzávegyek. Már szégyellem, de bizony a halálra gondoltam azon a reggelen, a halálra, hogy jönne már el, s így vége lenne kínlódásomnak, melyet eddig életnek hazudtam. Mert minek élni? Meghalni hát, kívántam, mert a halál oly jó megoldásnak látszik, amíg nincsen túl közel! Önmagamra azonban nem bírtam volna kezet emelni, hát csak eldőlt a nedves fűben, s kétségbeesetten vágytam a megsemmisülést, az arcomba hulló harmatcseppek könnyeimhez keveredtek. Hosszú ideig feküdtem így, azt hiszem, végül el is aludhattam. Aztán egyszer csak kinyitottam a szemem. Emlékszem tisztán az ég kékjére, távoli hideg kék, amilyen csak ősszel tud lenni, egy pókhálón keresztül néztem, s láttam, hogy valami nagy testű madár kering a magasban, majd hirtelen kifutott rejtékéből a háló gazdája, s egyszerre eltakarta előlem a keringő madarat. Látja, most, hogy így mondom, magam is meglepődöm, milyen élesen emlékszem minden részletre, mintha ma lenne, pedig addig és azóta is annyi minden történt, ami örökre a feledés homályába zuhant. Ki tudja, mit tart meg az emlékezet, de hogy nem véletlen, mi marad meg, az biztos. Ott, a pókhálót és azon keresztül az eget bámulva mozdulatlanul is éreztem, hogy valami megváltozott. Hogy valami nem olyan, mint mikor lefeküdtem. A bőromön éreztem, meg valahol a testemen belül is, de nem tudnám meghatározni pontosan, hol, talán a szívem környékén, vagy inkább a homlokom mögött, nem, egyszerűen nincs helye, s mégis... hát éreztem, más a part, más a levegő, s ez még mind azelőtt volt, hogy meghallottam a hangot. Ez nagyon fontos, mert talán soha nem éreztem annyira azt, hogy valami van, mielőtt még lett volna, mint akkor. A hang készen volt, ott volt, csak még nem hallatszott, érti ezt? De aztán meg is szólalt, vékonykán, esendően, egy ideig nem is tudtam, mi az, olyan valóságosnak tűnt, hogy ott megszólaljon egy hegedű. Néhány másodpercig eltartott, mire rájöttem, hisz lehetett volna sírás is, vagy egy különleges madár, de nem, ez hegedű volt, bátortalan, csepp hangocská, nem ígért semmit, s nem is akart, csupán ott volt, ahogy a fák, a bokrok, s a többi mind, rögtön elfoglalva a helyét a levegőben, azzal áradt szét, így kénytelen voltam belelegezni, s milyen jólesett így a légzés!

Onnan, ahol feküdtem, nem láthattam, ki játszik. Először azt gondoltam, talán nem is fontos. Nem volt egy kimunkált játék, hangversenyterembe végképp nem való, itt azonban otthon volt, mintha a földből kúszott volna elő, ahogy feltör a víz. Aztán mégis felkeltem, és előrementem egészen addig, ahol a sétányt sejtettem. Izgatott voltam, mintha tiltott dolgot csinálnék, gondoltam, s talán az is volt, de legalábbis helytelen, ezért nagyon óvatosan lestem ki a bokrok mögül. Hát... tudja, van úgy, hogy az emberrel semmi különös nem történik, s mégis hirtelen megváltozik benne valami, nem is tudom, mi, de onnantól más lesz. Másként lát, másként gondolkozik. Akivel

nem történt hasonló, az el se tudja képzelni. Öreg vagyok már, sokat gondolkoztam ezen, s higgye el, én sem tudom, hogyan működik. Nos, az egyik padon egy üres hegedűtok és egy táska feküdt, a pad mellett egy ember ült tolókokcsiban, úgy tűnt, már elég öreg. Fejét előrehajtotta, nem lehetett tudni, aludt-e, vagy nézett valamit. Kicsit távolabb pedig egy kislány állt, olyan tizenkét-tizenhárom éves, állt és hegedült. Az egésznek semmi köze nem volt a valósághoz, hirtelen úgy tűnt, mintha semmi egyéb nem létezne, csak ez a park, az idő is megállni látszott. Én pedig csak néztem azt a kislányt, olyan vékony volt, hogy a reggeli nap szinte átvilágította, kis fények bújtak elő hajából, ruhájából, s a vonó minden mozdulatnál megcsillant, mintha ezüstszál feszülne rajta. Még játszott néhány dallamot, aztán leengedte a kezét, odament a tolószékes férfihoz, és mondott valamit. A férfi felemelte a fejét, odahúzta magához a kislányt és megsimogatta. A kislány elpakolt, odaállt a tolószék mögé, kioldotta a kereket, és lassan megindult az úton. Eltűntek a szemem elől, már csak a kavicsok csikorgását hallottam, végül ismét a csend.

Nohát, én innen számítom az időt. Az én időm innen kezdődik, ettől a reggeltől, amikor megéreztem valamit. Azt, hogy több van, mint ami látszik. Ezt alig tudom másként mondani, pedig így tökéletlen. Nem a titkot tudtam meg, hanem, hogy a titok létezik. Hátranéztem, bent a fák között még ott feküdt az a fiatalember, aki végsőkig elkeseredve vetette magát a fűbe. Ott maradt félelmeivel, tehetetlenségével, korlátaival örökre. Én pedig nekivágtam az új időnek.

Szép történet, mondta, s lassan rányitotta a szemét az öregre. Szép, felelte, de ez a terasz is ér annyit... magának. Úgy értem, ha most majd elmegy innen, lehet, hogy más lesz. Más lesz, visszhangozta, s valami nagyon halvány reménység moccant benne, szinte csak lehelletnyi. Sokáig ültek aztán szótlánul, mindegyik nézett valahová nagyon messze, ki-ki a maga történetébe.

Eliramlik minden, mi jó és rossz

Halkan és gyorsan sírt. A könnye marta arcát, lefolyt vékony kis nyakán, becsorgott az inge alá. Egyik kezével az üres kannát markolta, a másikat ökölbe szorítva, mereven tartotta. A szél egyre erősödött, telehordta arcát, haját virágszirommal. Száját hangtalan kiáltás feszítette szét, szemét szorosan összezárta, csak a könnyecseppek fértak ki a résen. Így ment a kisgyerek, cipelte szívének minden fájdalmát, s nem másért sírt, csak mert megint túlcserdült a bánat, s ilyenkor ki kell zúdulnia valahol, hogy legyen hely a következőknek. Talán, ha valaki törődött volna vele, ha megkérdezik, mi bajod, talán..., de ilyen ember nem akadt. Még anyja se, aki azért a legközelebb állt hozzá, még ő se tudta valahogy kimondani. Ám az is lehet, hiába is kérdezik, nem tudott volna válaszolni. Nem biztos, hogy egy tízéves gyerek el tudja mondani, miért fáj neki ez a világ, de sírni tud miatta.

Nehéz lehetett a széllal szemben haladni, mert hamarosan megállt, hátat fordított, szétvetette lábát, hogy biztosan álljon, és visszanezett a megtett útra. A térdig érő fű még nem tért magához lépteitől, girbegurba kis folyosó vezetett le egészen a kert végéig. Onnan jött a kisfiú, abból a kertből, a kert mögötti házból. Ott élt a család, az ő családja, melyet talán csak ennyi különböztetett meg a kisfiú számára a többi családtól, hogy éppenséggel ez az övé. Nézte a kertet, a házat, valami kilátszott belőle a fák

közül, s nem gondolta azt, milyen jó, ez az én otthonom. Ilyet sose gondolt. Ha mondott, gondolt erről valamit, ha beszélt ilyesmiről egyáltalán, az legföljebb ennyi volt: itt lakom. Nem volt pedig szívtelen, közömbös, de mi mást mondhatott volna? Kis élete ugyanúgy folya, bármely másik családba születik. Mindenki egyforma életet élt abban a völgyben és a többiben is, amerre csak járt és ismerős volt. Minden ugyanúgy történt, mintha az emberek is ugyanazok lennének, csak más arccal, más hanggal. A férfiak mind durvák voltak és szótlanok, pálinkát és bort ittak, olykor összeverekedtek, a nők rosszkedvűen hajlongtak, cipekedtek, korán megőszültek. A gyerekek pedig vagy bandákba verődve ijesztgették a környék macskáit, s egyéb pompás játékokat úztek, vagy éppen büntetésüket töltötték valamely sarokban, esetleg visitottak az ütlegek alatt. Am a kisfiú más volt, teljesen más, s ez óriási terhet jelentett a számára. Nem élvezte, ha nyüzsitének félelmükben az állatok, nem szeretett csúfolódní, nagyokat köpni, és kacskaringósat káromkodni. Félt a borszagú férfiaktól, apjától a legjobban, sajnálta a megállás nélkül gürcölő asszonyokat, és éjszakánként szépeket álmodott. Persze hogy észrevették hamar, hogy nem odavaló, pedig szegény annyira igyekezett úgy élni, mint a többiek. De aki sír, amikor nevetni kéne, és elfut, amikor támadni, arról hamar kiderül, hogy idegen. Lassan aztán a kisfiú is leszokott az alakoskodásról, már színlég sem vett részt semmiben, inkább hagyta, hogy kicsúfolják, megdöbálják.

Aztán ennek is vége lett, mindenkinek levegő lett a kisfiú, apja azért hébe-hóba elverte, nem volt miért, de hát olyan bosszantó, ha ilyen fia van az embernek. Ha a kocsmában mások fiaikkal dicsekedtek, hamar elborult a tekintete, s ilyenkor már útban hazafelé tört egy hosszú vesszőt. Talán ha ezt meglátva a kisfiú elszalad, vagy jajgat a vesszősuhogásra, ez megnyugtatta volna apját, de nem! Megállt, és szomorú szemmel figyelte apját, aki még akkor is magán érezte fia tekintetét, amikor az leborulva, hang nélkül túrte az ütéseket. Ez csak még dühösebbé tette. Nem tudta, mit szeretne kiverni belőle, csak azt akarta, hogy neki is legyen normális fia, akit amikor verni kell, nem érez lelki furdalást, amitől aztán még jobban haragszik rá.

Ez persze elég ritkán történt, s igazán nem is volt olyan nehéz az élet, a kisfiú legalábbis nem érezte úgy.

Azt csinálhatott, amit akart. Anyja néha ellenőrizte, de akkor is inkább azért, hogy a rábízott munkát elvégezte-e, azzal meg nem volt gond. Szeretett dolgozni, szeretne látni, hogy valami nem volt, aztán egyszer csak lesz, s mindez az ő keze nyomán. Alkalmazkodott, és cserébe szabadságot kapott, az „észre sem veszek” szabadságát, s jó volt ez így. Sokáig állt a kisfiú, mint aki arra vár, hogy felegyenesedjen végre a fű, vagy mintha búcsúzna, hisz olyankor szoktak hosszan visszanézni. Még az is lehet, hogy gyönyörködött, volt miben, a tavasz megittasulva saját szépségétől, a hosszú ideig tartó szemérmes gombolkozás után szétártá ruháját, s teljes pompájában rázuhant a tájra. Soha nem látni annyiféle zöldet, a találkozás öröme virágba öltöztek a fák, a föld pedig lélegzett, friss földszagot fűjt ki, s belélegezte a virágok illatát. Talán a kisfiú egyszer magától is észrevette volna mindezt segítség nélkül, a dolog azonban úgy alakult, hogy mégsem volt teljesen egyedül. Nagy adománya a sorsnak, ha egy csöppnyi helyre két ugyanolyan virágot ültet, két idegent a sok egyforma közé.

Volt egy ember, egy nagyon öreg ember, aki mindarra felhívta a figyelmét, amit meg kell látni a világból. Különös találkozás volt az övék. Évekkel ezelőtt apja a kanca elléséhez hívta az öreg fiát, de az valamiért nem jöhetett.

Nagyon jól emlékezett a kisfiú, pedig már igen régen volt, mit mondott az apja, amikor az öreg belépett az istállóba. Maga az, mondta, és kételkedőn nézte szikkadt tes-

tét, oszt van még ereje hozzá? A kisiú azt se felejtette el, mennyire szégyenkezett apja tapintatlan beszéde miatt, szeretne volna valahogy jóvá tenni, de nem jutott akkor semmi eszébe. Ám az öreg csak mosolygott, és egyáltalán nem haragudott. Annyi még talán van, s lehajolt a kancához. Fel sem egyenesedett addig, amíg a nedves kiscsikó ott nem vonaglott a szalmán. Nehéz szülés volt, mondta aztán, kezét törölgetve, de nem nézett senkire, mintha a kancának szólt volna. Az, felelt az apja, aztán mást nem is mondott.

Legalább megköszönte volna, szomorkodott este a kisiú, nem igaz, hogy ennyit se tud mondani, szorította ökölbe a kezét, nem értette, miért, de ez jobban fáj, mint a verés. Később, amikor már sokat beszélgettek, egyszer szóba került ez is. Ugyan, legyintett akkor az öreg, ismerem apádat pólyás korától, tudom, milyen kívül-belül. Sokáig nevetgált még csak úgy a bajusza alatt, végül elkomolyodva fordult a kisiúhoz.

Jegyezd meg, mindenkitől csak annyit várj, amennyit az adni képes. Így talán nem fogsz csalódní. Nem mindent értett a kisiú abból, amit az öreg mondott, mégis jó volt hallgatni. Úgy érezte, nagyon fontos dolgokat hall tőle, s a többi nem számított. Az öreg gyakran így szólt: ezt te még nem értheted, de ő vadul bizonykodott, félt, hogy akkor nem hall meg mindent, mert akár értette, akár nem, különös hatással volt rá.

A kisiú ismét elindult, a szél közben megváltoztatta irányát, s még erősebb lett. Úgy érezte, felfújja őt a dombtetőre, ahol aztán kedve lesz kitérni a kezét, s elképzelni, ahogy a szél kabátja alá kap, felemeli, és már repíti is a házak fölött, a dombok és erdők fölött. Hányszor eljátszotta már ezt, hisz olyan egyszerűnek látszott! Egyszer rajta is kapták, lábujjhegyen állt a tetőn, könnyűnek érezte magát, szemét lehunyva ágaskodott, már érezte, mindjárt emelkedik, s hirtelen ott tolongtak körülötte a gyerekek, és visítottak az élvezettől, végre csak kiderült, hogy valami baja van, hogy nem tiszta szégyen! Azóta sokszor, sokféleképpen csúfolták már: hol a szárnyad, vigyázz, el ne fogjon a héja, messzi van Afrika, ilyesmiket kiabáltak. Csak hadd mondják, vigasztalta az öreg, nekik az a jó, ha mondják, neked meg, ha ott állsz és érzed a repülést. Cserélnél velük? Ettől aztán megnyugodott, hisz cserélni végképp nem akart.

Ahogy felért, a szél majdnem felkapta valóban, de most nem volt kedve repülni.

Felnézett az égre, súlyos, fekete felhők robogtak felette, a nap pillanatokra tűnt elő, felvillanása inkább ijesztő volt, mintha nem akarna véget érni ez a robogás és villogás, mintha ezentúl megállíthatatlanul így iramlana el minden, ami jó és rossz. A kisiú behúzta a nyakát, megtörölte az orrát. Már nem sírt. Átnézett a másik dombra, amögött lapult a völgy, ahová nap mint nap megtette az utat, ahogy most is elmegy majd. Ám ezúttal minden másképp van. Még a sírás is más. Régen, de még tegnap is a szomorúsága pont addig tartott, amíg felért a dombtetőre. Onnan már megkönnyebbülten futott tovább végig a gerincen, aztán az itatókútnál rákanyarodott a másik dombra, s innen már látta a házat, az egyetlen helyet a földön, ahol vártak rá. Most is elfogytak a könnyei, mire a tetőre ért, csak hogy most a sírás hiábavalósága dermesztette meg őket, homokos érzelmek még sírni sem, mert nem lesz könnyebb. Látta maga előtt az istálló , érezte a kicsit fojtó, mégis kellemes szagot, a friss széna, az alom és az állatok párja vegyült a meleg tej illatával, látta az öreg kuckóját, hallotta, ahogy erős sugarával a sajtár oldalához spriccel a tej. Ezek a hangok és szagok, és a meleg jelentették sok idő óta már számára a biztonságot. Az öreg régóta az istállóban lakott, ezen nemigen lepődtek meg arrafelé az emberek. Elvégzett minden munkát, amíg bírt dolgozni. Naponta háromszor ott találta az istálló ajtaja előtti kövön a tányér ennilót. Mióta nem

tudott felkelni, a kisfiú vitte be az előző esti vacsorát, s az aznapi reggelit, ebédet is. Ilyenkor az öreg mindig azt mondta: ki bír ennyit enni, és kérte, hogy a kisfiú vigye ki a disznóknak. Sokszor tele volt esővízzel, vagy szélhordta szeméttel az étel, de az öreg elhárította a kisfiú döbbsétek tekintetét. Nem hibáztatom őket semmiért. Valamit biztos én is rosszul tettem, ahogy mindnyájan itt a földön. Sok a dolguk, s látod, csak mindennap hoznak enni, s milyen bőven mérik. Némely embernek ennyi se jut, mondta még, és nem volt hajlandó tovább a családjáról beszélni. A kisfiú mindig megfogadta, hogy amikor bemegy a házba fizetni a tejért, megkéri őket, vigyék már be az öregnek az ételt, hisz úgymint bejárnak az istállóba, de végül soha nem merte. Vannak dolgok, amiket addig halogat az ember, amíg már késő megtenni. Ezt is az öreg mondta egyszer régen, de azt is hozzátette, hogy talán bánjuk ezt, de rájövünk, nem is olyan nagy kár érte. Eszébe jutott a kisfiúnak, hogy ez most egy ilyen eset, nagyon fájt a gyávasága, s azon törte a fejét, vajon erre igaz-e a mondás második fele, s odajutott, hogy nem.

Ettől újból sírásra görbült a szája. Kapott egyszer ajándékba egy igazságot, s most nem válik be a használatnál, hát hogy van ez?

Közben már elhagyta az itatót, itt kicsit ereszkedni kellett, aztán rézsút felkaptatni a másik dombra. Innen már jól látszott a ház, mindjárt odaér. Az éjjel jeges vízzel álmódott, rögtön tudta, hogy baj van, állatokat sodort az áradat, s ő a domb tetején ült, de úgy, ahogy az ágy szélén ül az ember, nézte a fel-lemerülő állatokat, s a lába belelógott a vízbe. Arra ébredt, hogy fázik, a lába jéghideg, leesett róla a takaró, s ilyenkor, tavasz elején már nem fűtenek a szobában. Szokása szerint az ágyban öltözött, a konyhából behallatszott apja érdes hangja. Tegnap, mondom, hogy akkor na, ingerkedett. Sziszegő hangot s valami morgásfélét hallott a kisfiú, s tudta, hogy apja éppen most lökte le az első pohár pálinkát, s rázkódik tőle. Tegnap délután lehetett, én is a kocsmában hallottam este.

Hát kitellett neki, öreg volt már! A kisfiú rögtön tudta, hogy az öregről van szó. Az álombeli jeges víz most a szívéig ért hirtelen, s nagyot kellett sóhajtania, hogy ne roppantsa össze. Első gondolata az volt, mi lesz most ővele, s ettől tovább nem is jutott. Ez a gondolat kíséerte fel a dombra is, ettől a gondolattól ömlött szeméből a könny, gyűlölte ezt a gondolatot, mert ekkora fájdalmat okozott. Honnan is sejtette volna, hogy az öreg nélkül soha nem ismeri meg azt az iszonyú érzést, ami most a markában tartja, s nevét nem, csak erejét tudja, hogy nem ismeri meg a magányt?

Amikor a tejet a kannába öntötték, a kisfiú csak lopva mert az istálló felé nézni. Az ajtaja kitérve állt, az öreg minden holmija, a ruhája és a matracok ott heverték távolabb, tüzelésre várva. Az ajtó előtt, a nagy kövön ott volt egy tányér leves, a tegnapi ebéd, s a kisfiú jól látta, hogy a szél telehordta virágszirommal csakúgy, mint az ő kócos haját. Ekkor szemét ismét elfutotta a könny, nem törődött senkivel, magával sem, az öreget sajnálta, az istállót, a tál ételt a kövön, talán az egész szerencsétlen világot, és zokogva iramodott el, hogy vissza se jöjjön többet. Ahogy a kannára a tetejét rátette, kővér könnyecseppek pottyantak a tejbe, mint mikor elered a zápor.

Este, amikor szótlánul ették a vacsorát, minden korty tejnél titkon a többieket figyelte, észreveszik-e, milyen sós a tej. De rajta kívül ezt senki sem érezte.

BÁRDOS B. ARTHUR

Fordulópontok...

Írtunk egy { szimfóniát
 költeményt közös ihlettel
 regényt

négykezes partitúrát a zenekedvelőknek
 disszonáns asszonánciákat
 a vájtfülűeknek
 harmonikus prózát
 polgáriasra szűrt ütemben
 hangról hangra sorról sorra
 fűztük sorsunk fonalát
 az izzó történelem tűfokán
 láthatatlanul tördeltük kezünket
 hajlékony életünket
 árnyékoltuk a fehéren harsogó
 papírlapokra –
 analfabéta hazafiak
 teleírátták makulátlan ifjúságunk
 lehúgyozott falait
 az elme-kór-csosult
 Kor horog- és nyilaskeresztes
 hieroglifáival
 – néhány milliócska – mi nem haltunk bele
 fejezetről fejezetre
 nőttünk magunk fölé
 s töpörödtünk csontsorvadásos eszmék
 kajlagerincű törpéivé
 ám a holt koponyák Golgotájáról
 hazafelé menet bukdácsolva
 kettőnk irdatlan lekottázatlan megíratlan
 szerelme támasztott föl átmenetileg
 rovarirtó napjaink tökjózan küszöbén –
 újjáéledtünk kar a karban
 test a testben
 a hús szentélyeiben folytatódunk
 egy-házunk háromésfélkilós harang-
 nyelvvel kongatta világgá
 a gének és sejtek ünnepi ötvözetét
 s azóta sem tudjuk mire figyelmeztet
 a hajnal szemérem-hasadása

vagy az elfásult alkonyat
 fellobbanó láthatárán lángra-
 gyúlt dómok zsarátnok-
 kupoláinak gyötrő áthasonulása
 csuhát öltő
 kolostorcella-szigorúságú éjekké
 és minek – toporzékolok magamban –
 Immanuel Kanttól elcsenni
 transzcendentális lebegését
 mikor negyvenhét esztendeje
 (vond le kérlek a KZ- s szekuséveket)
 naponta szemléljük egymást
 a reggeli kávé aromás illatában
 s az ad-hoc vacsorák vitaestjéin
 szemére hányjuk egymásnak
 hogy én a szalonmás rántottát zabálom
 te a szűzhártyás tükörtójás
 sárgájába mártod magad
 jóformán észre se vesszük –
 minden buborék-percünk
 visszavonhatatlanul pattan el
 a nyomainkat féltékenyen
 tagadó múltba
 s mi is önmagunkat marcangolva
 simogatva gyűlölve istenítve
 a megsemmisülésig – –
 zuhanunk agyonfoltozott
 szálanként foszló
 végzetesen összegabalyodott ejtő-
 ernyőinken csüngve
 terített asztalunk megvetett ágyunk mellől
 a hemzsegó galaktikák
 csillagszemű névtelenjei közé
 esetleg a chaplini Modern Idők
 celluloid kényszerképzetein
 túlrepítve: az öröké
 üzemhibátlanul működő
 szabályozható krema-purgatórium
 tisztító
 eleven tüzebe ejtjük
 szimfóniánkat verses regényünket –

aláíratlan-magunkat!

1991. július 13–14.

Közkívánatra

*Valóság vagy álom
prése szorít marokra,
élethossziglan verset
csurrantani riadt napokra...*

*Minden kétes. Mindenre képes
egy körömhegynyi heg.
Vércseppre csepp –
fogyatkozom pazarolva
magam a behorpadt csönd
bádog kagylójába hullva-folyva ---*

*Közkívánatra elavul
az alanyi: földbe szívároguva,
közhellyé csillapul.*

*A rothadó évtizedek
vörös foltokkal szennyezett
gézkötése
bomlásában is fertőz:
szemérmesen mégse
takargatom a nyílt sebet
lecsupaszított életemet.*

*Arcom árckaira kövesedett
a megalvadt ősz. Védtelen az ember
ha már kiterítették mások.
Fölöttem elévül
a huszadik század: némely régésze
latolgatja, megéri-e végül,
hogy színre lökjenek az ásatások.*

PALOCSAY ZSIGMOND

Vígballada

Gellért Sándornak

*Embermagas gazba veszem;
kőkényt, galagonyát ettem.
Hecsempecs vakarja aljam;
barka-málét – havat nyaltam.*

*Szőlőm: fagyöngy; körtém: vackor.
Káposztakő rajtam a gond:
Hogy jobb? Hóttig hunyni-búni
– avagy pandúrkékre jutni?!*

*Ebből nem választunk. Alszunk.
Háha ÉGI-HANGOT hallunk:
Haramiák? – Rabok legyünk?
Dagadót? – Vagy kását együnk?*

*Jó az Ördög: Ne, egy fütykös!
Ervvel tököld hókon, öcskös,
szerdán a vásáros népet;
menyecskét is foghatsz – szépet.*

*Kustyi, Rusnya! – szól az Angyal.
Ártatlanul fut a bajjal
ez a pelyhes szegénylegény;
bujdoklása: pengős regény!*

*SOKAT ÖRÖKÖLT A GYLKOS!
– SAVÓ-SZEME ENYHÉN NYIRKOS.
CSAK A FOKOS A JÁNOSÉ _____
A GONOSZTETT: AZ MÁR MÁSÉ.*

*Lát az Ég. Ha mélyen hallgat,
előbb parazsakkal sajgat.*

*Indulj, János, fütyürészve;
nádas közöpiibe érve
rejteket lelsz – otthont: kunyhót.
Hányd el azt a fene bunkót!*

Ébred János – mejen János,
gyócsgatyája tőkeig sáros.
Viszi, vezeti az ige
a Nádvilág közepibe.

S ottan mit lát? Mi pilácsol?!
Bogrács alatt csutkó lángol.
Leszáll fejéről a főveg;
János elé lép egy Öreg:

Szerusz, Fiam! Há megjöttél?
Seggvakarót,* kökényt öttél.
Vár a csónak, meg a hálóm
– hezzádvaló kicsi jányom.

Szedtünk sulymot – épp eleget.
Abbó' sütünk jó kenyeret.
Ád nekünk a Tó madarat;
harcsapurdét, pénzes-halat.

Osztán a baj csak elmúlik.
Mikor vallomásra nyílik
ama apagyilkos szája _____
_____ Angyal megtelefonálja!

Itt maradok, Táti, hóttig!
Érezem, hogy nagyon jó itt.
Vejed leszek. Ha akarod:
zsákbamacskát is vállalok.

Azt má ne tedd! Csak, ha teccik.
Iluskám, az ágybó hecc ki!

A kicsi jány csöcsös-faros;
tekéntete oly tapadós,
hogy János má szorongatná.
Menyasszonyát kóstolgatná.

* seggvakarót: csipkebogyót

Madárlátta

Gyengén mézel a szellőrózsa;
SOK KICSI SOKRA MEGY! – (a poszméh dongja,
és átszáll a virágzó sombokorra)

Kopár a hegy alja.
Feketék, barnák a csupasz ágak.
Zalámboló tekintetem ráhavaz
az égre hajzó kuszaságra

Ígér a rügy (kecskének is) újzsengét eleget;
hozza már a zöld levelet
az elvirágzott farkasboroszlán

Szánom-bánom e kevésságú,
alacsony cserje rózsaszín fürtjét;
(jócskán lekéstem ábitott illatát)

Sebaj! Ma este
Kedvesem nyakán hon találok,
és keble rózsáin színét látom
a farkasboroszlánnak

Virágom, Virágom _____
hérics-sárga nap-arany a kedved.
Bánatod sáfrányok lilája – ibolyája.

Ott, fennebb, a fenyvest járva,
A KŐTEHÉN FARÁNÁL¹ pihenék – heverek,
és szöszke mohát borzol mancsom:
kutakodó csúf kezem

Sütök neked rózsakolbászt!
Ropog a toboz-tűz,
és belekap a láng a nyársba;
(ám a híres veresgyűrű²
ezt is tűri – ezt is állja)

_____ pirulhat a madárlátta

¹ a kőtehén faránál: egy forrásnál

² veresgyűrű: cserje

ALFÖLDY JENŐ

Koppintások

Hérakleitosz Karinthyában

Tímár Györgynek

*Senki sem eshet kétszer ugyanabb' a tumorba,
sem egyazon furorba, se furmányos humorba.
Am ha eléggé pöttyös a májad és a léped,
tégy úgy, mint aki balkan meg'újra belelépett!*

PILINSZKY JÁNOS

Utolsó évtizedében a rossz nyelvek szerint volt egy hanyatló, bőbeszédű korszaka. Ekkor írt versei kétségtelenül egész regényeket, önéletrajzi részleteket „mesélnek el” – igaz, mindössze hat, nyolc vagy tíz rövid sorban. Ám a rossz nyelvek nem azért rossz nyelvek, hogy ezt méltányolni tudják.

Naplóbejegyzés

*Nem lettem sintér,
sem hentes,
sem sikkasztó árvaházi
vagy kávéházi ülnök.*

*Költő lettem,
arcomat savas essők mossák.*

*De reggelente én is borostásan,
kialvatlan szemmel nézek a tükörbe,
és tiszta vízzel megmosakszom,
s mielőtt megszegném,
én is megáldom a kenyeret,*

*akár a sintér,
akár a hentes,
akár a sikkasztó árvaházi
vagy kávéházi ülnök.*

TAKÁTS GYULA

Nincs még egy költő, aki a szőlőt, a bort, mandulát, fügét, a balatoni tájat annyi szeretettel becézi, mint ő. Igazi Bece-hegyi költő, úgy a Krisztus előtti 500 körüli évtizedekből, bár nemcsak Anakreon, hanem Francis Jammes is a kortársa. Az egészséges életmód megtestesítője a kákabelű víz- és tejjívó pályatársak közt. Bora – akárcsak poézise – messze földön híres. A tiszta bor és a tiszta költészet híve. Kiegyensúlyozott kedélyű, derűs költészetébe csupán egyszer vegyültek disszonáns, komor hangok, amikor valamely pancser sziglieti bortermelő vinkóját megkóstolta. Csokonai Vitéz Mihály az ő verseire figyel legjobban a maiak közül.

Szüret előtt a Bece-hegyen

*Az elemek... a víz, az ég,
s a gálic fény... mint Egry-kép,
ragyog a tó s a Bece-hegy.
Előttem telt pintesüveg.*

*Részeg még nem voltam soha,
tej, víz sosem kellett noha.
Noha – nova – itt nem terem.
Boromat magam termelem.*

*Üvegemből a bor ürül...
Rég működött ily emberül.
Folyékony fényt, tüzet iszom.
Szerethet Dionüoszom.*

*Vulcanus védelme alatt
szőlőt, fügét érlel a nap.
De mintha Pán bújkálna ott!
Fügelevél alól kilóg*

*a fél töke. Csak egy füge...
De visszaint a venyige
asszonyos, telt, feszes bilingje,
s lebben is föl a füge ingje!*

*Szatírxjáték... Mutogatás!...
Nektár csordul. Nympha-varázs!
Egy mámoros darázs repül,
s a szőlőgerezden megül.*

*Huss onnét, kéjrabló betyár!
Fullánk-lopóddal rá ne járj
nedűmre, mint csibére héja.
Borunk a bölcs Apollon ójja!*

RÁBA GYÖRGY

Mint minden igazi hermetikus, ő is vérbeli önéletrajzi költő. Csak verselemző legyen, aki képes belátni, hogy nem a versei rejtjelesek, hanem ő maga. Mert honnan tudhatná ezt az elemző, ha nem a verseiből?

Rovásírás

*Agaraim nálam bátrább
parancsolták a ballalín
vívótam csörtét vaddisznókkal
hars könyvek közt csörtetőikkel*

*ím a zárt kör seb a sebre
gyolcsul kéznél
szétszagotott fóliánsok
könyvet ápoló kezemre*

*dombéroztam herbateával
szeder és szamócalével
boríz biztatás közepett
átugrattam tűzkarikán*

*szorítottak mint gordonka
hangjegy-fejű csavarain
idegeknek húrjait
feszíthetni vajon meddig*

*nekem nem bohó rovátkás
korcsolyaút az ég kékje
kondenzcsíkos végzetábrák
hemzsegnek kommancsnyaramon*

*dorong szállt tiszta folyómra
uszadékfának az elkövető folyamán
idillpartjáról ha leért
ablakában zöldárt jelzett*

*kit megróttak múltam rovom
rovott múltú megítéli
fejéről a kása nem kell
árral szemben angyal repül*

NEMES NAGY ÁGNES

Erkölcsei tartása a Húsvét-szigeti óriásszobrokéhoz hasonló, melyek évezredek óta néznek a végtelen semmibe. Lelkét – a fiatal Babitshoz hasonlóan – egyedül egy tál objektív lencséért volt hajlandó eladni. (Tessar 1:2,8; Biotar 1:2; Jupiter Sonnar 1:1,4.) Mondanom se kell, hogy a fotóciikk-nagykereskedő mennyivel jobban járt, mint ő. Nála csak a versolvasó közönség járt jobban.

Objektív líra
(Átváltozások)

I.

*Indult. A tölgy. Futott
az éjszakai parkban,
mint megriasztott állatok.
Futtában a tölgy-sárkánybika
gyökér-eres földlabdacsja
lengett mind s mind hatalmasabban.*

*Döngött. Harangozott.
Halkult. Léggömb, emelkedett.
Repült a föld s az ég között,
az ég s a még egebb között,
a Dichtung és Wahrheit között.
Ott fönn maradt. Lebeg.*

II.

*Vagy végy egy lovat. Mura-ló.
Zablás. Abrakol. Dobrakol.
Megrebben és vállamra ül.
Szárnyat bont csuklya-csontomon.
Mura-madár. Kiméra-kentaur.*

III.

*A parton lenn egy jobbféle modern.
Profilból istenszobroknak modell.
Most kilelegez egy hattyúdögöt.
Sunyin lesik esztéta ördögök.*

IV.

*A test nagy húsevő növény; bele
kiszívott csontokkal tele.
Az eszme húshagyó virág;
üres héjban éh semmi rág.*

*De ahol bölcsélettel telve
a vers, e lüktető bohóság,
ott egy a ló s a lóság:
a ló s a lónak elve.
Ott egy a jóság és a jó –
egy az igaz s a nyers való.
Ott kell az üdv – és kell a hús.
Én nem vagyok katolikus.*

*Párban evezzen fenn a szárnyad,
támaszd a semmit. Bátran viseld
rettentő aszimmetriádat!*

V.

*Ezek
szavak –*

TÓTH BÁLINT

Kedvenc költője Villon, a „Szomjan halok a forrás vize mellett” szerzője. Szereti ugyanis az *Ellentéteket* meg a látszatellentéteket. Igaz, Szálasi és Rákosi közül egyiket sem szereti, noha tökéletes ellentétei és kiegészítői egymásnak, akár az irodalomban Papváry Elemérné és Csohány Gabriella, vagy – ha már a pornográfiánál tartunk – mint Lőwy Árpád és Kovai Lőrinc. Alábbi verse is csupa-csupa ellentétre és látszat-ellentétre épül.

Állásfoglalás

*Szeretem Shakespeare-t és a töltött káposztát
Petőfi Sándor*

*Szeretem Szent Istvánt és szeretem a pogány Koppányt,
szeretem Károli Gáspárt és szeretem Pázmányt,
szeretem Szekfű Gyulát és szeretem Szabó Dezsőt,
szeretem Hatvany Lajost és szeretem Sértő Kálmánt,
szeretem Illyés Gyulát és szeretem Zsolt Bélát,
szeretem Karády Katalint és szeretem Gombaszögi Fridát,
szeretem Ignotus Pált és szeretem Féja Gézát,
szeretem Erdős Renée-t és szeretem Ignác Rózsát,
szeretem Jancsó Miklóst és szeretem Jávor Pált,
szeretem Gorbacsovot és szeretem Reagent,
szeretem Tőkés Lászlót és szeretem Konrád Györgyöt,
szeretem Gáli Jósikát és szeretem magamat,
szeretem a hajnalt és szeretem az alkonyt,
szeretem Hajnal Annát és szeretem Esti Kornélt,
szeretem a tigris és szeretem a gödölyét,*

*szeretem Marsall macskáját és Tandori verebeit,
szeretem Einsteint és a mecklenburgi parasztyereket,
szeretem a whiskeyt és szeretem a vodkát,
szeretem a tokajit és szeretem a cujkát,
szeretem azt, ami összefér és ami összeférhetetlen, –
nekem itt ne civakodjék senki!*

FABÓ KINGA

Valamelyik fölmenőjét Szabónak hívták. Hiányozhattak elől a fogai, mert így diktálta be nevét az eljáróságon: „Fabó vagyok”. Utóda azóta – ha pöszék, ha nem – a Fabó névre hallgatnak. – Legnagyobb költői élménye, hogy nő. Valójában mégsem feminista, csupán kihívó flegmával palástolja nőiességét. Ámde nem is feminin. A feminin költők, kivétel nélkül, mind férfiak. Ő felülről néz saját nemére és a másik nemre – mint az angyalok.

Verset írok

*Olyanom van most megint,
hogy verset írok.*

*Tán holdfényes vallomást
valamely dohánybarna bajsznak?*

No nem.

*Inkább így költök:
látsszon és lásson a köldök.*

Inkább a tükörbe, bele.

*Elviselhető, hogy kancsalít
és nyelvet ölt, ki ott van.*

*Nevet, hogy oldalvást, vásott oldalán
egy kissé kilóg a bele.*

KARINTHY FERENC

A paródiairó pechjére – ő Karinthy Frigyes fia. Mellesleg kiváló nyelvész, író, újságíró.

Visszakoppintás

Felhívott az irodalmi lap munkatársa, és valami csokoládét követelt tőlem. Nem mintha különösebben erőszakos lett volna, a pasas eléggé tűrhető modorú. De kissé meghökkentett a kívánsága. Mégiscsak furcsa, ha valamelyik újság munkatársa nem kéziratot, hanem csokoládét kér egy írótól.

Miután elmagyarázta, miről van szó, kezdett valami derengeni, s lassanként megnyugodtam, hogy nem klinikai esettel állok szemben, hanem egy régi cikkecském ígéretéhez fűzi elkésett kívánságát.

Valamikor a hatvanas évek elején volt egy cikksorozatom a Magyar Nemzetben, Nyelvelés címmel. Ebben a rovatban közölte a nemzeti lap cserfelésemet, melyben azokat a hazámfiat seregszemléztem, akik valamely nemzet vagy nemzetiség nevét viselik. Magyar László Afrika-kutatótól Svéd István fotóművészig terjedt a skála, közbül a rengeteg Némethtel, Tóthtal, Oláhval, Székellyel, Horváthtal, Bosnyákkal, Törökkel, Tatárral. Szerepelt ott Román Gyuri, Lengyel József, Litván György, Cseh Gusztáv, Orosz Adél, s távolabbi névrokonai, a Muszkák, Rusznyákok. Aztán: Olasz Ferenc, a viszolyogtató emlékü Francia Kis Mihály, Jászi Oszkár, Kun Miklós, Vend Gyurka (az ördög tudja már, ki volt), Albán Berci (zöldségárus segéderő a Dohány utcából), Nemece (igaz, hogy osztrák focista volt, de sebj, a válogatott meccs után kapott egy magyar címeres mezt, ha jól emlékszem, Sipos Feritől), Pálffy-Österreicher György, Szerb Tóni, Szász Imre (aki szintén a kékcímkés cserkót szereti), Palócz László, Bessenyei Ferenc és Bessenyei György, az irodalomtörténész, a szentori hangú Görög Júlia, Szittyia Attila Bendegúz (nem tréfa, volt ilyen nevű költő), Latinka Sándor, Erdei Grúz Tibor, Germán Tibor, a fotós Bajor Sándor, Sidó Ferenc, Czigány György, Dán Róbert, Jordán Tamás, Moór Mariann, Moldován Stefánia, Sváby Lajos (vagy László?), egy Hindi nevű vízipólós – keresztnevére nem emlékszem –, és Hucul Pista (van-e, ki e nevet nem ismeri?) – elmondhatom, hogy hozzávetőleges teljességre törekedtem.

E csinoska névsort feltalálván a Nemzet népszerű olvasótáborának, volt bátorságom odabiggyeszteni afféle stiláris záradékul, hogy aki a felsoroltakon kívül még más nemzet vagy nemzetiség nevét viselő egyént is meg tud nevezni, az kap tőlem egy tábla tehenes csokoládét. Megbántam ezt a mondatomat, mint a blöki, amely kilencet kölykezett. Napokig, hetekig csöngött volna a telefonom, ha ki nem húzom jóelőre; fél Budapest, fél ország tartott igényt a tejcsikira. Szegény Magyarország! Rettenetes kalóriahiányban szenvedhet ez a nép, s nem fél fogszuvasodástól, elhízástól, vércukorszint-emelkedéstől. És minden nyájas (nem akarom mondani, hogy csorgó nyálú) olvasómnak volt a tarsolyában egy nemzetecskéje, néptörzsoke vagy néptöredéke, jó magyar családnév viselőjeként, Ladin Böskétől és Szárd Emánueltól Rétoromás Orsolyáig, Portugál Pétertől és Holland Helgától Belga Béláig (valójában Balga lehetett), Sanmarinói Sándortól Monacói Manuéláig és Andorrai Andorig (persze hogy Andorai volt az istenadta), Trák Jenőtől és a királyi nevű Luxemburgi Zsigmondtól, sőt Finn Dingitől (ez azért öv alatti ütés volt) egészen az *Észt* honnan szereztél ennyit, írókám? szavakkal kedveskedő levelezőig. A rekordot Spanyol Prüszti vitte el; „egészségére!”, mondtam, amikor a kagylóban vihogva bemutatkozott, és nem mondtam neki, hogy én inkább Mongol Idiótát sejtek személyében, holott ekkor már untam a mókát.

A postaáradatot okozó levelezési hullám nagy nehezen elült – két hét múltán a késői órákban már vissza mertem nyomni a telefonzsinór dugóját a konnektorba. Viszonylag békés esztendő, évtizedek jöttek – az ország sikerrel konszolidálódott, megdőlt a szocreál, én rendületlenül írtam a csakazértis-minőségrealizmus válogatott műveit, a rendszer szépszerével összeomlott, romjain újabb összeomlások alapjait fektették le, nyakunkon az infláció, a lakásmegvétele, a forintkonvertibilitás – és ekkor megszólal a telefon, s egy komoly irodalmi lap szerkesztőségi tagja mintegy negyed évszázad leforgása után benyújtja a számlát egy tehenes csikira. „Lipovecz” – mondja a

kagylóba kaján diadallal. „Hogy... micsoda?” – kérdem én, mint aki nagyothall. „Lipovecz” – ismétli –, „egy tévészár neve, ami azt jelenti, hogy a Fekete tenger mellett, a Duna torkolata táján élő lipován nemzetiség egyede, ahogy a német nyemec vagy nemec, a szerb szerbec és a litván litvanyec”.

„Meg ahogy a pereg pereg és a klapec klapec” – mondom kedélyesen, mert kedvelem az ugratást, bár kifejezetten irreverzibilis viszonylatnak tartom, ami úgy értendő, hogy én ugrathatok másokat, de mások nem ugrathatnak engem. Különben is túrhetően jó házból való úrifíú vagyok, ahogy ezt a káderezős időkben politikai ellenfeleim voltak szívesek megerősíteni. Mindezekért csak ennyit mondtam: „tartozásom természetesen továbbra is fennáll”. Ez, szerencsére, kielégíthette alliterációival a versbubus szerkesztőt, mert némi udvariaskodó habogás után letette a kagylót.

Hallom, mostanában, mint egykor tette volt apám, irodalmi paródiákat ír. Szegénykém...

N É Z Ő

FEJÉR ÁDÁM

Miloš Crnjanski

(1893–1977)

Az idén száz éve annak, hogy Miloš Crnjanski, minden idők legnagyobb szerb írója született. Ma még nem mindenki tudja, hogy a szerb kultúra művelői közül ő alkotta a legjelentősebbet, hogy teljesítménye éppúgy fölülmúlhatatlan, ahogy soha senki nem múlja fölül Dantét az olasz, Cervantest a spanyol, Shakespeare-t az angol vagy Tolsztojt az orosz irodalomban. Igaz, a szerb kultúrának nem jutott Európa történetében olyan korszakalkotó szerep, mint e nagy népek kultúráinak, de Crnjanski ugyanúgy megtapasztalta, és népével meg az európai népekkel (olvasóival) ugyanúgy megtapasztaltatta azt a talányos, titokzatos kérdést – mit jelent szerbnek lenni, mi a szerbség helye a nap alatt, az emberlét végső és örök kérdéseinek horizontján –, ahogy azt Dante, Cervantes, Shakespeare, Tolsztoj is megélette az olasz, a spanyol, az angol vagy az orosz nép, illetve kultúra vonatkozásában.

Századunk első fele, az a kor, amelyre nagyjában-egészében Crnjanski tevékenysége esik, régióink, Kelet-Közép-Európa nagy korszaka. Ekkoriban zajlik le a térség népeinek kulturális önmeghatározása, s Crnjanski életműve abban az értelemben nem magányos jelenség, hogy kortársai, kelet-közép-európai pályatársai ugyanakkor, földadatok sajátos eltéréseit figyelembe véve, ugyanúgy föltárják népük kultúrtörténeti tapasztalatait – Reymont a lengyelekét, Hašek a csehekét, Krleža a horvátokét és Rebreanu a románokét –, amint azt ő a szerbek esetében tette. A kelet-közép-európai regény virágkora ez, amelyben a Tolsztoj, Dosztojevszkij, valamint Flaubert, Zola, Proust meghatározta színvonalon, kialakította műfaji hagyományok szellemében valami sajátosan eredeti, a figyelmet magára vonó, az elismerést kivívni képes születik. Ugyanakkor bármennyire is elismertek a szerzők külön-külön esztétikai teljesítményeik alapján, minthogy semmiféle iskola, irodalmi vagy társadalmi-politikai mozgalom, művelődéstörténeti irányzat nem kapcsolja őket egymással össze, nem emeli ki az európai irodalmi divatok áramából, minthogy az őket rokonító szerep a pozitív vizsgálódás számára megfoghatatlan marad, kultúrtörténeti gyökerű eredetiségük, a bennük megnyilvánuló jelenségek nagyvonalúsága az olvasói, irodalomtörténeti tudatban nem rajzolódik ki, egymást erősítő hatásuk nem érvényesül a kellő mértékben, illetve rendre másra eltörlődik.

A Csongrádon született, a gimnáziumot a temesvári piaristáknál elvégző Crnjanski – mint egyébként Krleža és Rebreanu is – nemcsak a szerb, a horvát, a román irodalom klasszikusa, hanem nyelvtudása, műveltsége, élményei, sőt bizonyos mértékig irodalmi témái, írói ábrázolásai alapján a magyar művelődéstörténet részese, egyik jellegzetes tényezője is. A magyar művelődéstörténetről egyoldalú, torz képet alkotunk, azt értelmetlenül elszegényítjük, ha bármilyen megfontolásból a hozzájuk ha-

sonló jelenségeket köréből kikapcsoljuk, ha – mint századunkban sajnálatos módon szokás – a művelődéstörténeti, kultúrtörténeti kérdések megítélésénél a nyelvi és az etnikai szempontoknak túlzott jelentőséget tulajdonítunk. A szerb anyanyelvű és származású, a szerb nemzet iránt elkötelezett, sőt művei révén a szerb kultúra klasszikusává váló Crnjanski kétségtelenül ismeri és éli is a magyar kultúrát, szempontjait befogadja, alkotásaiban értékesíti, arról sajátos, közvetlenül megélt, nem pusztán olvasmányai alapján kialakult véleménye van, még ha írásaiban nem is a magyar kultúra látásmódját érvényesíti, általuk nem is a magyar kultúrát gazdagítja.

Műveinek vizsgálata arról tanúskodik, hogy életművét Crnjanski a magyar kultúrából nyert inspirációk segítségével alkotja, hogy a szerb kultúra önmeghatározása egy nálunk akkor különleges hangsúlyt kapó magatartásmodell, gondolati mozzanat hatására történik. A nemzettudatnak arra az önostorozó, szenvedélyes megélésére gondolunk, amely – a kulturális önmeghatározás föladatával ugyancsak ekkor birkózó – Ady költészetét jellemzi, s amely (az európai kultúrtörténetben egyedülállóan) a nyugati civilizáció és az ősi kultúr hagyomány leküzdhetetlen ellentétét megrendítő drámaisággal tárja föl. A kultúrák egymásra hatásában általában nézve nincs semmi különös, Shakespeare aligha lenne elképzelhető az itáliai reneszánsz, a német klasszika és romantika Shakespeare, Tolsztoj Goethe nélkül. A helyzetet az teszi sajátossá, hogy Ady és Crnjanski, a magyar és a szerb kultúra esetében nem pusztán individuális jellegű, szellemi, intellektuális hatásról van szó, hogy itt a hatás közvetítésének elengedhetetlen feltétele az átvevő kettős kötődése, hogy a magyar kultúra keltette inspiráció csak azért közvetíthető, Crnjanski csak azért érthette meg Adyt, mert nemcsak műveit olvasta, hanem mert a magyar életet is ismerte, mert Ady műve rá, olvasójára a magyar kultúra közvetlen tapasztalatának tükrében hatott.

A közvetlen hatás, a kettős kötődés szükségességét mind az átadó, mind az átvevő természete indokolja. Egyfelől a kultúra–civilizáció ellentét intellektuális áthidalhatatlanságának tapasztalatát magába foglaló magyar gondolkodás annyira eredeti, annyira a lét legátfogóbb kérdéseiről tudósít, hogy az európai művelődés hagyományos eszközeivel nem közelíthető meg. (Ez az oka annak, hogy Ady kultúrtörténeti, világirodalmi jelentősége és a magyar kultúra sajátos szempontja az európai közgondolkodás számára mindmáig megközelíthetetlen, érthetetlen maradt.) Másfelől az ortodox hagyományai miatt a nyugati civilizáció irányába nem eleve nyitott, és saját irodalmi eszme, önálló kultúrtörténeti szerep híján az oroszsal szemben nagykulturává válni nem tudó szerb gondolkodás csak a végső kérdések megoldhatatlanságának magyar tapasztalata révén teremtheti meg haladás és hagyomány, civilizáció és kultúra szempontjainak egyensúlyát, nyilváníthatja ki a maga kultúrtörténeti tapasztalatát. A szomszéd népek iránti érdeklődés önmagában véve is szép és érthető dolog. Nekünk, magyaroknak azonban, úgy látszik, különleges okunk van arra, hogy ilyen irányú érdeklődést mutassunk. Kultúránk szerkezetét érthetjük meg abból a tudattalan hatásból, amelyet az szomszédaira, mind előlünk, mind előlük elrejtve gyakorol.

A kelet-közép-európai kultúrák esetében, ahol hagyomány és haladás, civilizáció és kultúra ellentétének intellektuális áthidalása nem adódik, a kulturális önmeghatározás, a kultúrtörténeti sajátosság megtapasztalása nem vonja maga után közvetlenül a gondolkodás, a magatartás sajátos modelljének kidolgozását, a társadalom egységesülését, a civilizált Nyugat-Európa-hoz való fölzárkózás feltételeinek megtalálását. Itt mint a kultúra sajátosságát megtapasztaltató klasszikus irodalmi alkotásokat történetileg meghaladó, újabb mozzanatra van szükség a gondolkodási, a magatartási modell ki-

dolgozására, a korábban megtapasztalt sajátosság tudatosítására, vagyis azon művek hiteles, ontikus-kultúrtörténeti értelmezésére, amelyek ezt a tapasztalatot mintegy tiszta formában magukba sűrítik. Ha Kelet-Közép-Európának sikerül ezen ontikus-kultúrtörténeti szemlélet jegyében ahhoz hasonlóan tudatosítani a benne adott történeti tapasztalatot, ahogy az európai nagykulturák a múltban a maguk metafizikai nyelvén hangot adtak saját történeti tapasztalatuknak, régiókn ugyanúgy korszakos jelentőséggel járulhat majd hozzá az európai kultúra fejlődéséhez, ahogy az, mint tudjuk, a fent említett nagykulturák esetében történt. A magyar gondolkodásra ebben a folyamatban minden valószínűség szerint bizonyos kezdeményező szerep vár, hiszen tulajdonképpen a magyar kultúra rejtje magában a végső kérdések intellektuális áthidalhatatlanságának, ontikus-kultúrtörténeti jellegének tapasztalatát, azt a tapasztalatot, amely, mint láttuk, a térség több kultúrája esetében az önmeghatározás eszköze, s amelynek tudatosítása pedig mindegyikük esetében a sajátos gondolkodási-magatartási modell kidolgozásának, a társadalom konszolidálásának föltétele.

Nem vonhatta maga után a szerb társadalom egységesülését, konszolidálását Crnjanskinak a két világháború közötti hazai, jugoszláviai irodalmi tevékenysége, a nagy műveknek a nyugati emigrációban való megszületése, majd az író hazatérése, munkáinak otthoni kiadása és azok többé-kevésbé egyhangú kritikai elismerése sem. Nem bizonyult elegendőnek annak az indokolatlan, hamis történelmi szereptudatnak, birodalmi eszmének az irodalmi, szellemi leleplezése, sőt részleges életbeli lelepleződése sem, amely a szerb népet évszázadokon át az ortodox orosz birodalom érdekeinek kiszolgálójává tette, civilizálódását megakasztó politikai kalandokba sodorta. Ennek a föladatnak a megoldása ránk, Crnjanski szellemi hagyatékának örököseire, műveinek kultúrtörténeti jelentőségét föltárni kívánó értelmezőire vár. Csak ettől remélhető, hogy a történelmi csalódását megélő, illúzióit elvesztő Pavle Iszakovics, az *Örökös vándorlás* című regény hőse kései utódainak sorsa ne a resignált befelé fordulás, az életből való lassú kiszorulás legyen, hogy az álmodozó fiatalember lelki-szellemi értékei ne vesszenek kárba, és a szerb társadalom ne maradjon azok híján. Csak ez biztosíthatja, hogy Rjepnyin hercegnek, a fehéremigráns tisztte stilizált Crnjanskinak, a London regénye hősének mártíriuma nyomán a gyanús ideológiai-politikai praktikákkal szemben az emberlét végső problémáit megtapasztaltató kultúra elfoglalja az őt megillető első helyet mind a szerb nép, mind régiókn más népeinek gondolkodásában és minden megnyilvánulásában. És végül ez ígéri, hogy Szentpétervárral, az álmok városával és Londenal, a meggyalázott élet városával szemben Belgrád, a Város mint az emberlét teljességének szimbóluma a maga tündökletes fényében fölragyogjon.

BEKE GYÖRGY

Stancu-redivivus

Kezünkben a Világirodalmi Lexikon két újabb kötete, a 13. és 14., a *Sf-től* az *Szy-ig*. Kiskanállal merné a tenger vizét, aki akárcsak ismertetőt próbálna írni erről a monumentális műről. Csak böngészgetni lehet benne, személyes vonzalom vagy éppen kíváncsiság okán. Mondjuk, ha műfordítóként közöm van valamelyik életműhöz.

Zaharia Stancunál ütöm fel. Mennyiségileg elfogadható terjedelmet kapott, majdnem két hasábot, vagyis egy lexikonoldalt. A huszonegy évvel ezelőtt, 72 éves korában elhunyt költő és prózaíró a maga idejében a román irodalom egyik legjelentősebb, ugyanakkor kétségkívül ellentmondásos alkotója volt. A műveiben is tetten érhető – de még mennyire kimutatható! – politikai nézetei, szándékai és tévedései külön tanulmányt érdemelnének, mivel egy ilyen elemzés a huszadik századi román politikai gondolkodás vagy inkább szerepjátszás változatosságát mutathatná be. A korszak jellemző tüneteként nyomon kísérhetnénk, hogy a fasizmus zsarnokságával bátran szembezelő író miként vált később saját illúzióinak rabjává, az újabb diktatúra idején.

E „rabság” időpontját illetően, a lexikoni címszó alaposan megtéveszthet. Ez áll benne: „Antifasiszta magatartásáért 1945-ben internálták.” Mikor is? 1945-ben? Mikor már fél esztendeje szovjet csapatok állomásoznak Romániában, és 1945. március 6-án olyan „koalíciós” kormány jön hatalomra, amelyben az időlegesen, kényszerűen bekapcsolt Tătărescu-csoporton, vagyis nemzeti liberálisokon kívül csak a cégérül szolgáló dr. Petru Groza, meg talán – de nem bizonyosan – a vallásügyi miniszter, egy pap nem tagja a kommunista pártnak. Adrian Popa 1977-es egyszemélyes, bukaresti lexikonában – egyedül írta valamennyi címszót, csak a magyar és német írók esetében kért segítséget másoktól – ellenőrizhetem, amit emlékezetem őriz Stancuról: hát persze, hogy a romániai fasizmus zárta volt a Tg. Jiu-i internálótáborba.

Talán onnan ered a tévedés, hogy 1945-ben is tartottak fogságban romániai írókat, Kacsó Sándort, Vita Zsigmondot, de csak magyarokat és németeket mint „ellenségeket”, ami a drámai erdélyi történelem más lapjára tartozik.

Olyan a filológia is, mint a matematika: egyetlen tévedés gyanakvást szül. Úgy áll a lexikonban, hogy Stancut 1966-ban, 1968-ban és 1972-ben választották az Írószövetség elnökévé. Kimaradt 1949, ennek az évnél márciusában alakult meg a Román Népköztársaság Írószövetsége, ekkor egyesült az 1908-ban alakult Román Írók Társasága, a Drámaírók Társasága és a kényszerű társ, a Romániai Magyar Írók Szövetsége. Az „egyesített” szövetség első elnöke Zaharia Stancu, akinek jelentős szerepe volt – pártutasításra – a magyar írói tömörülés önállóságának felszámolásában. Ezért most nem kívánok vádat emelni ellene, különben is akkor jó néhány erdélyi magyar író közreműködését kellene érintenem, nem éppen dicsérőleg. Ami lényegesebb: Zaharia Stancut nem magyarellenes, hanem éppenséggel magyarbarát fellépései jellemezték.

Nem találok utalást arra, hogy Stancu egy ideig a bukaresti Nemzeti Színház igazgatója volt. A román lexikonok ezt nem felejtik el megemlíteni. A mi Világirodalmi Lexikonunk lelkiismeretesen megadja Stancu kötetének címét, a magyarra fordított művek tolmácsolóinak nevét. De a bibliográfia már nemcsak szegényes, hanem esetleges is. Pedig a könyvészet készítőjének nem is lett volna nehéz dolga, mivel 1972-ben

Bukarestben külön kötet jelent meg a Stancu műveivel foglalkozó kritikákból (*Zaharia Stancu interpretet de...*) Ezek főként román bírálókat, a lexikon pedig nyilván a magyar olvasókhöz, irodalomtörténészekhez, komparatistákhoz kívánja közelebb hozni Stancu életművét. Ezért méltányos, hogy a bibliográfiában a fontosabb román tanulmányok rovására is magyar méltatások kerültek túlsúlyba: tizenegy címből hat küld magyar szerzőhöz. Valószínűleg csak én észlelem, hogy *Tolmács nélkül* című kötetem – amely Stancu-interjú is közölt – nem 1973-ban jelent meg, hanem 1972-ben. Elírás, tévedés. De az már tájékozatlanság, hogy amíg a bibliográfiába bekerült Kovács István rövid recenziója a *Síratóról az Életünk* 1987-es évfolyamából, addig teljességgel mellőzött a *Igaz Szó* 1972-es októberi száma, amely fele-fele arányban Stancu, illetve Illyés Gyula születésnapját köszöntötte. Ebben az *Igaz Szó*-számban 17 írás jelent meg Stancuról, köztük 13 magyar tollból származott. Sütő András tett vallomást Zaharia Stancu emberségéről és irodalmáról, Franyó Zoltán szólalt meg róla, Izsák József és Oláh Tibor irodalomtörténészek, Szócs Kálmán költő, Vári Attila író és mások. Ha majd egyszer magyar irodalomtörténész Stancu pályaképeinek vagy éppen a magyarsághoz fűződő viszonyának bemutatására vállalkozik, nem nélkülözheti ezeket az írásokat, amelyekről azonban ez a lexikoni címszó nem ad eligazítást.

Teljes joggal bírálja a címszó – az esztétikum igényével – Zaharia Stancu erős zsurnalizmusát, amely jó néhány regényében tetten érhető. Számomra külön öröm, lévén a regény fordítója, hogy a *Síratót* (Ce mult te-am iubit) kiemeli ebből a sorból. Magyar barátai is Stancu legjobb regényének tartották – Sütő András nyilatkozott eképpen a *Tolmács nélkül* lapjain –, mindez, persze, nem jelenti azt, hogy a „szocialista realizmussal” megterhelt *Mezítláb* (Descult) első változata ne volna egy lírai alkatú író drámai vallomása a századelő román paraszti sorsáról, így a tizenegyezer áldozatot követelő 1907-es parasztlázadásról. Úgy érzem, joggal hiányolhatom, hogy Stancu regényei között pusztán a címek felsorolásában kapott helyet a *Karaván* (Satra), amely 1972-ben magyarul is megjelent, Kolozsvári Papp László fordításában. Már a témája is indokolja, hogy ne feledkezzünk meg a románul 1968-ban (fontos a dátum) megjelent regényről, amely a második világháború idején játszódik és a romániai cigányok keletre száműzését, transznisztriai kálváriáját mutatja be. A romániai genocídiumoknak alig van irodalmuk, az 1941-es moldvai és bukovinai zsidóöklésekről nem születtek hiteles szépirodalmi alkotások. Annál nagyobb tiszteletet érdemel Stancu regénye: a román önvizsgálat meglehetősen magányos, mai műve. (Azért kötöm időhöz, korunkhoz ezt az önvizsgáló művet, mert valamikor a román irodalomban is fontos vonulat volt a szembenézés a nemzeti hibákkal, vétségekkel, a múlt századi Dinicu Golescunál vagy a századfordulói Ion Luca Caragialénál, a századelő királyellenes műveiben, de Romániában ezekről mostanság illik megfeledkezni.)

Miként „korszerűtlen” a román lapok többségében az a fajta magyarbarátság is, aminek Stancu nem egyszer szívesen, belső indításra tanújelét adta. Sajnálom, hogy a lexikoni címszó egyetlen sorra sem érdemesítette Zaharia Stancu őszinte testvérkeresését. Nem világirodalmi érték nyilván egy román író barátsága a magyarok iránt, de mi azért mégiscsak számon kellene hogy tartsunk efféle „apróságokat” is. Bátran nevezem testvérkeresésnek azt, amikor a hatvanas évek legvégén, már a diktatúra teljében, a magyarelles gyűlöletkeltés lázában Stancu román versben szólította Ady Endrét, és idézte meg a szellemét. Irántunk tanúsított őszinte, minden elfogultságtól mentes érdeklődését többször személyesen is tapasztalhattam. Számot is adtam eme élményeimről a *Sírató* második, 1986-os kiadásának utószavában (*Egy vallomásregény*

genezise). Emiatt tanulmányom talán helyet kaphatott volna a bibliográfiában. Nem nehéz megtalálni, Olasz Sándor felvette a *Tiszatáj* kelet-európai szemléiből szerkesztett 1989-es *Most-Punte-Híd* című kötetbe.

Zaharia Stancu 1970-ben, igen sok társadalmi funkciója idején – amikor a barátunknak tartott kiváló Petőfi- és Ady-fordító Eugen Jebeleanu nem volt hajlandó nyilatkozni magyar kapcsolatairól a románul is megjelenő *Tolmács nélkül* számára – megkérdeztem, hogy milyen ihlet váltotta ki belőle Adyt idéző versét?

Fiatalemberként, a húszas évek legelején Stancu bebarangolta Erdélyt. „Idézzem fel megint ifjúságom esztendeit? Szóljak megint Erdély erdeiről és Erdély városairól, Erdély román, magyar és német íróiról? Szóljak megint a büszke erdélyi lányokról? Nem. Elegendő, ha most csak Ady Endréről szólok, és talán néhány szót ejtek Petőfiről is.”

Nagyváradon a fiatal Stancu román fordításban Petőfi-verseket, Jókai- és Mikszáth-köteteket vásárolt. „Nagyváradon egy álló héten át azért maradtam meg az egyik kávéház szolgálatában, mert mesélték nekem, hogy a háború előtt minden este megfordult itt Ady Endre, és most itt találkoznak a nagyváradi írók... Nagyváradon olvastam először román fordításban Ady Endre verseit. Ezek a költemények az első pillanattól kezdve lenyűgöztek. Az olvadó arany csillogott elő és hevített belőlük, egyszerre voltak szelídek és duhajok, egyik pillanatban nyári virágokra emlékeztettek, másik pillanatban lángokra és mennydörgésekre. Ady Endre volt az első idegen költő, akit őszintén megsodáltam. Második a francia Francis Jammes volt, harmadik – és utolsó – pedig az orosz Szergej Jeszenyin, akitől 1932-ben és 1933-ban egy vékonyka kötetre valót fordítottam le és adtam ki. Az egyik nagyváradi könyvesboltban megvásároltam Petőfi Sándor összes költeményeit, nagy, vastag kötet volt, mint a Biblia, egy másik könyvesboltban két Ady-kötetet vettem. Az egyikben benne volt a költő fényképe is. Ady Endre arcát éppen olyannak képzeltem magamban: tekintetén, vonásain ott izzott a belső tűz, amely egész lényét nap mint nap emésztette. Ezeket a verseskönyveket sokáig magammal hordoztam, míg aztán egy időre hazatértem a szülőföldemre, s ott találtam valakit, aki az erdő hűsítő lombjai között, ahová szerelmünket a világ elől elrejtettük, egy nyáron át olvasta és fordította nekem Petőfi és Ady költeményeit. Petőfiben a szabadság vágya és szeretete kapott meg leginkább. Ady verseiben a lélekborzoló áradás tetszett, a szinte ki se mondható fájdalom és a messze visszhangzó életvágy. Úgy véltem akkor és úgy vélem most is, hogy Ady Endre egyike a világ legjelentősebb költőinek. Szeretném megérni azt a napot, amikor román nyelven is olvashatom majd egész költői életművét.”

Olyan kevés az igazi barátunk, magunkat szegényítjük, ha egyről is elfeledkezünk. Hát ha még az illető méltán volt Herder-díjas, ha műveit 130 nyelvre fordították le, és egy időben a Nobel-díj várományosai között emlegették. (Franyó Zoltán arról német újságkivágásokat mutatott volt nekem.) A címszó szerzője kellő malíciával megjegyzi, hogy Stancu lefordítása 130 nyelvre „nyilvánvalóan inkább a protokolláris, az írószövetség elnökének kijáró sikert jelzi, semmint az igazi irodalmi értéket”. Ha csakhogy így lenne, akkor pirulhatunk amiatt, hogy a magyar Stancuk nem jutottak el 130 nyelven a világba, az állam, vagyis a nép költségén akkor, mikor ez még divatban volt Közép-Európában!

TANULMÁNY

Esterházy-elemzések

ZSÉLYI FERENC

Dadekom, fűzfa

Hiányzik a pispeklila fűzfa. Esterházy Péter *Termelési-regény (kissregény)*-e a harmadik kiadásban úgy jelent meg, hogy le-, elmaradt a borítót annó megdicsőítő szín, és annak használata csak a főcím nyomására korlátozódott. Vajon a pispeklila bíborossága, szentsége a három esszé-re most aztán már nem is vonatkozna? Mi ez így? Vagy minden az olvasóra lett hagyva, szenteljen szöveget ő, döntse el, mi vezet (ebből) Istenhöz, és ha kell, használja önnön vérét? Játszadozzon magában és magával a szövegben? Megtesszük, hisz a szín csak tetszett nekünk, de meg nem határozta, hogy hogyan ne értsük a szöveget, hogy hogyan ne az író Esterházy Péter szövegét értsük, hanem a szövegben rejtő Esterházy Péterét, a mesterét, a mesterünkét.

Azt gondolom, hogy ennek a könyvnek az elolvasása a könyv hoését mesterré, mesterünké teszi. Az olvasó rálel valakire Esterházy Péter mesterben, aki az olvasó másik énje, másik szövege, apja, netán anyja, testvére, a kedvenc kis kacsójú színésznője, madárka, isteni gipszangyal, csonka életfa [itt merő gyávaságból csak egy betű hiányára utalunk, zárójeliesen], akit nagyon szeretünk. De hogy tisztábbá váljék vagy esetleg homályosabbá, kit is pillant meg az olvasó a szövegtükörben, először lássuk, ki ő, és mi ki(k) vagyunk. *Quem queritis?* Pillanat.

A mester kukkol, ő a mindent látó és tudó el-beszélő. Szakmáját kétféle szövegből tanulta, az egyik maga a *Termelési-regény* kissz része, a másikat nevezzük első irodalomnak. A mester az első szöveget végül is elmondja, ez a dolga. Az elbeszélőtől várjuk a történetet, hőssel és hősnővel, s a történeten túl várjuk még, hogy színezzon. Az első dolog nem valami komoly ügy, hiszen a mester mesterei már minden történetet elmondtak, neki semmi nem maradt, csak a méltatlankodás, hogy nincs munkája. S ez a méltatlankodás, mely eleve kritikus vizslatás alá vonja az elődök szövegeit, mesteriségét, s amit lehetne akár szemtelenkedésnek, nyegleségnek is tartani, ez a hangnem lesz maga a szöveg-élés, szöveg-élés, a szöveg, élés.

És ha esténként kifáradva, baráti társaságban, midőn elfogy a téma, s beáll az ismeretes nyomasztó csend, amely a fehér asztalnál gyakori, mint egy prédára váró sas, odaszól [Szilágyi] Darányihoz: Náczikám, állíts valamit. (Ami annyit jelent, hogy állíthatsz Náczikám mindent a világon, amit akarsz, nekem az egészen mindegy, én az állításodat össze fogom törni egy óráig tartó érdekes, élvezetes diskurzusban.) [70] Ettől még nem lesz teljesen új az, amit a *Termelési-regény (kissregény)*-ben találunk. Az csak az olvasó rossz szokása és az esztétika kép-mutatása, hogy állandóan történetről beszél. Annyi történet nincs, amennyi kellene. Legalábbis akkor, ha a történet más, mint ugyanannak az esemény-sornak a megismétlése. Itt első látásra is kétszeres repetíció adja a szöveg cselekményvázát: egyrészt a második rész megismétli kétszeres terjedelemben az elsőt. Mon-

datok ismétlődnek szinte ugyanúgy – ez az elbeszélő által is többször tárgyalt, ún. motívum; másrészt az egyik szöveg „története”, illetve annak rituális váza megismétlődik a másik szöveg rituális vázában. A rituális vázban a rituális az általunk olykor szentnek nevezett történet (például a Teremtés, a Szenvedéstörténet, Oidipusz élete, illetve a szocializmusban a munka csatája, esetleg az osztályharc). A termelési-regény szocialistán realista apokalipszisében az intézet dolgozói mintegy belefutnak a *lineáris programozás* szülte papíráradatba, a szocialista Tiszába, mely a szóviccek okán folyó, a szövegösszefüggés okán meg Kálmán. A vízióból szervük meredtségéből adódó derekasságuk menti ki őket. Kata-s(z)trófájuk – azaz a szöveg után következő rész – maga a másik szöveg, amely majd megmagyarázza az olvasónak, az indexszel jelölt szavaknál és egészében is, hogy a reggeli ébredés által elfeledhető a gondosan lejegyzett termelési (rém)álmom. Az elbeszélő és az olvasó együttes derekasságának köszönhetően minden salak, mely az egyik szövegben elmondott, kiürül a másik szövegben, a másik szövegbe. És ott a maga természetes testiségében megélhető és elfelejtendő, esetleg elfojtható lesz. A falakra (is) mázolt vezírsvak és jelvények helyett a penna és a pénisz, e két rituális szövegalkotó lépnek a képbe, oda rejtekeznek, mise-en-scène. *Igen, sokkal jobban szereti ő, ha óriási nemi szervek vannak a falra rajzolva, ...* [165]

A szöveg pajkossága, a hibás mondatok, az elcsépelet sznob viccelődések inkább mutatják azt, hogy ha a szöveg által keltett világban nem is, de a róla alkotott vélekedésben még mindig van remény – az életre, fűzfa.

A ritualizáltság megismétlődik aztán még a másik szöveg szakrális megformálásában is. Az, ahogy mondja a mester, és az, amit mond – a profán és a szent – nem ellentmondanak, hanem egymást mondják, így érhetünk Istenhez, apánkhoz-anyánkhoz, így érhetünk el az elmaradt katarzishoz, mely igazából nem is megrendültség, hanem öröm, epifánia afölött, hogy lehetséges az élet, meg afölött, hogy ezt el tudjuk mondani.

Az egyik szövegben termelési-regényt olvasunk, olyan heroikus eposzt, amelyben a hősök nem a nemzet eposzi eredetét vívják meg, hanem a szocializmus diadalát igyekeznek mondani, el-mondani minél több hibával és kitérővel, hogy legalább a mondás keltette illúzió indokolja egyáltalán e kedves létforma létezésének a feltételezését. A mondás helyettesíti a létezést, így inkább hazudozás, lét nélküli, az élet melletti locsogás, tökéletes illúzió. S imígyen nehezen viselhető el. Ami ezt mégis lehetővé teszi az ember számára, az a „jegyzetekben”, Eckermann feljegyzéseiben jegyeztetik le: a szocializmus heroikus ál-eposzát azért sikerül az ál-mesternek elmondania, mert közben a jegyzetekben a termelési-regény szavainak ürességéért kárpótolhatja magát és az olvasót is az ott található történetekkel, anekdotákkal, asszociációkkal. A másik szöveg – nevezzük eztán így a jegyzeteket – ugyan maga is igen asszociatív, s ezért *önkéntes* gondolatkapcsolódások során igyekszik elmondani a maga formájában a történetet. Ugyanúgy illúzió és locsogás a maga lételméleti státusza, mint az egyik szövegnek, mégis van egy alapvető különbség a termelési-regény mint egyik szöveg és a másik szöveg között: ez pedig az a különbözőség, amivel ugyanazok a szavak a termelési-regényben ál-szavak maradnak, felettébb üresek, s amivel pedig a másik szövegben, az asszociációkban, adomákban ezek a szavak életre kelnek, pontosabban életet keltenek. A másik szövegben a szavak nem annak a formális beszély-rítusnak a szavai, amely rituális beszélgetésekben azért kell részt vennünk, mert csak bennük tudunk a társadalom, a nagy hazugság részeivé válni; hanem ott úgy mondjuk a szavakat, mintha mesélénk, és a mesét mindenki hittel mondja, míg a hazugságot meg hitetlenül. A terme-

lési-regény hősei buták, kép-mutogatók, ál-személyek, nagyon kicsik és nagyon nagyok, nagyon buták és nagyon maguknak valók. Élnek, de nem tudják, miért, s életük nekik maguknak soha nem is hoz tanulságot, csak azoknak, akik kívül állva el tudnak szörnynedni az ál-életben részt vevők álságán.

A termelési-regény szereplői allegóriák, a lényegtelenség, az üresség allegóriái. Nevüknek nincs jelentése, azaz nem használhatók. Ha kimondjuk ezeket a neveket, nagyon bizonytalan, miféle életet idézünk meg. Jelentés helyett szerep jut nekik, akár a vásári komédiákban: van KISZ-titkár, párttitkár, nagyfarú adminisztrátorné és kiismerhetetlen szándékú – általában vénecske – atya-főnök, aki kénye-kedve szerint azonos magával Fortuna kerekével, amely hol így, hol úgy fordul, benne a majmokkal, esetleg emberekkel. Csupa kizárólag technikai szerepet játszó személyiség, akarom mondani: személy-telen-ség. Tomcsányi Imre, a rokonszenves hős senki, Horváth Miklós, a párttitkár vagy Szervácpongrácbonifác elvtárs, a vén vagy atya csak idétlenkedni tudnak. És történetük – vagy történetnélküliségük – igen hamar unalomba torkoltna, ha nem vonulna végig meglehetősen rendszerességgel az elbeszélés horizontján Marilyn Monroe, a nagy testű és nem túl szép nőalak. Marilyn folyamatosan tartja az olvasóban a lelket, férfi szereplő, azaz hímtag erre aligha lenne alkalmas, mert hiányzik az aurájából a semmiből való teremtés nagyon is női képessége.

A férfi eredendően a hős lenne, aki megvívja a szocializmus felépítésének a metonimiájaként szolgáló termelési csatát, kiemelkedne az átlagosból, az időből, hősi tettet hajtana végre, hogy azon érzett csodálatunk általános csodálattá váljék később, amit a szocialista termelés és a szocialista egyén lehetőségei irányában ki-kí kellő mélységgel át is élhet.

Az eposzi konvenciók nem igazán követelik meg a személyiség lekerekítését, „*Látja, barátom, szomorúan egyszerű mechanizmus ez. Elég egy név és egy sine qua non, és dől a sok intellektus a nevetéstől.* [257] Gyakorta, mint Marilynnel is megesett, maga a név a sine qua non. Marilyn, ha a neveket általában komolyan vesszük, önmaga nem-létének az állítása. Hiszen annak az asszonynak a cselekedetei és a Marilyn-cselekedetek, mint olyanok, nem konvergálnak. Az igazi Marilyn olyan nagyító, amelynek a lencséjén a termelési-regény Marilynje kissz és jelentéktelen. Nagyságuk hiperbolikus, hiszen az aranyhőrcsögök, Giacomo és Beverly pájtás tekintetében létezik csak. Bármit is csinálnak a hősök, az eleve csak a cselekedet paródiája, hoiesiség, hazugság, nem is történik meg; csak hülyéskedik az elbeszélő, mint például a 87. oldalon Marilyn és Gregory Peck idilljének a leírásakor is. Persze ez halálosan komoly is lehet, csak a halált, vagyis hogy vége a történetnek, senki nem fogja komolyan venni. Hogyan lehet vége egy történetnek, ha eleje se volt, meg közepe se?

Mivel az el-beszélt – nem létező – történet maga nem nyújtja annak az illúzióját, hogy történik valami, szükség van egy mellette rejtetten, de vele egyszerre elmondott eposzra, amely majd mint mester-történet, kiigazítja a foghíjas ál-életet. Ez a történet azzal automatikusan elkezdődik, hogy felismerjük azokat az első jeleket, amelyek a szöveg epikus voltára utalnak. Maga a próza mint külső jegy eleve egy ezek közül. A mester-történet a hőseposz, melyben a hős valamely nemes célért vív, és vagy győz, vagy elhal. Utóbbi esetben folytatás következik, vagy újabb próbálkozás formájában, mint ama cseh vitéz ellen, vagy a bosszú történetével, mint ama György úr szándokai szerint ugyanott, mikor is a szemet szemért ősi sémája lesz az olvasó elvárása. Véletlen szerencsétlenség vagy szerencsétlenkedés nem okozhat eposzi bonyodalmat, vagy csak akkor, ha azt az istenek már eleve valamiféle bosszúként bocsátották az emberekre, mint Oidipuszra az ő kötelező vakságát.

Hanem az intézetben semmi isteni csel nem gazdagítja-keseríti az emberek életét. Egyszerűen csak keresik a tanulmányt, ami nyilván megoldást hoz(hatna) a nem létező nehézségekre. Mivel a termelési-regény képi síkján nem történik semmi, az oda értett történet, az „igazi” hősi eposz kölcsönöz a szövegnek szavakat. *A torony meginog, nagy robajjal ledől. A mézpor fellegeként csapódik fel az omladékból; s a kövekből csordul a vér, mint szüreti sajtóból a bor. (...) A Tanácsterem tele sebesültekkel. Borbélyok s asszonyok forogódnak ott vizestállal, gyolccsal, tépéssel, timsóval és árnikával.* [22]

Amit itt olvasunk, az elmondja, de nem in-vokálja mégsem azt, amiről állítólag a szavak szólnak. Tudjuk, hogy amit a szavak mondanak, az nincs, csak az ellenkezője van. A parabola sajátja ez, ahol a hülyeség és a komoly dolog egyaránt komoly szavakban van elmondva, és pont ezáltal nagyobbodik kettőjük közt az űr, amely például a dédmamával analóg, akinek az alakja köti össze és választja szét a kitelepítésben a trágyadomb és a ruháján viselt csipke egyazon képbeliségét és egyazon kép-telenségét.

A csata, ha nem is történik meg, de elmondatik. Az istenek segítsége kellene, hogy a veszteségekért kárpótolják a szenvedőket, és hogy a még el nem beszélt események és kitérők valami olyan cél felé haladhassanak, amellyel maguk az eseményeket kitervelő mennyei elbeszélők, a mesterek mesterei is egyetértenének. A deus ex machina persze most is elmarad, helyette az egyes szám első személyben elmondott litánia mondja végig a senkik liturgiájának a mindannyiunk számára bensőségesen ismert imáját a *Ha én főnök lennék* fejezetben. A szöveg mintegy kényszeríti az olvasót mint egyes szám első személyt, hogy ostobaságok sorozatát mormolja lelke mélyén végig, és ringassa magát abban a tudattalan tudatban, hogy ő lehetne a megváltás letéteményese, – *de és már hajnalok hajnalán, még mielőtt a reggeli kávémat meginnám, fölhívám telefonozó készülékemen a hatalmi szervezet titkárát, aki a húgom lenne, a barátom, akivel kart karba öltve füstöltük ki annak idején a fondorlatos bandákat, melyek megkísérelték visszazurgatni a történelem kerekét, aki a nagybátyám lenne, a sógorom, felmenőm, fiam, ápolóm, takaróm, én édes mindennem, de higgadt maradhatnék,* [47]. Íme az ő szerelmes fiuk, aki azért sem fogja tudni megváltani a világot annak bűnétől – még akkor sem, ha főnök lenne. Nem véletlen, hogy az intézet dolgozói nem kapnak semmiféle támogatást vagy segítséget a hivatalon kívülről.

Az ügyben egyedül Sári néni tudna megoldást hozni. Ő is csak azért, mert alakja a másik szöveg Jolánkájával párhuzamos. Jolánka el tud menni idegenbe, ahonnét a mesternek családfát és könyveket, másik szövegeket tud küldeni, de aztán meg is hal, nem tudja elhozni magával a másik világ, mások világának az üzenetét. A takarító nő mint takarító nő ugyanazt a rituális tisztítást végzi a történetben, melyet Jolánka mint hősnő hajtott végre valamikor a történelemben. Bizony a termelési-regény egyetlen istenes alakja Sári néni, de ő is elmegy az intézetből az SZTK-ba, mert ott háromszázzal többet fizetnek. Az ő eltávozása és a fenyegető eposzi kata-strófa, a szöveg utáni rész végleg csak a tragikus kifejeletet hagyja meg egyetlen szerkezeti megoldásként. Tragikusnak azért tragikus, mert semmilyen érték nincs benne, ami elveszhetne. Minden elveszett. *Hát igen: nem.* [10] *„Látja, barátom, ilyenféle laposságokkal kárpótolom az igazi katarzistól óckodó művelt réteget.”* [168]

A Jolánka álta filccel rajzolt családfa szerint a mester (Péter) és II. Erzsébet egymásnak megfelelő helyzetben vannak a leszármazás függvényében [312]. Kár, hogy nem II. Edwarddal analóg az elbeszélő státusza, mert akkor Derek Jarman biztosan összeszerkesztette volna a *Termelési-regény (keissregény)*: Christopher Marlowe drámájával – *...de még meg lesz neki a szemébe mondva a havi hatóságával ki buzi annak ellenére*

hogy nagy művész de csak meg kell nézni hogyan tartja a kezét a kézfejét és lehet ugyan hogy Thomas Mann nem buzi bár na mindegy de képosztafejű dajcs és kultúrpojáca... [31] és nem utolsósorban igen fontos, a „történetet” csak hiányként bíró szövegek fűződnek a nevéhez. Tükör.

Hogy semmi fenségéstől nem hatódhatunk meg, az bele van szerkesztve a könyv befogadásába. Azaz, eleve úgy szól a szöveg hozzánk és bennünk, hogy bekapcsolja éber hívő elvtársi tudatunkat, mely gyávaságból vagy vakhitből kellő mennyiséget tartalmaz ahhoz, hogy ne érezzük egyáltalán, vagy ne érezzük nagyon zavarónak azt, hogy nincs semmi, ami elveszen, nincs semmi, amit meg lehetne védeni, illetve az már rég odavan. A mélabú, a tehetetlenség ideológiája váltja fel a tragikumot. Mivel a tragédiához lusták vagyunk a termelés történetében, inkább arra ösztökéli az olvasót a kissregény szövege, hogy tekintse az intézet életét műalkotásnak, és gondolja azt, hogy annak a bája hatással van rá. A szimbolikus kód, amely kicsúfolja az olvasó zavarodott lustaságát, Luis Buñuel enigmatikus alakjában oldódik fel: *A plakáton a Luis Buñuel-alak – mert egy Luis Buñuel-alak volt a plakáton – valamelyes nagyításban rajzoltatott. „Kábé öt a négyhez... Félelmetes. Minden éppen csak annyival nagyobb, hogy az ember ne gyanakodjék; még éppen igaznak látszódnak minden. [137]*

A semmit legalábbis szimbolikusan a kalács váltja meg, amely a másik szöveg karácsonyával és a futballisták utolsó vacsorájával áll párhuzamban. Az keltheti tán a létezésük illúzióját, ha mindenki elpusztul. De csak amikor már tényleg nincsenek. Tényleg nem is voltak soha. Ekkor, a kocsmában, illetve a hibás karácsonyfa láttán válhat igazán tragikussá – és értelemmel bíróvá – a semmi-lét, amit van, aki életnek, van, aki a termelésnek, van, aki szocializmusnak hív(ott) itt. Csak egyet nem mondhatott rá senki, hogy regényes lett volna.

Hiába vonul el az 51. oldalon Pegazus, ez a kentaur nem segít; félrevezető utalás, mint százannyi más motívum, ami csak arra jó, hogy megmutassa, istentelen a világ, amit a szöveg mond. És azért is az, mert nem része egy olyan szövegösszefüggésnek, amely akkor is élteti az embert, ha nem történik vele semmi, amely a maga mitikus körforgásával a változás, a történet hitelét adja a változatlanságnak, lustaságunknak, esetleg gyávaságunknak. De ugyanakkor maga a szöveg tud ez ellen tenni. A másik szöveg azért győzedelmeskedik az egyik szövegen, mert sikerül elmondania a szent év-kört Húsvétől Karácsonyig, a megváltástól a megváltóig, az élet halálbeli kezdetétől a halál, a tél élet-ígéretéig, a Karácsonyig. Ott van a kezdet és a vég hangulata a másik szövegben, és ezt csak megerősíti a futballcsapat utolsó vacsorája, amelyen a mester kilép a történetből, ahogy ez tőle mint mestertől el is várható. Teszi ezt csak azért, mert így tudja biztosítani azoknak a történet folytatásához a lehetőséget, akik benne maradtak, vagy akikben a történet maradt benne.

Itt a tanulmány írója lehetőséget lát arra, hogy megmutassa, a *Termelési-regény (kissregény)* a magyar irodalomban az első jelentős posztmodern szöveg. Léven, hogy megszűnik benne az irodalom primátusa a valóság felett, és a valóság ugyanúgy műalkotásként funkcionál ebben a szövegben, mint maga a mű, az alkotás. S a valóság műsége lehetetlenné teszi az olvasó számára a mű való-szerűségének az átélését, mert az olvasó már csak bomlott aggyal gyanakodó – és nem olvasó – tört énű (és nem tört-én-elm-ű) skizo, aki a valóság (poszt)modernizálódása, poszt valósággá modernizálódása folytán elvesztette azt a helyzetűdatot, amelyben ő, az olvasó az olvasás által valahová, valakihöz eljuthatott. Lehett hazájára, atyjára, önnön lelkére vagy legtöbb esetben találhatott vágyainak tárgyára, szép Júliára, netán hõn szeretett kutyájára. De eme

eszmefuttatás jogosságát csak annyiban ismeri el a tanulmányt író és egyben olvasó egyes szám első személy, amennyiben örömet, esetleg bánatot okozhat a fordultós érvelés.

A *Termelési-regény* (*kisszregény*)t nem posztmodernsége vagy posztsága, hanem aranyossága miatt tartotta szeme elé, fogadta egy időre tekintetévé ő – az aranyos annyit jelentett: hülye. [159] A parabola, amely az elbeszélő mester számára a nyelv metonimikus természetét világította meg, az egész szöveg megértéséhez is szinte hermeneutikus kódként szolgálhat. A másik szöveg nem helyettesítheti az egyiket, hanem el- vagy talán megfojtja azt, a feledés tárgyává teszi, melankóliánk bűnbakjává. Hogy aztán a bűnbak elűzésén érzett lelkiismeret-furdalásunk, avagy melankóliánk legyen a megszabadító másik szöveg hangulatává. Olyan ez, mint mikor Mádám Sósav olyan átéléssel éneklí a mozgalom indulóit, mint öreganyja énekelte a zsolttárolkat a zsinagógában meg a templomban – míg azt künn nem volt szabad.

Az el-beszélő szöveg úgy építi fel elméletileg nem szükségszerűen véges jel- vagy mondatláncát, hogy az egymás után következő jelek, illetve mondatok egymásról, illetve egymásutániságukról is szólnak. Az elbeszélés metonimikus így is; meg úgy is, hogy szükségszerűen helyettesíti azt a világot, amelyről egyesek szerint szól, és amelyet mások szerint meg megteremt azáltal, hogy szól róluk. Az előbbi a realizmus, az utóbbi meg a *tündéri* Kálmán bácsi *görbeországából*. Mikszáth mint szereplő annak a szövegtechnikának az enigmatikus jele, amelyet parallaxnak is nevezhetnénk, és amely ugyanazon dolog két különböző nézőpontból való ábrázolását hajtja végre, hangsúlyozván az ugyanazon dolog okán született képzetek egymástól való különbözőségét. A különbség, mely a *hülye* és a *galamb* szavak között van, akkor válik nyilvánvalóvá, nyilvánvalóan obskúrrussá, amikor a két szó egymást kezdi jelölni: *A két éves lányom mindenre azt mondta: hülye. Például: Papaka hülye. Ekkor azt mondtam neki: Nem hülye: galamb. Hogy ne azt mondja, hanem emezt. Így emeltem gátat. Ekkor egy vígjátéki fordulat következett be, sok időt nem érdemes rá facérolni. Papaka nem hülye, hanem galamb.* [158] A *gát* a *Termelési-regény* (*kisszregény*)ben azonos magával a művel, amely arra a különbözősége épül, amely a *hülye* és a *galamb* között van, és amely különbözőség megvan az elbeszélő mester és Mikszáth között vagy a mester édesapja mint munkásember vastag marokkal és a fiaival évdő szeretett személy között, és ott van az ifjú mester által osztott pofonok és a György úrtól kapott egy nyomatékos pofon egymásutánjában, az egyik szöveg és a másik szöveg egymásmellettségében, valamint, végül abban a tényben, hogy ez a könyv a *hülye* és a *galamb* szavak között rejtezik *hanem* szó maga, amely közvetít, közössé tesz, és egymásra vetít vagy egymásra vetítve közössé tesz az olvasó tudatában keletkező szövegösszefüggésben Kerouacot, Nádas Pétert, Galgóczi asszonyt, Ottlikot és Lilit, Joyce-ot és Bulgakovot, és nem utolsósorban Kálmán Imrét, Temesi Ferencet és Mikszáth Kálmánt. Azzal, hogy az utalásokon keresztül a szöveg megidézi a fent említettek szövegeit, és mindezt az olvasó szemében vagy inkább tudatában teszi, megteremti a Nagy El-Beszélést. *A mester és kisszregénye ez a Nagy Elgazító. Hisz még így is hányszor látom magamat, e megbízható krónikást, csillogó-villogó tükörnek...* [174]

A szöveg történeti szerepét az irodalomban, mely semmi esetre sem irodalomtörténeti szerep, abban látjuk, hogy mintegy víg mulatságban, meghívta az olvasót és a többi szöveget, hogy vigyék egymást táncba, és szülessék a közös ritmusból egy új szöveg, találja meg szög a zsákját, az ifjú mester a Farkas bácsi leányait a zsákban, ők pedig a mestert. A mester ebben a mulatságban lelépheti az elődöket, mestereit, parodizál-

hatja őket és ők is a mestert. Mindenki a másik mása, verzió. Mindenki per verzió, azaz történet. Hiszen a történet addig történet és nem ismétlődés, míg az ismétlés *más-hogy* ismételi ugyanazt. Különben elvész a *hanem* és megmarad a *hülye galamb*. Gipszangyal.

Ha nem lettek volna eddig is Dongó Miticsek, és nem értették volna félre és meg atyjukat, akkor az irodalom legfontosabb műfaja ma is a hőseposz lenne, és akkor bizony nemigen lenne biztosítékunk arra, hogy észrevegyük, Marilynnek nagy a teste, ez nem is Marilyn, hanem a farkas. Ez nem is az eljövendő – esetleg szép is és új – világ, hanem valami baleset, bal eset. Az elszólás, az el-beszélés, a tiszteletlenségbe öltözött vagy vetkezett fiú rajongás a biztosíték arra, hogy az egyik szöveg mellett ott legyen a másik szöveg is. Hogy a termelési-regény termelési legényei és Marilyn ne tudják tovább mondani a maguk nem mondását. Dongó Mitics a Megváltó, a *hanem* pedig a megváltás igéje, mégha kötőszó is. Ha a galamb hülye volna, a mese, a nem létezés meséje pedig igaz, nem nevezhetnénk. A gyermek a különbözőség, aki a szavakat aranyosan érti, míg az, akiben nincs ott ez a különbözőség, csak hülyén.

Őszintén úgy érezzük, jaj annak a báránynak, melyet megpillant a farkas, ez a gaz fenevad. Minél szebb a bárány, annál inkább. A farkas, jól tudjuk, egyetlen érvet ismer csak el igazán: a tagbaszakadt pásztor izmos markában lengő füttykőst.

A farkast úgy hívjuk: félelem az újtól, maradiság, szervezetlenség, lustaság, nemtörődömség.

A juhászt úgy hívjuk: fegyelem (szocialista).

A füttykőst úgy hívjuk: folyamatos anyagellátás, állásidő-csökkenés, a munkaidő pozitív kihasználása, integrált termelésirányítás, processzográfus folyamatszabályozás.

A bárányt úgy hívjuk: népgazdaság, fejlődő, növekvő, gazdagodó, szívünknek drága szocialista haza. [9–10]

A példázat és annak magyarázata nem ismeri a *hanem* kötőszót.

Sic transit gloria. [362]

A tündermese, melyben az olvasó a hoesökkel vállvetve viaskodik a gonosszal a jóért, átalakul szatírává, amely pontosan a tündéri mese ellenpólusa. Mert ahogy a mesében elhiszünk mindent, és a költői túlzásokkal minden fenntartás nélkül egyetértünk, mivel tudjuk, hogy azok szükségesek ahhoz, hogy győzzön az igazság, addig a szatírában semmivel sem értünk egyet. Pontosabban azzal igen, hogy a költői túlzások hasznosak, mert arra figyelmeztetnek, hogy semmit se higgyünk el. Innen a parabola (Marilyn és Gregory Peck románcza az aranyhőrcsögök szemészögéből), a hiperbola (a csata leírása) és a kicsinyítés vagy meiosis (Gregory Peck és a hamutálca távlata) diskurzív szerepe az egyik szövegben, amit tehát tekintünk szatírának, avagy víg eposznak, aranyos eposznak. A tündermese románcza a másik szöveg világa, ahol semmi nem teszi igazán próbára a képzelőerőt, viszont gyakran „nem irodalmiak” a fordulatok, a szavak. És az idézőjel és a tagadószó semlegesítéséhez szükséges a hitetlenkedésünk odahagyása. Kedvünket ne szegje semmi. Az asszociációk megmutatják a mindennapi élet közönséges cselekedeteiben azt a mélyen mindannyiunkban ott rejlő emberi szer(v)tartást, amellyel titkon-nyíltan arra emlékezünk, hogy emberek vagyunk. Ez a viselkedés az orca meg a szavak felszínén csak *felszínesen* nyilvánulhat meg, mégis mélyen szent, emberi. Történik, noha ismétlődik.

Ahhoz, hogy hozzáférhessünk ehhez a különben csak felszínesen kommunikált emberséghez, tanulnunk kell a mondást és az olvasást. A tudás letéteményesei az apák, akiknek az arcába nézve megleljük azt a tekintetet, amelynek az elsajátítása által mi,

a fiak is látni fogunk majd, s derekak leszünk. Tekintetünk kell hogy találkozzék az apa tekintetével, az arc, az arc-kép, az arc mint kép egygé kell váljon. Telemakhosz megismételvén ugyanazt az utat, amelyet apja is megtett, apja mellé, netán annak helyébe léphet. Az utazás, amely maga a termelés regényes formában, elvisz a pokolba, a helyi érdekű pokolba, ahol Mikszáth, az irodalmi apa-figura bliccel, neki nem kell ide jegy, s ahol a fiúvá válni készülő mester támogatást kap bérletére. A helyi érdekű csolnak, a HÉV általviszi az egyik szöveget a másikba, az olvasót az itt és mostból egy lehetséges máshol és máskorba, Mikszáthot fiába, a mesterbe. *A félig-meddig tükörré lett üvegben a mester egyszerre láthatta saját magát és Mikszáth urat.* [329] A filiació, illetve annak motorja, a filia, magyarán szeretet, netán rajongás az az energia, amely paralaxot készít az irodalomból úgy, hogy az olvasó bármit is olvas immáron, magát is ott látja fiúként a mester szöveg filiajaként. Nem ám rabul ejtve, hanem megölelve, kézen fogva. A történet, amely más történeteket idéz meg, tulajdonképpen katalógust készít azokról a történetekről, amelyek alkalmasak arra, hogy az olvasó magára leljen apjának arcában, a szövegben. Teszi ezt kockázat nélkül, hisz az édesanyák veszély esetén bármikor föltétel nélkül pótolják ebben a diskurzusban (is) az apai ölelést.

A másik szöveg sokszorososan mondja el a szeretetet, és a mester hol fiúként, hol apaként, esetleg saját apja atyjaként vesz ebben részt. *És akkor döbbenetes esemény következett. A fiú fölemelkedett – volt ebben valami önmagában is félelmetes, ami nemcsak utólagos belemagyarázás –, arrébb rukkolt az apja felé, majd váratlanul, de akkora gyengédséggel, mely még a mestert is meghatotta, az apja vállára bajtotta a fejét. (...) A fiú szemében olyan gyorsan váltakozott a rémület s a boldogság, hogy szinte egybefolyt.* [192–93] Az édes-apa meglelése, megölelése és a Mikszáthtal tett neküia egymás ismétlődései. Ezt a párhuzamot erősíti még az is, amikor a mester apjának mondja gépbe azt a részt, ami magáról az édesapáról szól a 427–428. oldalon. A 427. oldalon lévő neoklasszicista kép a maga homályosságában Goethe és Eckermann viszonyára utal. A bal oldalon, ami – ha a könyv tükör gyanánt használatos, amint ezt Shakespeare mondja – az atyának jobbjá felől van (és ami egy Nádas Péter nevű ember és a Péter nevű mester viszonyára utal), az arc, a mesteré, mely, megbocsásson, fiúsan lányosan fiús, filius-filia, a szeretett fiú, a szeretet fia. A(z olvasót) szerető mester és a mesterek – például Mikszáth – által szeretett tanítvány. Ő a *János Evangéliumából* Lázár, a tizenharmadik tanítvány, az egyetlen, akinek a *szeretett* jelző jár, aki talán Máriával marad, mikor már a m/Mester nincs benne a szövegben, mert a keresztfán maga lett a szöveg. Akit a m/Mester kihozott a sziklasírból, hogy tovább mondhassa a történetét, az életét, az életüket, az életünket. Mert Lázár azonos az olvasóval. A m/Mestereknek meg kutya kötelességük megtenni azt, amit a Mester megtett, szeretni (filia) és az élet illúziójával megajándékozni az elbeszél elbeszélő tanítványt.

Felmerül annak a lehetősége is persze, hogy a mester a Mester tanítványa, azaz Lázár, és édesanyjának nem múlt glóriát úgy szerez, hogy Lázárként, voltaképp önmaga feltámasztott szereteteként lesz újra saját anyjának fia helyett fiává. *Szeretem őt, hisz mégiscsak a mester édesanyja.* [338]

Mikor Mikszáth szivar- és borszagú lehelete megcsapja a mestert, ugyanez az áldás száll rá. Kiss. Ennek a csókos történének a Gitti–Mitics-diskurzusban a teavíz felel meg. *Ha a tükör előtti báva nézelődésének időbeli kiterjedését két részre osztja ő, akkor az a jó, ha legalább a második rész legelején az eszébe jut: a teavíz.* [341] Az ébredés, amely egyik szövegből a másikba visz, az egyes szám első személy maga magához való v/iszonya is, melynek medret és határt szab az, hogy nem kizárólag maga magában disz-

kurzív az ember, hanem mások diskurzusában avagy életében is. Habár ott könnyen meglehet, hogy a diskurzusból allegóriává válik, hazugsággá, önmaga másává. Ez itt, a teavízzel, annyiban igaz, hogy a mester miközben szeretetével szövegeket hoz létre, no meg életet (például Mitics-Dóra), addig egyszerre Lili is, ki magába fogadja azt, ahogy Frau Gitta és Mitics, akiket a mester megír, megírja őt magának. Az önmagát író és értelmező szöveg mint Karinthy álombéli macskája.

Negatívum: Egy fakulásnak vagyunk a tanúi, mert amit nyerünk a zizzenő fehér papír és néhány morálisan sovány betű szentsége által, az elvész az idő által, az a kihajolása neki az Irodalomból, mely egyszersmind annak s az Életnek frivol szimbiózisa, melyet ő oly furtonfirt és áradón megvalósít mint klasszikus avantgarde álmot, ennek löttek. És most térjünk át a pozitívumokra.

Pozitívum: Viszont egy produkció fornyadásának lenni részese – az egy szép és hasznos dolog. No és még valami: látni, ahogy egy szöveg a saját farkába harap, ci, ci, ci. „Sicc, randa macskák, mes amies!” [265]

Az arabeszk, az írás mint kígyózó folytonosság kirajzolódik a papíron, az életmondás ebben a folytonosságban ismétlődéssé válik, rituálévá, csak nem annak az istennek áldozunk vele, akit üres szavak allegóriáiból alkottunk sajátos képünkre, hanem annak az Egynek, aki az egység szót értelmetlenné tette, és aki olyan, mintha főnök lenne, csak a megidézett fejezet egyes szám első személyével szemben nem hülye, hanem aranyos; aki megmutatja magát saját képünkben.

De kinek jó mindez, ki az, aki mindezek mögött áll és irányítja az egész kígyózást, az elbeszélést? Armand úr, az edző kívülről irányít, a pályán *valahogy a labdák elpörögtek előle. Peche volt.* [162] Sándor meg se hallja a mester evilági szégyenkezését, mert tudja, hogy a mogyorós csoki a vágy és az elbeszélés hajtómotorja. Netán valamely filozófus egy-egy elejtett gondolata vagy a parancsolatok szabnak meg az események menetét? Bár a grammatikai tér a mester [167], és *a grammatika erkölcsstelen* [306], mégsem önmaga kényére, hanem az olvasó kedvére van mindez így elmondva. *Ne aggodjék, mon ami* [154], olyan, hogy *grammatikai báj*, nincs, csak szemantikai báj van. Ez a szöveg már nem a magáé, hanem az olvasóé, kellett magának őket szeretni. *Ne sündörögjön hát.* [154]

A Luis Buñuel kép mellé a hatalmas Joyce-kép társul. A tekintet ebben a képben kap helyet akkor, ha az olvasó technikai és morális kérdéseket akar feltenni. Az idő a maga *folyamatosságával* biztosítja, hogy felülkerekedjünk minden nehézségen. Az időhöz kapcsolódó mítoszaink pedig megformázzák az amorfot, az életünket. Mitől élet ez? *Mitől mézes dió ez? Megenni a mézet, megenni a diót. Mitől?*

Fűzfa.

HÓDOSY ANNAMÁRIA

Száll a hattyú...

CSOKONAI LILI ÉS AZ INTERTEXTUALITÁS

*„Minden porból lett, és minden visszatér
a porba... És ki tudja, vajon az emberek
fiainak élető lehelete fölfelé száll-e...?”
(Préd. 3: 20.21.)*

„Ki írta a *Tizenhét hattyúk* című könyvet? Ha azt nézem, (...) hogy a Lili-könyvért benyert pénzek után ki fizet adót, akkor egyszerűen azt kell mondani: én írtam, alulírott” – szól Csokonai Lili nyilatkozata, Esterházy Péter aláírásával. A nyilatkozat tehát – némileg ironikusan – megismétli ugyanazt a gesztust, amelyet magyarázni kénytelen. Kénytelen, hisz a valódi szerző személyének lényegtelenességét hangsúlyozza: „borítsunk rám fátylat, és vegyük úgy, hogy ezt a *Tizenhét hattyúkat* Csokonai Lili írta »e nyívvél teljes világnak«.”

Míndez azon nyomban felidézi a „szerző halálát”, azt az irodalomelméletben mostanság oly domináns gondolatot, miszerint „az alkotó nem atyja a szövegnek, az az ő kézjegye nélkül olvasható”¹. Sőt, a szerző maga is a szöveg által teremődik, „papírszerzővé válik: élete nem történeteinek forrása, hanem maga is egy történet, amely párhuzamosan fut művével.”² Az önleplezés gesztusa tehát korántsem pusztán kényszer, mivel a regény olvas(tat)ására nézve óriási jelentőséggel bír: bizonyos nyelvelméleti és szubjektumelméleti szövegek bevonására készíti az olvasót.³ Egyrészt az irodalom posztmodern ontológiájához utasítja, amely az irodalmi szöveget már nem különíti el kategorikusan más szövegektől, és a mindenkori teljes köznyelvi és irodalmi hagyomány részeként, intertextusként fogja fel, másrészt a személyiség/identitás legújabbkori problémáját is tematizálja, hiszen ami a szerzőre érvényes, annak érvényesnek kell lennie a Szubjektumra is általában.

A nyelvi archaizálás intertextuális jellege a szerzői nyilatkozat nélkül is világos. De az álnévhasználat is lehetővé teszi egy intertextuális játékot: tudniillik, amennyiben a szerző a szöveg által teremődik, annyiban neve éppúgy intertextus, mint maga a regény.⁴ Az az elméletektől független meggyőződés azonban, hogy a szerző mégiscsak valós személy, neve pedig ezt a valós pontot denotálja, meggátolja az olvasót, hogy aszociációit szabadjára eresztve e nevet is fikcióként olvassa. (Ilyen „nyitott olvasás” lehetne, ha az olvasó az Esterházy név történelmi, s a Péter név bibliai konnotációit is bevonná az értelmezésbe.) A Csokonai Lili név esetében azonban ennek semmi akadály sincsen.

Az archaizálás nyelvészeti vizsgálata arra derített fényt, hogy „a *Tizenhét hattyúk* több nyelvi rétegből áll, s közülük a XVII. sz.-i magyar nyelv a legrégebb”, a „hangtani és alaktani jellegzetességek nagy része megegyezik Pázmány nyelvhasználatával”. Az elemzők többsége ebből arra a következtetésre jutott, hogy „Pázmány Péter kulcsszerepet játszik Lili önvallomásában, már csak azért is, mert a barokk írók közül ő az egyetlen, aki név szerint szerepel a szövegben.”⁵

A szerzői név konnotációi azonban a Pázmány hagyományától részben eltérő múltnak, Csokonai korának kultúrájával is kapcsolatba hozza a regény egészét. Ráadásul a „szerző”-főhős keresztneve Lili, ami a Lilla becézett formája, azonos tehát Csokonai legendás szerelmének nevével.⁶ Ez a tény pedig a már felidézett Csokonai-hagyományon belül is kijelöl egy történetet, a Csokonai–Lilla szerelem legendáját, amely egyrészt a szerző történetétől valószínűleg tipikus esete, s ezzel a metafikciós vonalat erősíti, másrészt viszont a regénytörténet értelmezéséhez is vonatkoztatási rendszerként szolgálhat.

Egy bizonyos analógia már a behatóbb elemzés nélkül is nyilvánvaló. Bár a társadalmi tér, a körülmények és az indítékok mindkét történet esetében mások, Csokonai egy versecsoportja és a vizsgált regény (fiktív) létrejöttében fontos momentum, hogy Lilla „elfuta”, Kéri Márton pedig szintén „elfutamoda” (elment). Ezt az eseményt követően a Csokonai-versek egyik főtémája a „panaszolkodás”, éppúgy, mint Lili regényében, sőt, az utóbbi esetben ez az alkotó egyetlen motivációja az írásra (hisz Lili csak a tragédia bekövetkeztével kezd el írni). Mindez egyfajta élményesztétikára, „az érzelmek spontán túlradására” utal, ami pontosan az ellentéte annak az írásfelfogásnak, amely Csokonai Lili nyilatkozata kapcsán kibontakozik. Mégis szó ellentmondásról: A preromantikus jellemzők dacára Csokonai „szerelmi lírájában a fiktív és valóságos tények nem választhatók szét, verseiből tulajdonképpen nem következtethetünk vissza arra a szerelmi viszonyra, amelyet keletkezésük idején élt át (ha átélte).”⁷ Csakhogy ugyanezt a legromantikusabb poétikát valló költőkről is elmondhatnánk. Csokonai esetében talán éppen költészete „határhelyezete” miatt feltűnőbb, hogy az a meghatározó élmény, amit mi valóságnak, tehát a fikció modelljének fogunk fel, már eleve fikció, azaz megélése már eleve az irodalmi konvenciókhoz igazodik; az érzés kénytelen átszűrődni a gondolaton. S ezáltal felmerülhet, hogy a *Tizenhét hattyúk* szerelmi története a Csokonaira való utalás segítségével éppen a megéltség és az irodalmiasság; közzvetve a Valóság és a Szöveg kategóriáinak elválaszthatóságát kérdőjelezi meg.

De hát Lili regényében a tragédia egyértelműen elsődlegesnek tűnik az irodalomhoz képest, mondhatnánk. Ha azonban jól meggondoljuk, az írói nyilatkozat pontosan ezt az értelmezést érvényteleníti. *Amennyiben Lili soha nem létezett, története nem a megélésből sarjad, hanem egy előzetes koncepció születte*, mely szerint az élmény, a katarzis, és a „tanulság” – azaz érvényes igazságok felismerése – eltelhetetlenül a tragédia sémájához kapcsolódik. „Csokonai Lili” nyilatkozata annyiban is hozzájárul ennek érzékeltetéséhez, hogy az (ideális) olvasó által elképzelt szerzőt „vagány, tündöklő, szépséges húszéves nő”-ként írja le, ezzel talán szándékosan elfelejtkezve arról, hogy a regénybeli húszéves Lili – egy évvel a baleset után – már sem nem vagány, sem nem tündöklő, a tragédia lényege pedig éppen szépségének elvesztése. A szerző jelzi: tudja, hogy titokban az olvasó is tudja, hogy legyen bár a szerző Csokonai Lili, a regény nem történelem; kizárólag az irodalmi forma kedvéért kell a megcsúnyulás tragikus fordulatához folyamodni.

A Csokonai-féle intertextus bevonása, mondhatni, egy irodalomelméleti vita kibontakozásához vezet, melynek résztvevői a *Tizenhét hattyúk* szerzője/i, a korai és kései Csokonai, valamint a nyelvi intertextualitás kapcsán Pázmány Péter, aki szintén nincs nagy véleményrel az eredetiségről. Úgy tűnik tehát, mintha a vita résztvevőinek többsége összefogott volna a kései Csokonai élményesztétikájának dekonstruálására. De még közöttük sem teljes az egyetértés. Pázmány és a klasszicista Csokonai esetében az eredetiség elvetése tudatos választásként tételődik⁸, a „posztmodern poétikájában”

viszont éppen a választás lehetetlenségének, a hagyományba való belevettségnek a következménye. S ha kíváncsiak vagyunk a vita további részeire, további intertextusok bevonására lesz szükség.

A *Tizenhét hattyúk* életregény; „Műfajilag a memoárirodalomhoz kapcsolódik; nyelvileg – és részben – tartalmilag a régi önvallomásokból merít, szerkezetileg a modern naplóírással jellemző narrációt alkalmazza.”⁹ Így is lehetne, ha az egyetlen hagyomány, amelyhez a regény kapcsolódik, a magyar barokk volna. De mint láttuk, Csokonai kora is a vonatkoztatási rendszerek közé tartozik, és az ún. „modern naplóírás” műfaja valójában pontosan ebben a korszakban volt „modern”. A levél- vagy naplóregény legfontosabb jellemzője, hogy témája a szentimentalizmus hatásának köszönhetően a magánélet, a belső reflexió, tárgya pedig a memoárirodalomtól eltérően legtöbbször a szerelmi szenvedély és szenvedés, épp, mint a *Tizenhét hattyúk* esetében. A kronologikus, életrajzi vonal mellett párhuzamosan jelentkező asszociatív gondolatmenet szintűgy már a XVIII. században szerves alkotórésze a műfajnak, amely a rációval, a logikával szemben a képzelet és a metaforikus gondolkodás kifejezőerejét szegte szembe. Sőt, a szentimentális regény főhőse szintén gyakran egy fiktív női szerző, mivel a konvenció szerint a nő a racionális, aktív (erőszakos), civilizációt képviselő férfival, az Apa-központú ideológia képviselőjével szemben az érzelmek, a passzív átengedés (gyengédség) és a természet, azaz egy alternatív Anya-központú mítosz képviselője. S e regényeket a *Tizenhét hattyúkhoz* hasonlóan nem titkoltan férfiak írták: a legkiemelkedőbb példa erre Richardson *Pamelája*, számunkra pedig Kármán József *Fanni hagyományai* című műve. Minden okunk megvan tehát arra, hogy figyelmünket a memoárirodalommal való rokonság mellett/helyett a szentimentális regénnyel való kapcsolatra irányítsuk. S ezen belül sem kell az általánosságoknál maradnunk, ugyanis a *Fanni hagyományai* az, ami az utalások és analógiák kapcsán leginkább felkínálja magát a Lili-könyvvel való összehasonlításra.

Fanni esetében „szaporította az ő szenvedéseit még mostohaanyja is, aki azonfejl, hogy atyja nem úgy tartotta, mint leányát, még testvéreinek szolgálójává tette”. Lili ugyanakkor így mesél: „Nénjem nevelt vala meg annak ura. Három élénk polyával áldá meg őket az Úr, üdőben nálamnál zsengebbeket, csak ártásomra voltanak. Enget szögékent tartottak vala.” Az analógia a Hamupipőke-séma¹⁰ szövegszervező jellegét hangsúlyozza, másrésztől viszont a *Fanni hagyományai* és „Csokonai Vitéz Mihály” szerelmének legendája is kommentálja egymást: a „valós” Csokonai-szerelmek irodalmiasságát a korabeli irodalmi mű nyilvánvaló megszerkesztettsége is aláhúzza.

Mindhárom „regény” vége betegség, magány, képzelődés, emlékezés és halál, amelynek a szerelmi csalódás az előzménye. A *Tizenhét hattyúkban* azonban ok és okozat felcserélődik; míg Fanni (és Csokonai Vitéz) esetében a boldogság akadály a merev társadalmi szabályrendszer, s a betegség csak ennek a következménye, addig Lili esetében maga a betegség – a megnyomorodás és a szépség elvesztése – az oka a kedves elvesztésének. A szentimentalizmus emelkedett gondolkodásának fényében ez a változtatás határozottan profán, hiszen a testi valóság érzelmeket befolyásoló hatásáról árulkozik, szemben azzal az elképzeléssel, hogy az érzelmek ezen messze felülemelkednek; a szerelem teljességgel lelki tényező. Ezzel a különbséggel Test és Lélek viszonyának minden korban jelen lévő problémája tematizálódik, ez pedig nem más, mint a Szubjektum mibenlétének kérdése, amely már Csokonai Lili nyilatkozata kapcsán felvetődött. Minden arra mutat, hogy a *Tizenhét hattyúkban* is „az ember a poézis első tárgya” – a poézis mellett, sőt szoros összefüggésben azzal.

A testtől független, azon felülemelkedő lélek képzetének kapcsán rögtön vissza is kanyarodhatunk a Pázmány-hagyományhoz, amely Jolanta Jastrzebska értelmezésében elsősorban azért kerül előtérbe, „mert Lili hitének megvallásában, büntudatában katolikus szemléletről árulkodik”. Az archaizálás funkciója az értelmezők szerint amellet, hogy „ily módon emeli ki tárgyát a mindennapiság és közhelyszerűség szférájából”, az, hogy a Pázmány-féle (vallási-retorikai) hagyomány felelevenítésével a „végzetnek való kiszolgáltatottságot” hangsúlyozza¹¹, másrészt nosztalgikusan egy olyan kultúrával szembesítsen, „amely olyan rend képzetét őrzi a nyelvszemléletben, amelyben a jelen nem részesülhet”¹².

A katolikus hit szerint az önidentitás, az önmagával azonos lét kizárólag a Teremtővel való azonosulással valósítható meg. A mulandó sártesttel szemben a lélek Istentől való, s ápolása csak a test megvetése árán lehetséges. Lili Istenhez való fohászai-ból és mentegetőzéseiből valóban ez a felfogás bontakozik ki, tettei viszont egyáltalában nem pusztán „gyarlóságról”, hanem az identitáskeresés egy egészen más és rendkívül következetes irányáról árulkodnak. Nem a testtől elvonatkoztatott lélekben, hanem a testben keresi önmagát, nem a keresztény vallás Istene felé törekedik öntudatlanul, hanem a Másik Ember felé, akivel elsősorban fizikailag azonosulva teljes egésznek, hiánytalanoknak, boldognak véli magát. „Egy tetemöm vagyok” – szól a regény vezérmondata, s ez korántsem azt takarja, hogy a túlvilági életre figyelmeztetve a hívőnek alaposan meg kell gondolnia, mit kezd kölcsönbe kapott földi életével. Ellenkezőleg, azt fejezi ki, hogy függetlenül attól, mi várható a halál után, illetve várható-e valami egyáltalán, a test a lényeg, az alfa és az omega, a test minden úton-módon való kielégítése a boldogság egyetlen bizonyos megvalósítási lehetősége. Szó sincs „hedonizmusról”. A Test, szemben az érthetetlen és ellentmondásos Én-nel, biológiai funkcióiban csodálatra méltóan megbízhatónak, harmonikusnak; önmagával azonosnak mutatkozik: A Törvény – de nem az emberé vagy egy istené, hanem a Természeté – nyilvánul meg benne. Nem véletlen tehát, hogy ez a felfogás először éppen a Természet örök szimbólumának, az Anyának a leírása kapcsán jelentkezik a regényben: „Az ékesség kedig nem más-mi, hogy zsenialitás, az mi kedig nem egyéb, hogy azonosság, azon ritka tünemény, mikoron mindenek az ő helyükön lennének. A zsenialitás egyszerű es, magától értetődő, akár a far, mely, ajak, szöméromtest. Szőr, izom, ín, csont, ez az ékesség.”

A test bálványozása az olvasó konvenciói szerint bizonyonnyal egyfajta „primitivitást” implikál, amelyre utalás történik a regényben is: amikor Kéri a nagyvonalú életéről, az ún. szellemi örömeiről beszél Lilinek, az ingerülten felcsattan: „miforma nagyvonalóság fakanna bennem, valamig este létráról alig bírok leszányi és búzólok a szekertül és a kezem es meggombásodék...” A materiális felfogás itt társadalmi vetületet kap, összhangban „a lét meghatározója a tudatot” elvével. Ez az indoklás ugyanakkor alternatív jellegű, az olvasó szabadságára van bízva, aki más magyarázatot is találhat. A fiktív szerzőséggel bevont szubjektumelméletek egészen másfajta elméleti kerettel szolgálhatnak Lili beállítottóságának értelmezéséhez.¹³

Közismert, hogy a posztstrukturalista nyelvelmélet az ún. metafizikus szemlélettel igyekszik leszámolni. Az, hogy a jelöltet elszakítja a jelölőtől, sőt a jelöltet nemlétezőnek, pusztán illúzióknak nyilvánítja, a mindenkori Végső Jelöltet, az igazság garanciájaként tételezett Teremtő Isten képzetét – és nyilván a Vele való azonosulás lehetőségét – is érvényteleníti. Ebből az a következtetés is levonható, hogy amennyiben a tudat mindig csak hamis tudatként lehetséges – s így nemhogy közelebb vinné, de éppen elszakítja

az emberi lényt az önmagában való Valóságtól –, *a materiális, tudatmentes létezés volna az egyetlen lehetőség a Valós megtapasztalására*. Az ember és a Valóság között a test az egyetlen kapcsolat, a „zsigerek” tudása az egyetlen Valós Tudás. Mindez legteoretikusabban egyes pszichoanalitikus elméletekben fogalmazódik meg, Julia Kristeva írásai-ban pedig a hamis tudatot szervező ideológia lerombolásának határozott célzatával. Kristeva ráadásul a feminista pszichoanalízis egyik megalapítója, azé az irányzaté, mely szerint a patriarchális ideológiával elsősorban a nők; azaz a női írás képes szembeszegülni: mondjuk például egy Csokonai Lili által írt regény.¹⁴

Ha a történetet ebből a szempontból vetjük össze a *Fanni hagyomány*aival, akkor is elsősorban a testnek a lélek kárára történő előtérbe kerülését figyelhetjük meg. A Lili-regényben több olyan jelenet is van, amely a *Fanni hagyomány*aival egyes jeleneteinek profán parafrázisaként jelentkezik. A Lili-regényben az érzelem érzékiségge, a szerelem szeretkezéssé, a lelkek egyesülése testek egyesülésévé változik. Mindez újólag megerősíti mindazt, amit az előzőekben Lili ambivalens hitéről elmondtunk. „Tiszta minden szívverés, mellyel én ötet szeretem, üres minden salakjától a testiségnek!” – hangzik Fanni gyónása, ami pontosan az ellentéte annak, ami Lili Kéri iránti érzelmeire jellemző. Úgy tűnik tehát, hogy a *Fanni hagyomány*aival e tekintetben a Pázmány-féle hagyományt erősíti; a lélek testtől való elhatárolódását feltételező patriarchális ideológia szolgálatában áll. Pedig nem így van; a mítoszkritika, mint már utaltunk rá, a szentimentalizmus poétikájában éppen a patriarchális ideológia által elfojtott Anya-központú mítosz előretörését látja. Csakhogy itt ez nem a nyelven-léttel szembenálló Test kultuszában, hanem egy ennél tagadhatatlanul „finomabb” (értsd: szublimáltabb) formában jelentkezik: a reintegrációt, a Másikkal való (újra)azonosulást a költői nyelv használatával, elsősorban a létezőket egymással azonosító metafora révén kísérli meg.¹⁵

A *Fanni hagyomány*aival egyik legjellemzőbb részlete, hogy a szerelmesek „száraz racionális nyelvezet által megfogalmazhatatlan” érzelmeiket a költői nyelv segítségével fejezik ki: Gessner *Idyllium*aival olvassák fel egymásnak. A Lili-regény analóg részletében Lili és Kéri egyáltalán nem beszélnek; a kommunikáció a következőképpen zajlik le: „Fekvénk egymásnak mellette a drága napon, fiven kicsit hántatván magunkat, az midőn nagyságos Kéri Márton uram átkozott erővel hirtelen rugóként össze-gurnyada görcsben, és félig oldalt, ferdén vagy jobban kúszva már, kisgyerek, ölembé fúrja vala fejét.” A költői beszéd funkcióját itt a testbeszéd látja el, jobban mondva nem is test-beszéd, hiszen olyan gesztusról – a csecsemő–anya kapcsolatteremtésének gesztusáról – van szó, amely teljességgel ösztönös, mondhatni, állati: megelőzi a tudatos, nyelvi kommunikációt. Ez megintcsak összhangban van az előzőekben megtárgyaltakkal, de a *Fanni hagyomány*aival segítségével itt mindennek az irodalmat, az irodalom szerepét és mítoszáit érintő vetülete válik hangsúlyossá.

Ennek kapcsán érdemes újra egy kis figyelmet szentelni a már említett mesemának, már csak azért is, mert talán közelebb visz a regény egyik kulcsmotívumának, a hattýú metaforájának a megértéséhez. Bár behatóbb pszichoanalitikus elemzésre nincs lehetőség, annyira nyilvánvalóvá vált, hogy Lili törekvései a (reflektáló ergo nyelven lévő) Szubjektummá válás ellenében érvényesülnek, tehát azt a folyamatot próbálják a visszajára fordítani, amelyre a mese – Bettelheim értelmezésében¹⁶ – mintát ad, s amellyel igyekszik összebékíteni. Ez pedig azért lehet fontos, mert a *Hamupipőke* (és a *Hófehérke*) mellett éppen eszünkbe juthat a regényben egyébként megemlített *A rút kiskacsa* is, és – ha hajlandóak vagyunk elfogadni ezt az értelmezést – a szerencsétlen, magányos és árva kiskacsából kifejlődő gyönyörűséges hattýú képében az „ideális,

érett" Szubjektum metaforáját sejtethjük. Ugyanakkor a hatyú az irodalmi hagyomány szerint egyszersmind a költő; *azaz a szubjektum-objektum viszonyt a költői nyelv által meghaladni kívánó, de közben Tudatát fel nem adó Ember metaforája is. A „hatyú” fogalma így egyelőre inkább illik Fannira, mint Lilire.*

Lili törekvéseihez viszonyítva a „hatyúság” határozottan kompromisszumnak tűnik. A testiség mintha valóban képes lenne felváltani az irodalmi nyelvet. De valóban képes-e? A regényben ábrázolt tragikus fordulat pontosan erre adhat választ. Dekonstruálhatja a Test mítoszt, az intertextuális vitában ezzel határozott előnyt adva a régiséget képviselő vitapartnereknek.

Ami a legnyilvánvalóbb, az, hogy Lili a balesetet követően írni kezd; kénytelen újra a nyelvhez folyamodni. „Az írás a hiány tényét jelenti. Minden hiányzik, ahol betű van. Az eltűnt dolgok, az eltűnt test utáni vágyódás az emberi nyelv eredeti erotikája, amely csak az értelmén és a szimbólumokon keresztül talál megértésre a közvetlen ingerkibocsátás helyett.”¹⁷ A Kéri és Lili (emeleti) lakásait *elválasztó* utca, Lili *mozgáskorlátozottsága* akár a Szubjektumok közti *szakadéknak* és a *Másik elérhetetlenségének, megközelíthetetlenségének* a metaforája is lehet, s ezzel megkockáztatom, hogy a baleset ezen következményeit ne csupán Kéri elidegenedésének *okaként*, hanem a *mindenkori, megváltoztathatatlan elidegenedetségek kifejeződéseként* fogjam fel. Feltevésem szerint a balesetet követő szakítás az „identitás”-keresés Lili által választott módjának eredendő hibásságára, kudarcraítéltségére mutat rá. A szakításban ugyanis jelentős tényező Lili megcsúnyulása, s ha a *szépség, a szép „esztétikai kategóriája”* – amely vagy a konvenciórendszer eleme, vagy (sosem lehet tudni) a platóni ideák vagy az isteni Szellem visszfénye, de semmiképpen sem „alulról”, az ösztönszintről származik – *szerepet játszik, sőt döntő tényező a szexuális vonzalom kialakulásában*, tehát abban, ami mind ez ideig egészen meggyőzően valamiféle primér, konvenciómentes, tudatolttos, „zsigeri” törekvésnek mutatkozott¹⁸, és *csakis ez tette lehetővé*, hogy egy Isten nélkül elképzelt világban a totális beteljesülés lehetőségével biztasson, akkor ez a lehetőség egyértelműen illúzióvá válik. Ha már a vágy is ideológiailag meghatározott, akkor nem szolgálhatja a lázadást, s ez azt jelenti, hogy az az út, amelyet az emberlény a Szubjektummá válásig megtesz, *visszafelé nem járható*. Wittgensteinnel szólva, amint felért, kénytelen elhajtani a létrát; Derridával szólva, eltörlődik a nyoma.

Ha már úgyis belebonyolódtunk, érdemes egy kissé elidőzni az út/lépcső metaforájánál. Mert bár a motívum így nem szerepel a regényben, segítségével könnyebb megvizsgálni azt a hagyományt, amely az utalásokon keresztül a regény része, s mint ilyen, sajátos, a posztstrukturalista szubjektumelméletől nyilván eltérő kontextust adhat Lili önmegevalósítási törekvéseinek.

A Pázmány neve által fémjelzett barokk még határozottan őrizte az ún. organikus világképet, miszerint az univerzum hierarchikus szférákba sorolható létezőkből épül fel, amelyek lépcsőszerűen a Kapuhoz, a Legfelsőbb Létezőhöz vezetnek. A létezők közül egyedül az ember részesült az Isteni Szellemből a lélek (vagy gyakorta Értelem) formájában, s így kapcsot alkot a világi (testi) és a túlvilági (szellemi) szféra között; „kettős természetű”. Az evilági létezőket Bouelles egy allegóriája¹⁹ a szokványos kategorizálással ásványi (petra – minerale), növényi (arbor – vegetabile), állati (equus – sensibile) és emberi (homo – rationale) szintre bontja. Az ásvány pusztán *van* (est), a növény *van és él* (vivit), az állat *van, él és érez* (sentit), de egyedül az emberi lény az, aki az előbbi jellemzőkön túl – az isteni Szellem visszfényének tekintett – *értelemmel* is rendelkezik (intelligit), amely őt az összes létező fölé, az allegorikus lépcső legtetéjére

helyezi. Ez a pozíció azonban csak potencialitás. Míg a nem emberi létezők helye rögzült, az ember elmozdulhat a számára megadatott pozícióból. A lépcső felfelé és lefelé is járható számára, s a regresszió lehetőségeit az allegória be is mutatja. A makrokozmoszt tükröző Homo lelkileg lesüllyedhet az összes alacsonyabb rendű szintre, amelynek mindegyike valamelyik főbűnnel rokonítható. Egyedül az Értelmét fel nem adó – a képen író/olvasó, tanulmányokba mélyedő (studiosus) – ember feje felett díszleg a Virtus felirat. Nyilvánvaló, hogy az imígyen meghatározott erényes – a regresszió lehetőségeivel nem élő – ember választ jól: a Halál számára garantálja az isteni Intelligen-tia és örök boldogság birodalmába való bejutást.

Lili a halált csak fohászaiban és „meditációiban” hozza kapcsolatba a túlvilági étellel, a temetési jelenetben azonban *pusztán* a felértékelt életfunkciók (evés, szeretkezés) hiányaként ábrázolja. Az öregedést sem a bölcsességben való gyarapodásként, át-Szellemülésként értékeli, hanem valamiféle belső elrohadásként. Ha mindezt Bouelles allegóriájához viszonyítjuk, éppen az *ásványi lét* az, ami Lili halál-felfogásával rokon. A Megértés viszont – ami az allegórián a lehetséges legmagasabb fokozat, és a *Valóság-gal* hoz kapcsolatba – számára teljességgel háttérbe szorul az Érzés/Érzékelés mellett: „Nem lőn tudomásom, ha szép volnék. Hogynem inkább tunni tudtam, ugyan nem érzém. Valék én, (...) és vala a szépségem, valami így nem vala valóságos.”

Úgy tűnik tehát, hogy Lili számára az az ideális állapot, ami az allegórián az *„élő, érző, de értelmet nélkülöző”; állati szférának* megfelelő szintre „süllyedt” Homo kategóriájának felel meg, melyet a *„Szenzualis”* feliratú címke jelöl. Ezt a kategóriát a *Luxuria*, azaz a *Paráznaság* bűne uralja, s igazán nem volna meglepő, ha Pázmány, esetlegesen válaszolva Lili fohászaiba, ebben a főbűnben találná vétkesnek a lányt. Az ábrán ezt a beállítottságot ugyanakkor a tükörrel jelképezett *Hiúság* bűnével is összekapcsolta a szerző. Ez pedig sejtetni engedi Lili regresszív törekvéseinek azt a lényegi ellentmondását is, amelyet az előbbiekből fejtegettünk. Lili ugyan nem feltűnően hiú a szó mai értelmében, de életmódját – vágyai kielégülését – előbb említett szépsége teszi lehetővé; identitása valójában ehhez kötődik, ami a tragédia után világossá válik, hiszen megváltozott magát Lili alig hajlandó fel/elismerni. (A kórházi jelenetekben és az utána következő részben éppen ezért a tükör kitüntetett jelentőséggel bír.)

Az allegória tehát képes „leírni” Lili jellemzőit, de a bűnre való hajlandóságon, illetve az ostobaságon túl képtelen más indokot felhozni rá. Ez a – ha úgy tetszik, az organikus világkép útmutatásaival szembeforduló – beállítottság viszont a Csokonai-életmű segítségével már mással is magyarázható.

A kritika egyik leghálásabb és alaposan ki is használt témája éppen az előbb vázolt organikus világkép átértelmeződése Csokonai filozófiai költeményeiben. Az organikus világkép rendszerét általában a létezők nagy láncolataként szokás emlegetni, s ez az elnevezés akkor is megmaradt, miután a newtoni felfedezések és az evolúciós elméletek hatására történeti értelemben egy evolúciós láncot, ennek horizontális vetületében pedig egy transzformációs láncot kezdett jelenteni. S míg mindennek az ún. fiziko-teológiai változatában Isten is a lánc része volt, s így a lánc megszakíthatatlanságának „ténye” – amit a természettudomány „bizonyított” – a lélek halhatatlanságát igazolta, addig ugyanennek a rendszernek a deista vagy esetleg ateista változata a természeti körforgást és a világ működését pusztán egy kezdeti lökéssel, sőt, Isten nélkül is lehetségesnek tartotta, ami viszont megkérdőjelezi a lélek halhatatlanságát is.²⁰ S ha ezt az elképzelést levetítjük a lépcső-motívumra, akkor ez azzal jár, hogy lépcsőnk a Kapu előtt elfordul, a legelső lépcsőfokhoz csatlakozik, tehát karikába görbed:

*„te, bölcs Teremtő, mindent jól alkottál:
Te egy vagy és minden; s a te véged ott áll,
Hol a mi karikánk forgása kezdődik,
S ahol te kezdődöl, létünk ott végződik.”*

Így aztán a túlvilágon remélt beteljesülés illúzióvá válik, s ezzel megteremtődik egy lehetséges analógia Csokonai filozófiája és a között a metafizika-kritika között, amellyel eddig magyaráztuk Lili tetteit. Ezt egy olyan utalás is aláhúzza, amely nemcsak Csokonai és Lili szövegének kapcsolatát emeli ki, de e szövegeknek a keresztény hagyományhoz való viszonyát is előtérbe állítja.

A radikalizált fiziko-teológiai eszméket leginkább Csokonainak *Az ember, a poézis első tárgya* és *Az álom*, s az utóbbit is magába foglaló *Halotti versek* című költeményeiben szokták vizsgálni. Mindben megjelenik a *porrá válás motívuma*, amely egyrészt a katolikus hagyomány halál-értelmezését idézi fel, ugyanakkor majdhogynem ellentétjébe fordítja át, hiszen a Szubjektum teljes elmúlásának, megszűnésének, feloszlásának kifejezésévé teszi azt, s *Az álomban* a természeti körforgás, azaz a lélek helyett az *anyag* megmaradásának Törvényére utal vele. A halál így itt is az *ásványi lét*tel lesz rokon:

*„Óh, halál, a szelíd álomnak testvére!
Mikor vetsz örök zárt szemem fedelére,
Hogy a semmiségbe testem visszaszálljon,
S belőlem csak egy por és csak egy név váljon?
(...) Hiszen semmivé lesz, ami semmi vala.
Azaz földdé válik testünknek porfala;
Előbb egy bűzhödség bálványává leszen,
Bomlani kezdenek a részek egészen. (...)
Így lesz az előbből földi és ásványi rész,
Melyet ha az élő állatok megesznek,
Belőle magoknak lételt s nővést vesznek.
Így aluszunk mi, de vigyáz a természet,
S nincsen munkájában hízak és enyészet;
Pontos forgásának örök karikája
Egynek fogytával másikat táplálja.”*

A porrá válás motívumának egy variációja ugyanakkor a *Tizenhét hattyúk* utolsó lapjain, tehát meglehetősen hangsúlyos helyen szerepel, s Lili egyenesen Isten bizonyítékát látja benne: „Ez akkor az égből – nem való hát, hogy üres, egyedül Istené a dicsőség – eső helyett, hó helyett, jég helyett, lusta ünnepiességgel por kezd szitányi...”, s ez elég is ahhoz, hogy a Csokonai-vonatkozást teljes mértékben figyelmen kívül hagyó kritika végképp leragadjon a Pázmány-hatásnál. A fenti idézet ugyakkor így folytatódik: „Bévülről. Bévülről, akar onnat is eshetnék, ágasbogas tudómrre, a szívemre, a májamra, a beleimre, a méhemre. Szömmememre. Elföd. JAJ, NYÜZSÖG, BOZSOG a POR!” Ez a leírás összhangzik a porrá válás Csokonai-féle „naturalista” ábrázolásával; a por Lili testét fedi be, s nincs is más, csak test. A kétszer is megismételt „bévülről” szó, amely a keresztény hagyományban mindig is a külső testi burokkal szembenálló Lelket konnotálta, itt a belső szervekre utal. Ráadásul a por „nyüzsög-bozsog” – ezzel elkerülhetetlenül azokat a férgeket juttatva az (elfogult) olvasó eszébe, melyek (végeredményben a lélek helyett) a halál és az élet közötti láncszemként funkcionálnak.

Ha a lélek halandó, a beteljesülés üdvözülésként lehetetlen. A beteljesülés vágya viszont marad, s így esetlegesen már a Lili-féle alternatíva, az *Érzék* szférájába való regresszió is felmerülhet:

*„Én ugyan, ha nincs más élet énérettem,
Meg nem köszönhetem, hogy emberré lettem; (...)
Letészem az eddig viselt méltóságot
S az állatok között kérek boldogságot.”*

Az identitásnak a Testben – „az állatok világában” – való keresése azonban épp hogy csak felmerül; inkább tűnik retorikai fogásnak, mint megfontolásra érdemes lehetőségnek. Legalábbis itt, és a szó szoros értelmében. Az evilági boldogságkeresés, szerelembe feledkezés programja viszont éppúgy jellemző volt Csokonai költői útjának eddigi részére, mint ugyanez pragmatikai beállítottság formájában Lili életútjára. Mi több, mint Bíró Ferenc kimutatta, ez a program tudatosan valláskritikai jellegű, s a „naiv materializusból” levont következtetéseknek tudható be.²¹ S míg Lili a szerelmi csalódást követően egyszerűen a nyelvbe kényszerül, Csokonai – szintén a Lillához fűzött remények összeomlása után –, de *a filozófia fényében ítéli kudarcra a „vig természetű poéta” programját, s ezzel lemond a regresszió lehetőségéről*, tudatosan vállalja a Szubjektum-létet:²² (nyilván Rousseau-hatásra) „amint elhagyta az emberi nemet, négy milliárd ember tölti be szívét”; az erkölcsi rendnek a Természet Törvényéhez való igazítása lesz a célkitűzése. Azaz, ha az értékek viszonylagosak – hiszen nincs metafizikai igazolásuk –, akkor a megoldás nem az értékrendszerből való kilépés, hanem annak radikális átalakítása.²³ Mindez John Barth módjára parafrázálva így szól: „A dolognak csak az egyik oldala, hogy az értékek viszonylagosak. A másik oldalról, amely sokkal izgalmasabb, így fogalmazhatnánk: vannak [lehetnek] viszonylagos értékek.”²⁴ S minthogy az „érték” fogalma Saussure után általában a „nyelvi jel” fogalmát implikálja, *a nyelv elfogadása (Lilinél) és az erkölcsi lét vállalása (Csokonainál) határozottan összecseng*, s ez talán még kifejezettebbé válik azzal, hogy Csokonai költészetében (a barokk hagyományra visszautaló) Virtus és a Poézis fogalma elválaszthatatlanul összefonódik egymással.

A Virtus a d'Holbach-i rendszerben már nem lehet az az isteni törvényt szem előtt tartó életmód, mely a lélek üdvözülését garantálja, az evilági erkölcsnemesítő híre viszont tovább él, szöveggént lesz örökkévaló, sőt, a bölcs – ti. a filozóf, aki tudja, hogy a lélek halandó – tudja azt is, hogy egyedül életművével hozhatja (örök)létre önmagát:²⁵

*„Két királya van az emberi nemzetnek, (...)
Egyik a szerencse, mely, míg itten élünk,
Laptaként hajigál, s játszadozik velünk;
A másik a mindent öszverontó halál,
Mely a rakás hamvok felett kész nyíllal áll. (...)
De van egy pártfogónk, ki sokkal jót teve,
Ki mindenik ellen védelmezőnk leve,
Ki állandó marad, soha meg nem retten, (...)
Ez a hír. – A virtust ez mindég dicséri,
A vétket büntető átokkal kíséri.”*

S ha létre lehet hozni valamit, ami nem halandó, akkor a hagyománynak az az eleme, miszerint a Virtus a mulandó dolgok vezércsillagával, a Szerencsével áll szemben, itt is megmaradhat, ami számunkra azért lehet fontos, mert a hagyomány szerint a testi szépség a Fortuna védnöksége alatt álló hiábavalóságok egyik mintapéldánya:

*„Múlandó a szépség, ha ki csak ezt nézi,
Gond, betegség, idő hamar megigézi:
Mondd meg, hol Absolon deli természetével?
Porrá lett, a férgek osztoznak testével.”*

S ami a *Tizenhét hatttyú*ban Lilit a „poézis” felé fordítja, éppen egy *balszerencsés* esemény (bal-eset), ami hogy, hogy nem, a Lili életmódját lehetővé tevő szépség elvesztésével jár.

Elmélet és gyakorlat különbségén túl, Csokonai Vitéz gondolatmenete és a Lili történetéhez kapcsolható gondolatmenet egy lényegi pontban eltér egymástól. Lili esetében mintha arról lenne szó, hogy „nincs más út, csak a nyelvnek útja”; Csokonai viszont gyakorta a tudatos választást hangsúlyozza, s valóban, ez illik abba a kontextusba, amely a regressziót elméletileg lehetségesnek tartja. De vajon Csokonai valóban annak tartja-e? „Tudom, hogy létedet nem lehet tagadnom” – írja a lélekről, ami nyilván felveti a kérdést, hogy ha a lélek nem anyag és mégis funkcionál mint Tudat, akkor ez a tény nem cáfolja-e meg azt az egész filozófiai rendszert, amelyet Csokonai egyébként hajlamos elfogadni.²⁶ De ha a Tudat funkcionálásának tényét egyszerűen tudomásul veszi, s közben nem adja fel filozófiai nézetét a lélek halandóságáról – *mint abogyan e versének egyes részletei és néhány más költeménye ezt tanúsítja* –, akkor a kijelentés úgy is értelmezhető, hogy ki van szolgáltatva önnön Tudatának; akár tagadja, akár nem, *megtagadni* nem tudja. Így a regresszió, mint a Tudattól való megszabadulás itt is ellehetetlenül: „A Természet (...) eredeti forrásait bédugta”; „nagyobb kínunkra / Rá van az eszmélés vetve a nyakunkra”.

A Szubjektum tehát nem bontható Testre és Lélekre. Vagy reflexióra képes személyiségként, *egységnek* mutatkozva funkcionál, vagy megszűnik (meghal), *atomjaira bomlik* (elbomlik a testtel). Azaz úgy működik, mint egy prímszám. „A prímszám kedig az volna, az mi csak *őmagával* és *eggyel* vóna osztható. [*„mert csak ott győz a lerontó halál, Ahol megosztható részecskékre talál”*] Osztható meg az, hogy maradék nélkül megvan. [*Hanem vigyáz a természet, S nincsen forgásiban hízak és enyészet*] Igen, a tizenhét prím tényleg.” S minthogy a „hatttyú”-nak, mint láttuk, eleve köze lehet a „Szubjektum” fogalmához, magyarázatot kaphat, miért éppen *Tizenhét hatttyú* a regény címe, miért oly fontos ez a szám a műben, és miért éppen ez a prímszám kerül ilyen kiemelt pozícióba. A prímszámok közül Lili ugyanis egyedül az 5-öt „alejtá jó jelnek”, a legkézenfekvőbb prímszámokat viszont – amilyen az 1, a 3 és a 7 – nem említi.

A Pázmány által bevont és Csokonai filozófiáján keresztül megtagadott organikus világkép szerint ez utóbbiak szent számok, s pontosan a Testet és Lelket szétválasztó eszmerendszert tükrözik. Az 1 a püthagoreus Forrás, a végtelen, önmagánál lévő Tudat, a végső Jelölt, melynek létezését a regény megkérdőjelezi. A 3 szintén azért nem válhat szimbólummá, mert a transzcendentális szférát, a Lélek otthonát képviseli, elválaszva azt a 4-től, a világi, Testhez kötött szféra szimbólumától, s ugyanezért nem szerepelhet a 7 sem, amely a 3 és 4 összegeként megintcsak a dualizmust hangsúlyozza.

A 17 viszont már csak azért is sokatmondó, mert hangzásában, *de csakis ebben*, a 12-re (vagyis a 3-szor 4-re) emlékeztet, s ezzel a Tudat manapság oly sokat hangoztatott *látzat-szubsztanciális* jellegére utalhat.

Mindez a regény szerkezetét is magyarázhatja. Tizenhét fejezetből áll ugyanis, és minden fejezet egy-egy „hattyú”. A számmisztika egyik hagyományos felhasználási módja éppen a fejezetek, részek, sorok, szótagok számainak szent számokkal való megfeleltetése; a *Tizenhét hattyúk* tehát pontosan ezt teszi a maga profanizált szent számával. S amennyiben a számmisztika az irodalomban nem mindig pusztán a keresztény alázatot és a számokkal leírható Világrend létrehozója iránti tiszteletet fejezte ki, hanem a mágikus konstrukció erejével varázsigévé, bűvös dallá avatta az illető szöveget, a tizenhetes (de-)konstrukció demisztifikálja a költészet szerepét is.

A „bűvös dal” egyik hagyományos, metaforikus megnevezése a „hattyúdala”. Amennyiben tehát a bűvös dal az előbbieket értelmében egyszerűen Szöveggé, a „hattyúdala” pedig a „Szubjektum nyelvéné” válik, akkor az átértelmezések egy irányba mutatnak. Kétségtelen viszont, hogy a „hattyúdala” eredeti konnotációi is megmaradnak, s ez tovább gazdagíthatja az értelmezést.

A kritikusok gyakran ironizálnak azon, hogy az énekesmadarak helyett éppen a hattyú lett a költők szimbóluma, az a madár, amelynek hangja leginkább a repedt fazékhoz hasonlatos. Az a mítosz, mely szerint a hattyú halála előtt egyetlenegyszer dalra fakad, de az a dal feledhetetlen, azért tűnhet némileg logikátlanak, mert a költő általában nem egy művet ír. *Lili azonban igen*. Regénye élete és halála közé ékelődik; (nyomtatott papírlapok formájában) örökkévalóvá teszi, ami elmúlt, összefoglalja annak minden tapasztalatát, kifejezi az élet utáni sóvárgást és az elmúlástól való félelmet. Fedi a Csokonai-féle „hír” és „hírnév” természetét is: „tanít”, hiszen egy filozófiai gondolatmenet metaforájának is tekinthető, s ugyanakkor mint „hattyúdala”, nevében megőrzi (nyelven létrehozza) a hattyút.

S végül a regény szubjektumelméleti vonala végképp összekapcsolódik a metaforikus játékkal. Lili neve nem szükségszerűen pusztán intertextuális utalás. Első pillantásra az is eszünkbe juthatott volna, hogy a lány a költő leszármazottja. Hisz ki más lehetne „Csokonai Lili”, mint Csokonai és Lilla – soha meg nem született – gyermekének utódja? S a „fiktív gyermek” maga is szimbólum; mindig is a költő és műzsája szüleményeinek, azaz az irodalmi szövegnek a metaforája volt. Így a Szubjektum tisztán elméletileg adott szövegszerűsége és Csokonai Lilinek a nyilatkozat által leleplezett fiktív volta összecsap az a lehetőséggel, hogy Lili metaforikusan is egy költői életmű folytatása. De menjünk tovább. Az a bizonyos fiktív gyermek maga is ősei tulajdonságainak kombinációja, sőt, a porrá válás domináns motívumával egyenesen a *Halotti Beszédnek*, a magyar irodalmi hagyomány Ádámjának génjeit hordozza. Szauder Józsefnek hála, azt is tudjuk, hogy Csokonai filozófiai költeményei, melyeknek legtöbb közülük van a regényhez, nemhogy jól kimutatható idézetekkel élnek, de egyenesen korabeli Young-, Hervey-, d'Holbach-, Pope-fordításokból, illetve eredeti – egymást idéző és utánzó – szövegekből vett részletekből épülnek fel. A szerző az – egymással eredetileg polemizáló – szövegeket úgy szervezi egységgé; a fiziko-teológiai jellegű eszmefuttatásokat úgy kombinálja a materialista konklúziókkal, hogy azok gyakran éppen azt a gondolatmenetet erősítik, amelynek eredetileg harcos ellenfelei voltak. Máskor úgy hagy ki részeket az eredetiből, hogy az ezzel megváltozik, sőt esetlegesen önnön ellentétébe fordul át. Esetenként pedig az idézett elemek önmagukban teljesen semmitmondóak, ha viszont lelepleződik a forrásuk, kiderül, hogy radikális

változtatást jeleznek, de csakis azért, hogy önmagában szintén semmitmondónak tűnő új kontextusuk valamely lényegi pontban eltér a régítől.²⁷ Más szóval ezek a szövegek pontosan azt az idézős/kombinációs/manipulációs technikát képviselik, ami Esterházy szövegeire általában a legjellemzőbb, s amit pontosan ebből a műből hiányol a kritika, de ami az utalásokon keresztül ezek szerint mégsem hiányzik belőle.

Csokonai Vitéz egyik legtöbbet emlegetett „tréfája” – melyről jelen sorok szerzője Bíró Ferencről értesült, aki Szauderre hivatkozik – az volt, hogy egyik versének Young-tól vett mottójához (melyet a dolgozat mottójává tettünk) a Bibliát jelölte meg forrásként. S azon túl, hogy ez a gesztus gyakorlatilag összefoglalja mind a Lili-regény technikáját, mind pedig intertextuális tematikáját, *a hamis forrásmegjelöléssel kiemelt, de aktuálisan hiányzó ótestamentumi passzus szövege tökéletesen megfogalmazza a Lili-regényt és Csokonai filozófiáját összekötő gondolatot is. Száll a hatyúdál szájrul szájrara... jelölőrül jelölőre...*

JEGYZET

- 1 Roland Barthes: A műtől a szöveg felé. (*Pompeji*, Szeged, 1991/3), 94.
- 2 Uo. 95.
- 3 Ez sem akkor nem történe meg, ha a könyv borítóján már eleve Esterházy Péter szerepelne, sem akkor, ha a regény továbbra is Csokonai Lili szerzősége alatt futna.
- 4 Ez a tény – jelentésének felismerésétől függetlenül – szinte minden elemzésnél szerepet játszik, hiszen a név az adott szerző más műveire utasít.
- 5 Jolanta Jastrzebska: *Archaizálás és intertextualitás*. (Irodalomtörténeti Közlemények, 1991/1), 52.
- 6 A Csokonai-versekben egyébként Vajda Julianna gyakran szerepel Liliként is.
- 7 Bíró Ferenc: A pillangó halála. (*Irodalomtörténeti Közlemények*, 1991/4)
- 8 Természetesen más és más okokból kifolyólag. „Pázmány és az egyházi irodalom általában a tekintélyekre hivatkozott és természet szerint ellene volt az eredetiségnek, hiszen a biblia és a szentatyák már úgyszintén minden igazságot kimondtak.” A klasszicizmus poétikája viszont azért folyamodott az utánzásához, mert a régi nagy írókat úgysem lehetne felülmúlni, s ők teremtették meg azokat a formákat, azt a mércét, amelyhez az íróknak tartania kell magát.
- 9 Jastrzebska, i. m. 48.
- 10 Azzal, hogy a mese-séma mindkét regényben jelentkezik, a *Fanni hagyományai* esetében a cselekmény szintjén (bájl jelenet, a húgok felcícomázása, a mostohaanya engedélye nélküli megjelenés, tánc a „herceggel”), a Lili-regényben pedig utalások által (Kéri Márton „hercegnek” nevezetik, fehér Volkswagenje pedig „hófehér paripához” hasonlítatják) a szöveg, s egyben az élet irodalmiasságára kerül a hangsúly; a mese által biztosított happy end az étellel szembeni elvárásá válik, a populáris kultúra pedig mindehhez folytonos megerősítést ad: A „hófehér paripa” és a „herceg” egyben a *Fekete Péter* című kedvelt operett egy slágerét is felidézheti.
- 11 Jastrzebska, i. m. 57.
- 12 Kulcsár Szabó Ernő: Csokonai Lili: Tizenhét hatyúk. (*Kortárs*, 1987/12), 162.
- 13 Itt már nem Lili prekonceptióiról van szó, hanem arról, hogy elméletileg miképpen lehetne igazolni egy olyan beállítottságot, amit Lili pusztán képvisel, s ami az irodalomban is domináns irányzattá nőtte ki magát (l. Bataille).
- 14 A regény így – minthogy tagadhatatlanul férfi írta – akár „pseudo-feminista” írásként, vagy az ezután következő részt figyelembe véve, „anti-feminista” regényként is felfogható.

- 15 Northrop Frye: *The Romantic Myth*. In *A Study of English Romanticism*. The Harvester Press Ltd., Brighton, 1983.
- 16 L. Bruno Bettelheim: *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek*. (Gondolat, Bp., 1988.)
- 17 Botho Strauss: Iromány. (*Gondolatjel*, 1992/II), 55.
- 18 „Mert én szerettem vala Kéri Mártont és néki kedig nem vala erője engemet nem szeretni” – kommentálja Lili a tragédia előtti helyzetet. De a baleset után Kéri már képes „összeszedni az erejét”: „kegyes ábrázatom es senyvede egyet-mást. Ezekért sok kénokért Kéri Márton jó uram engemet meggyűlöle és elfutamoda”.
- 19 Charles de Bouelles: Fölfelé és lefelé a létezők szintjein. In *Liber de sapiente*. Paris, 1510, fol. 119^v.
- 20 Szauder József: „Az estve” és „Az álom” keletkezése. (Csokonai és a felvilágosodás.) In. *Az éj és a csillagok. Tanulmányok Csokonairól*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1980.
- 21 Bíró Ferenc: i. m.
- 22 Bíró Ferenc írja *Az ember, a poézis első tárgya* című versről: „a költő, aki lebukik, a vidám természetű poéta, a költemény e költői programjának – főként: metafizikai tudásának érvénytelenségét mondja ki.” A vers kezdő sorai egyébként a panaszolkodó szerelmes versek által leírt elmúlt boldogság képeit idézik, s így a szerelmi csalódás tapasztalatát is általános filozófiai síkra emelik.
- 23 A megfogalmazás szándékoltan általános. Ennek az elméleti jellegű felismerésnek a konkrétizációja lehet aztán – s ez Csokonai nézeteinek tudatos episztemológiai megalapozottságáról tanúskodik –, ha műveiben egyre inkább „tipikusan polgári értékek” kerülnek előtérbe, „melyek gyökeres tagadásai annak a feudális eszmerendszernek, mely a változatlanságra, az örökölt rangra stb. épül” (az idézetek Debreczeni Attila: Csokonai fordulata a „nationalis poézis” irányába c. tanulmányából származnak. (*Irodalomtörténeti Közlemények*. 1991/2., 142.)
- 24 John Barth: *The Floating Opera*. Avon Books, New York, 1969, 271.
- 25 A „bölcesség” és a „poétaság” összefüggése természetesen a „szórakoztatva tanítás” klasszicista elvére is visszavezethető: eszerint a bölcs ír, hogy taníthasson, ez az elképzelés ugyanakkor jól megfér a fenti értelmezés mellett.
- 26 Részben ezért (részben pedig azért, mert ezt várták tőle), a *Halotti versek*ben végül is elhatárolja magát ezektől az eszméktől.
- 27 L. részletesen Szauder József korábban idézett tanulmányát.

HÁRTÓ GÁBOR

Barth, In: Esterházy

E. P. IDÉZETEIRŐL

Esterházy Péter idézeteiről már sokan és sokat írtak. A magam részéről egyrészt az idézet (mint olyan) szerepét kívánom újragondolni, és néhány megjegyzést hozzátenni az Esterházy-szövegekben található idézetek szerepe körül kialakult vitához. Másrészt két konkrét eset kapcsán – amikor is Esterházy John Barth műveiből idéz – megvizsgálom az idézetek működési mechanizmusait, illetve a dolgozat első részében megállapítottak fényében értelmezem az idézeteket.

Az Esterházy idézeteiről szóló vélemények ütközését Radnóti Sándor 1983-as cikke indította el. „[...] az idézett *műfaj* és az idézés mint *forma* is csak gyűjtőnév, és nem reális dolog a maga általánosságában. Az idézés ugyanis idézőjelbe tesz, gyengíti az idézett létét. [...] az Esterházy-mű mint idézet is gyöngíti a létét azoknak, amiket idéz: létező dolgok helyett pusztá szavakká, flatus vocisszá, szó-fuvalommá, sémákká változtatja. Az idézés gyöngíti az idézett létét (gondoljunk csak a Mona Lisára, kultúránk legtöbbet idézett műtárgyára), s magában az idézésben is van valami gyöngeség, értelemszerűen szekunder dolog.”¹ Mivel nem értek egyet Radnóti meglátásával, sajnos még az az örööm sem lehet, hogy hinni tudnám: idézésével kellőképpen meggyöngítettem volna.

Kocziszky Éva kitartóan, de nem megnyugtatóan polemizál Radnóttal: „Ugyanakkor azonban úgy tűnik, Esterházy nagyon is jól ismeri a citálás ősi retorikai erejét. »Cito« »citare« – annyi, mint »hívni«, »megidézni« valakit, »eljövetelre készíteni«; »vocare aliquem ut adsit« – vagyis »hívni valakit, hogy jelen legyen«, »tanúul felhívni«. Az idézet tehát megerősítés, tanúságtétel, ámde nem feltétlenül azért, mert egyébként »gyengék« vagyunk, hanem, mert a jelenbe hív, jelenlétre szólít fel olyan költői szót, amely – például a rátapadó időrétegek miatt – rendkívül jelentéssűrített, sokszorosán jelképes érvényű [...]. Egyszóval, az a paradoxonnak tűnő jelenség áll elő, hogy a szóra utaló szó erősebb lehet, mint a primérnek hitt megnevezés.”²

Kocziszky végső megállapításával, érvelésének logikájával egyetértek, indoklásával azonban nem. A szöveg „erősödése”, „gyengülése” igen puha kategóriák, különösen, ha nem tisztázzuk, hogy melyik szövegről beszélünk: az idézettről vagy az idézőről. Úgy tűnik ugyanis, hogy míg Radnóti Sándort az előbbi izgatja, Kocziszky Évát inkább az utóbbi, vagy a kettő viszonya.

Kocziszkynak az a kijelentése, hogy „a szóra utaló szó erősebb lehet, mint a primérnek hitt megnevezés”, a szót ab ovo retorikus eszköznek tekinti, azaz a meggyőzés eszköze. Minthogy Kocziszky mondata az aktuális világunkban lép fel az igazság igényével, elhibázza magát a művet, amely hitem szerint nem „akar” meggyőzni semmiről, így aztán a retorikus hagyományra való hivatkozás jelen esetben csak a szövegvilágon belülre vonatkoztatottan lehet jogos. Egy irodalmi mű mondatai csak a narrátor/beszélő/karakterek szemszögéből bizonyulhatnak erősnek vagy gyengének, a „valóságos” olvasóra a mű egészének esztétikailag megfogható következetessége/következetlensége stb. hat, ha még hinni lehet az ilyesmben.

Egy másik probléma: miféle „rátapadt időrétegekről” vagy milyen „jelentéssűrítettségéről”, „sokszorosán jelképes érvényről” beszélhetünk például azon a helyen, ahol Esterházy Komár Lászlónak, az érzelmes banalitásoktól átitatott dalszövegeiről közismert slágerénekesnek egyik dalából idézi a frivol szituációt sejtető fordulatot: „Mondd, kis kócos, hol van a mamád?”³ Ugyanakkor az idézet ténye tagadhatatlan. (Az „erősödés” egyébként sem szerencsés kifejezés; olyan okoskodó kritikusi szemlélet rejlik mögötte, amely szereti kijelenteni, hogy az adott szöveg így vagy úgy átírva jobb volna.) Egyszersmind az is tény, hogy az Esterházy-szövegben levő Komár László-idézet az új kontextus ironikus légkörében újjáértelmeződik, nem több, mint fordulat egy másik banális szövegből. Ez az ironia Esterházy minden idézetét átleni: egy idézetektől hemzseggő szövegben minden újabb idézet ironikus felhangú, még ha Aranytól vagy Pilinszkytól származik is – pusztán már amiatt is, hogy az idézet *idézet*-ségére utalás történik.

Az idézeteket Esterházy műveiben (ahogyan másokéiban is) legtöbbnyire tematikus mozzanatok hívják életre: az idézet *ugyanarról* szól, mint a környező szövegrész.

Ebből következően az Esterházy-szövegnek az idézethez való viszonyát, az abban rejlő irónia fokát tehát elsődlegesen az szabja meg, hogy az Esterházy-szövegnek a tárgyhoz képest a *nézőpontja* milyen viszonyban áll az idézet anyaszövegének hasonló nézőpontjával. Egy kézenfekvő példa: „Feladat: Húzd alá azokat a tényeket, amelyek az 1956-os események ellenforradalmi jellegét bizonyítják! (In: VIII. osztályos történelemkönyv) – A kis nebulók, ahogy huzogálnak!”⁴ A két szöveg beszélőjének szempont- (és véleménykülönbsége nyilvánvaló, ahogyan az is, hogy a kettő kontrasztja az irónia forrása. Vagy egy másik helyen Esterházy éppen a fent hivatkozott Radnóti Sándor-cikkből idézi azt a részt, ahol Radnóti szerint az idézet gyöngíti az idézett létét.⁵ Eszerint tehát Radnóti szövege is gyengül, ha azonban gyengül, akkor érvényét veszti, az ellenkezője igaz, ez esetben azonban mégsem gyengül stb. Az irónia bravúros.

Másfelől nézve a kérdést, azt mondhatjuk, hogy minél kevésbé nyilvánvaló egy idézet idézetvolta (tehát pl. minél kevésbé jelölt az idézet), annál nagyobb az esélye arra, hogy nem lengi körül erőteljes irónia. Az idézet jelöletlensége *közelíti* az idézetet ahhoz, hogy Esterházy szövegébe jobban beleolvadva elkerülje a fokozott iróniát. Az idézet nyilvánvalóságának legalacsonyabb foka az, amikor nem vesszük észre, hogy idézés történt, az idézet – a jelöletlenségen túlmenően – „nem lóg ki” a környező szövegből. Ekkor ugyebár nincs irónia, de észrevétlen maradván, idézet sincs. (Erre az esetre – igen különös módon – nem találtam példát.)

Esterházy szövegeinek jellemzője, hogy oly nagy számban akadunk bennük idézetekre, hogy ottlétük nem is megy eseményszámba. Más szerzők műveinek esetében az idézet megakasztja a szöveg folytonosságát: érezzük, hogy egy pillanatra egy másik szövegnél vagyunk vendégségben, hogy aztán ismét visszatérjünk az eredeti műhöz. Esterházynál a máshol levés nem számít rendkívüli eseménynek. A mű többé nem a másik műről, hanem általában a másról szólásról szól; az idézett szövegek ekképp nem vendégül hívatnak, hanem újratemetnek, nem reprezentálnak, hanem egyre észrevétlenebb részei lesznek egy szélesebb összefüggésnek. Balassa Péter 1986-os Esterházy-tanulmányában így ír erről: „A *Bevezetés*...-ben [...] nem megtörténnek a dolgok, hanem kimondatnak. [...] Mondatok egymáshoz való viszonya létezik, semmi más, és ez nem világnélküliség, hanem ez maga egy világ. De nem a képmása. Nem hasonlat, nem szekunder.”⁶ A magam részéről ezt Radnóti „értelemszerű” szekunderségfogalmára is válasznak tekintem, hozzátéve mindehhez még azt, hogy az *idézett léte* már csak azért sem gyengülhet (mint ahogy nem is erősödhet), mert az idézéskor az már *nem a saját léte*, hanem az új szövegé, és abban egy idézeté.

Azt, hogy Esterházy Péter írásai hemzsegnek az idézetektől, nem tartom bizonyításra szorulóknak. Minthogy tapasztalatból ismerem az idézeteknek általában azt a hatását, hogy fellelésükkor az arra egyébként is bármikor hajlamos olvasóból képesek kiváltani az önvállveretetés spontán reakcióját, nem voltam meglepve, amikor Esterházyt újraolvasva helyenként magam is valami efféléét éreztem.

A *Kis Magyar Pornográfia* IV., utolsó részében, *A lélek mérnöke* címűben⁷ egy terjedelmesebb széljegyzetben két John Barth-idézetre akadtam. Az első grammatikailag „torzított” idézet Barth *Önéletrajz* c. novellájából.⁸ A következőkben megadom a pontos Barth-szövegrészletet, majd az Esterházy-idézetet:

Főbb hajlamaim közül megvetem a borulást, az önimádatot, a szolipszizmust, a kegyetlenséget, a szójátékot, a kishitúséget, gyűlölöm az öngyűlöletet, *ergo önmagamat*: lesajnálom az önsajnálatot, így hát ment vagyok édes hitványságától. Vagy ki tudja. A magamfajtának a lét fele se tréfa.

Főbb hajlamai közül megveti a borúlátást, az önimádatot, a szolipszizmust, a kegyetlenséget, a szójátékot, a kishitűséget, gyűlöli az öngyűlöletet, ergo önmagát: lesajnálja az önsajnálatot, így hát ment édes hitványságától. Vagy ki tudja. A magamfajtanak a lét fele se tréfa.

(Barth kiemelését Esterházy elhagyja.) A Barth-idézetben a mondatok odaértett alanya végig a narrátor, aki nem más, mint maga az *elbeszélés*, a narratíva. Esterházy széljegyzete négyszer próbálja megválaszolni a kérdést: „Milyen a mai prózáiró?“, az idézett rész is róla beszél, ő az alanya.

A második idézet Esterházy szövegében mindössze néhány sorral van az előző alatt, és csak egy három szóból álló szerkezetet vesz át Barhtól, no és a szöveggörnyezetet.

Barthnál: A XIX. századi regényirodalom kedvelt fogása volt a tulajdonneveket helyettesítő kezdőbetű vagy vízszintes vonal, esetleg a kettő együttes alkalmazása, a *valóság káprázatának növelésére.*⁹

Esterházy nál: Ezért aztán ő [a mai prózáiró] is a múlt századi regényeket lapozza, és felelőtlen szeretettel lajstromozza a valóság káprázatának növelésére tett eredményes erőfeszítéseket.

(Kiemelések és megjegyzés tőlem, H. G.) Az idézetek teljesen jelöletlenek, és mivel a *K. M. P.* utolsó olvasása óta olvastam Barhtot, akkor nem is vettem észre az idézést, mivel az idézetek sem stílusukban, sem nyelvezetükben, sem egyéb tekintetben nem ütnek el az Esterházyétól. Ahogy mondani szokták: „akár ő is írhatta volna”. Az idézetek hatása viszont – mint már utaltam rá – az észrevevéssel kezdődik, és valóban: az új olvasás és az idézet megtalálása új megvilágításba helyezte számomra Esterházy szövegét. Az észrevétlenség okán az olvasó úgy veszi, hogy a beszélő „egyetért” az idézett szövegdarabbal (az első esetben), a második idézetnél pedig az idézett rész *előfeltevéseivel* ért egyet.¹⁰ Ez a második idézet esetében például azt jelenti, hogy a Barth-szöveg egyik előfeltevése az a kijelentés, hogy „a XIX. századi regények növelik a valóság káprázatát”, és ezt az Esterházy-szöveg beszélője is igaznak tekinti.

Érdemes lehet szemügyre vennünk a különbségeket az eredeti és az idézett szövegváltozat között (persze inkább csak az első esetben, hiszen a második idézetnél az átvett rész – azaz egy mindössze három szóból álló szerkezet – egyezése az eredetivel teljes). Voltaképpen itt is csak két néven nevezendő különbség található: a tagmondatok közös E/1-es alanyának következetes kicserélése E/3-asra, és az „ergo önmagammat” rész kurziválásának törlése. Először az utóbbi különbségről essék szó.

A Barth-szövegben, az előtte és utána álló elbeszélésekkel együtt, a prózáírás folyamataról és a prózáírónak saját szövegéhez képest elfoglalt helyéről van szó. Mi több, ennek az elbeszélésnek a narrátora maga az átlekkésített elbeszélés. Ez a tény viszont csak a szöveg erőteljes utalásából fejthető föl, explicite nincs benne a műben. Ha egy ilyen szövegben a beszélő kurzivált szóval utal saját magára, az egyet jelent az olvasó figyelmének felhívásával: a beszélő személye körül valami nincs rendben, érdemes többször is végiggondolni, hogy ki az az „önmagammat”, miért lehet annyira érdekes, hogy külön utalás történik rá. Mivel azonban ez a beszélő személye körüli rejtély Esterházy szövegéből hiányzik (illetve másképpen kap szerepet, mint Barthnál), felesleges, sőt félrevezető lehetne a kurziválás.

Említettem már, hogy Esterházy nál a szövegrész alanya „a mai prózáiró”. Ha egy olyan szövegbe, amely a prózáíróról szól, Esterházy beilleszt egy másik szövegrészle-

tet, amelyiknek a narratíva az alanya, akkor ez a tény annyit jelent, hogy a későbbi szöveg világában a kettő azonos. Esterházy szövege az idézetet felismerő (és Barth művét hozzám hasonlóan értelmező) olvasó számára azt mondja, hogy a mai prózaíró (Esterházy szövegének beleértett szerzője) azonosnak tekinti magát saját narratívájával. Mivel azonban ez az azonosítás csak „a mai prózaíró” szemszögéből történhet (jóvaló olvasó nem azonosítja a beleértett szerzőt a szöveg hús-vér írójával), a következtetés ez lehet: a prózaíró szempontjai mások (értsd: mások kell hogy legyenek), mint az olvasó szempontjai. A „Milyen a mai prózaíró?”-féle kérdések nem az olvasóhoz szólnak, ahogyan a válaszokból sem szabad messzemenő következtetéseket levonni. A mű – így a *Bevezetés a szépirodalomba* is – önmagában kell hogy működjön; ha mégis a prózaíró dolgait tematizálja itt-ott, az csak a folyton csábító gondolatra való rájátszás érdekében történik: szembesülünk csak azzal a ferde hajlamunkkal, hogy elvégezzük a narrátor=szerző azonosítást. És melyik mű szembesítene így magunkkal, ha nem éppen Esterházy *Bevezetése*?

A szépirodalmi szövegnek más szövegekhez való viszonyát vizsgáló Esterházy-szöveg Barhtól, a metafikció apostolától idéz: a tény önmagában is sokatmondó. A másról szólásról szóló szöveg egy másik másról szólásról szóló szövegről szól, azaz-hogy vendégül hívja/vendégségbe megy hozzá. Kétszer kétemeletnyi „meta” egymás hegyén-hátán, plusz a köztük lévő utalásviszony, az összesen öt emelet a „földszintes”, referenciális diskurzushoz képest. Bonyolult építményünk azonban több „egyszerű” manierista allúzió: az idézéssel – mint tematikus/szerkezeti mozzanattal foglalkozván magát az idézést lépteti elő az irodalom paradigmatiszta modelljévé. Az irodalom mindig is idézés. Nem lehet irodalmat olvasni úgy, hogy ezzel egy időben ne olvassunk más szövegeket is, amelyek értelemszerűen szintén az idézéssel mint öröklött eszközzel élnek. Ez a kijelentés mehetne akár közhelyszámba is, ha nem éppen egy ilyen konkrét eset kapcsán jutott volna eszünkbe, azaz nem két *ilyen* szöveg egymásba gabalyodásából kelt volna életre.

J. Hillis Miller egy tanulmányában¹¹ egy idézetet idéz, és ennek indokán eltűnik azon, hogy az idézetnek és az idéző szövegnek a viszonya hogyan írható le a parazita és a házigazda viszonyának metaforájával. Valójában igen nehéz eldönteni, hogy a kettő közül melyik a parazita, amely a házigazdán élősködik, és melyik a szenvedő házigazda, amely önnön testéből táplálja a parazitát. Idéző és idézett szöveg viszonya afféle boldog-boldogtalan szimbiózis, amellyel mindketten jól/rosszul járnak. Millerrel együtt nem tartom ezt sem kedvező, sem kedvezőtlen jelnek, egyszerűen így van, a szövegek általában nem tudnak megenni egymás nélkül. Idézik egymást és folyton idéződnek.

JEGYZETEK

1 Radnóti 1983., p. 255–6.

2 Kocziszky 1988., p. 33.

3 Esterházy Péter: *Kis Magyar Pornográfia*. In: *Bevezetés a szépirodalomba*. Budapest, Magvető, 1984., p. 529.

4 Esterházy i. m., p. 514.

5 Esterházy i. m., p. 504.

6 Balassa 1986., p. 222–3.

- 7 Esterházy i. m., p. 502.
 8 John Barth: *Önéletrajz*. In: *Bolyongás az elvarázsolt kastélyban* (ford.: Abádi Nagy Zoltán). Budapest, Európa Kiadó, 1977., p. 56.
 9 Barth: *Bolyongás az elvarázsolt kastélyban*. In: i. m., p. 103.
 10 Egy A kijelentés előfeltevései azok az a, b, c stb. kijelentések, amelyeknek teljesülniük kell ahhoz, hogy A igazságértéke akár igaz, akár hamis lehessen. Bővebben l.: Kiefer 1983.
 11 Miller 1979.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balassa Péter (1986): *Elmélet és ornamentika*. In: *A látvány és a szavak*. (Esszék, tanulmányok, 1981–1986) Budapest, Magvető.
- Balassa Péter (szerk.): *Dyptichon*. (Elemzések Esterházy Péter és Nadas Péter műveiről, 1986–1988.) JAK-füzetek, Budapest, Magvető, 1988.
- Kiefer Ferenc (1983): *Az előfeltevések elmélete*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kocziszky Éva (1988): *Pénélopé leple*. In: *Dyptichon*. (Elemzések Esterházy Péter és Nadas Péter műveiről, 1986–1988.) JAK-füzetek, Budapest, Magvető.
- J. H. Miller (1989): *The Critic as Host*. In: H. Bloom (ed.): *Deconstruction and Criticism*. New York, p. 213–253. Magyarul: *A kritikus mint házigazda* (ford.: Zsélyi Ferenc). Filozófiai Figyelő, 1987/3–4, p. 101–127.
- Radnóti Sándor (1983): *A furmányos szépíró*. In: *Mi az, hogy beszélgetés?* (Bírálatok) JAK-füzetek, Budapest, Magvető, 1988.

BAKA ISTVÁN

Menhir

*Szembéjam mint a horizont mögé
Ágak pillái közt leszáll a nap
Pupillámból már éjszaka szivárog
Nyugat vagyok Nyugat*

*Hűvösödik szám szurdikából
Egy mondat még mint kései szekér
Az alkony síkjára kiér
Elhagynak a szavak*

*Jó volna megpihenni a sötétet
Mi bennem terjeng nem zavarni végleg
Se gyönyöröm se kínjaim jajával
Legyek csak néma jel*

*Menhir mely sok-sok ezredéve állva
Nem tudja már ki építette fel
Kőből rakott kérdés amelyre Isten
Azóta sem felel*

ÖRÖKSÉG

N. SZABÓ JÓZSEF

Szent-Györgyi Albert tudományszervező és kultúrpolitikai tevékenysége (1945–1946)

Szent-Györgyi Albert az új Magyarországon a politikai demokrácia megteremtését elképzelhetetlennek tartotta nemzetközi szintű tudományos élet nélkül. 1945-ben a rendszerváltozás idején hisz a demokratikus erők tudománypártolásában, bízik abban, hogy az új és szabad Magyarország szakítani tud nemcsak a Horthy-korszak politikai konzervativizmusával, hanem annak elavult tudományos rendszerével is. Abban reménykedik, hogy az eddig elnyomott politikai erők a tudományt is korszintre emelik, és annak szabad kibontakozását biztosítják. Szent-Györgyi nemzeti felemelkedésünk és kibontakozásunk zálogát a világszinten művelt tudományban látja. A modernizált tudományos életbe ezért minden értéket integrálni kívánt. A szovjet tudomány igazi értékei és a szomszéd országok valódi eredményei számára egyaránt beépítendőek voltak. Modellértékűnek az amerikai és angol tudományos életet tartotta. Természetes volt, hogy a világtudománnyal való kapcsolatban a nyugati, elsősorban az angol-szász tudományt kívánta preferálni.

A nemzetközi kulturális kapcsolatok kiépítésétől azt remélte, hogy azok kedvező feltételeket teremtenek az egyetemes kultúra értékeinek a befogadásához, illetve a magyar kultúra nemzetközi megismertetéséhez. A magyar kultúra és a tudomány felvirágoztatásáért érzett felelősség vezérli akkor, amikor tudományos és kutatómunkája mellett szerepet vállal a különböző művelődési társaságokban, ezért fogadja el az Országos Köznevelési Tanács elnöki tisztjét is. Szent-Györgyi Albert 1945–1946-os művelődéspolitikai ténykedése azon a reményen alapult, hogy Magyarországon a kultúra kibontakozásának soha nem látott távlatai nyílnak.

Mivel nemcsak a reakciós és konzervatív rendszereket ellenezte, hanem a totalitárius megoldásokat is, ezért a tudomány és a politika együttműködésének számára csak addig volt értelme, amíg az a demokrácia talaján állt, amíg a politika a tudomány és a kutatás szabadságát nem sértette. Mihelyt a politika szakított a demokráciával, és a tudomány szabad fejlődése veszélybe került, Szent-Györgyi a legnehezebbet, az emigrációt is vállalta. Az USA-ba történő távozása nemcsak a jobb kutatási lehetőségek biztosításával, hanem politikai szempontokkal is összefügg. Tudta, hogy a totalitárius rendszer nemcsak az állampolgárt, hanem a tudóst is a legitimáció eszközévé, a taktika szolgálóleányává teszi. Ő ezt nem vállalhatta, ezért inkább elhagyta az országot.

A tudományos élet modernizálása és az MTA reformja*

Az ország felszabadulásakor, más területekhez hasonlóan, viszonylag elmaradott állapotban volt a tudományos élet is. A tudományos kutatást jellemző néhány adat mutatja az ország kutatási bázisának fejletlenségét: 1938-ban többségében néhány szakemberrel dolgozó, kis kutató- és rutinvizsgálatot végző intézetek működtek, összesen mintegy 450 fős létszámmal, mellettük 380 egyetemi, főiskolai tanszék 950 oktatóval, összesen 1300–1400 dolgozóval. Az aktív keresők 0,1%-a alkotta a kutatási bázist, a ráfordítások a nemzeti jövedelem 0,15%-át tették ki. Ennek ellenére néhány természet- és bölcsészettudományi ágazatban, valamint a vállalati kutatásban kimagasló eredményt is elértek, de egészében a kormányzat a kutatást alig támogatta.¹

A tudományos élet szervezeti megújulása gyorsan elkezdődött. Budapest felszabadulása óta, március 7-én Melich János összehívta az Akadémia elérhető tagjait, hogy megbeszéljék az MTA életének újraindítását. Először is működőképessé kívánták tenni a Magyar Tudományos Akadémiát. Egyetértettek abban, hogy az eltávozott József főherceg helyett Kornis Gyula vegye át az Akadémia vezetését. Az MTA új vezetőjének programjában megfogalmazódott a megváltozott viszonyokhoz való alkalmazkodás igénye. Kornis az április 26-i összgyűlésen célul tűzte ki az MTA megújítását, beilleszkedését a demokráciába, részvételét az újjáépítésben, és bekapcsolódását a nemzetközi tudományos együttműködésbe. Mivel Kornis Gyula az Akadémiát demokratikus intézménynek tartotta, annak modernizálását a régi keretek között, alapvető strukturális változtatások nélkül is megoldhatónak vélte. A megtisztuláshoz elégségesnek találta a háborús bűnösök eltávolítását, és mintegy ötven új tag bevonását.²

A modernizáció központi kérdése volt a természet- és műszaki tudományok súlyának növelése és a humán tudományok befolyásának csökkentése. Nem véletlen, hogy a vitában elsőnek felszólaló Szent-Györgyi Albert ilyen értelemben sürgette a változást. Úgy ítélte meg, hogy egyes politikailag kompromittált tagok kizárása nem oldja meg a problémát, hanem az Akadémiának az új feladatok elé került tudomány alapvető igényeinek megfelelően kell megújodnia. Az akadémikusok presztízsének megóvása érdekében a változást csendes, feltűnés nélküli módszerekkel akarta megoldani. Szent-Györgyi kezdeményezésére benyújtottak egy javaslatot, hogy minden akadémikus mondjon le, alakuljon szakosztályonként egy hétagú bizottság, és a bizottság hívja vissza az akadémiai tagságra azokat, akik nem kompromittálódtak. Ezt az MTA a legridegebben visszautasította. Ugyanakkor rehabilitálta a Tanácsköztársaság alatt tanúsított magatartása miatt 1920-ban kizárt Beke Manót. Mivel Szent-Györgyi a szervezet radikális átalakításának szószólója volt, Bay Zoltánnal együtt lemondott, amit azonban az Akadémia nem fogadott el.³

1945. május 28–30-án ülésezett az MTA nagygyűlése, ahol megválasztották a testület vezetőit és az új akadémikusokat. A felszabadulás utáni Akadémia elnökévé Kornis Gyula filozófust, másodelnökévé Vendl Aladár geológust, főtítkárrá Voinovich Géza irodalmárt választotta. Az MTA-nak 37 új levelező, 15 rendes és 7 tiszteleti tagja lett. Az Akadémia új levelező tagjai: Ábrahám Ambrus, Andreánszky Gábor, Balla Antal, Beke Manó, Beke Ödön, Beznák Aladár, Cotel Ernő, Deér József, Ember Győző, Entz Béla, Fokos-Fuchs Dávid, Galamb Sándor, Genthon István, Györke József, Haynal Imre, Horváth Barna, Illyés Gyula, Kotsis Iván, Kumorovitz Bernát, Márót Károly, Moesz Gusztáv, Náray-Szabó István, Ortutay Gyula, Papp Simon, Pattantyús-Ábrahám Géza, Plank Jenő, Supka Géza, Surányi János, Szászy István, Szemere

Samu, Szőkefalvi-Nagy Béla, Theisz Ede, Turóczy-Trostler József, Varga István, Viski Károly, Wellmann Imre, Zilahy Lajos. Rendes tagok lettek: Alföldi András, Bartók Béla, Bartók György, Bay Zoltán, Holub József, Issekutz Béla, Kerékjártó Béla, Kodály Zoltán, Laziczius Gyula, Moravcsik Gyula, Schulek Elemér, Soós Lajos, Széki Tibor, Vitális István, Zsirai Miklós. Az MTA tiszteleti tagjai: Bolgár Elek, Hevesy György, Polner Ödön, Szent-Györgyi Albert, Vámbéry Rusztem, Vendl Aladár, Zolnai Gyula.⁴

Az 1945-ös tagválasztáskor az új akadémikusok nagy része a tudományos és kulturális élet kiválóságai közül került ki. A levelező tagok – köztük 14 természettudós, két közgazdász – többsége szellemi-tudományos kvalitása alapján nyerte el tagságát. A 15 rendes tagból hét volt természettudós, nyolc a humán tudományokat képviselte. A tiszteleti tagok nemzetközi rangja nem vitatható. Az új tagok szakmai megoszlásából arra lehet következtetni, az MTA modernizálási koncepciójában tükröződött a világ tudományos trendjeihez való közelítés igénye. A tagválasztások azt is bizonyítják, hogy a két világháború között mellőzött természettudományok pozíciói sokat javultak. Az osztályok száma ugyanakkor változatlan maradt.

Az MTA három osztályából csak egy volt természettudományi, a hat alosztály közül kettő tartozott a természettudományokhoz. Nem volt biológiai-orvostudományi és műszaki osztály.

A tudományos élet modernizálását követők úgy ítélték meg, hogy a természet- és műszaki tudományok fejlődésének több problémája nem megfelelő akadémiai képviselőtől, a Magyar Tudományos Akadémia funkcióinak helytelen értelmezéséből és a tudományos kutatás nem kielégítő támogatásából következik. A természettudományok csekély súlya miatt Szent-Györgyi Albert tovább küzdött az MTA reformjáért, úgy látva, hogy a tudományos intézmények elöregedtek, az Akadémia elavult. Felfogása szerint a Magyar Tudományos Akadémia feladata már nem a tudósok egymás közti érintkezésének lehetővé tétele – mert ezt a folyóiratok ellátják –, hanem a tudományos kutatás feltételeinek biztosítása. A tudomány otthonává tett akadémianak ezért olyan anyagi eszközöket kell a rendelkezésére bocsátani, hogy tudós tagjai komoly kutatómunkát végezhesenek.⁵

Az MTA reformjáért és a tudomány megújulásáért tett kezdeményezések az Akadémia Moór Gyula vezette Reformbizottságának ellenállása miatt nem vezettek eredményhez. Az MTA újjászületésével kapcsolatos javaslatot Teleki Géza vallás- és közoktatásügyi miniszter is támogatta. Kornis Gyula elnök sem zárkózott el a javaslat elől, ezért pártolólággal terjesztette a „Reformbizottság” elé. Szent-Györgyi azonban a bizottságtól nem remélte a természettudományok elismerésének növekedését. Július 30-án Szent-Györgyi Albert és Bay Zoltán vezetésével megalakult a Magyar Természettudományi Akadémia.⁶

A megújodást sürgető csoport szerint a magyar tudomány problémái a régi keretek között nem oldhatók meg, ezért a modernizálás érdekében a konfliktust is vállalták a hagyományokhoz ragaszkodókkal. Azoknak az erőknél a segítségére számítottak, akik szintén a gazdasági-társadalmi fejlődés feltételének tartották a tudományos-műszaki haladást. Szent-Györgyi Albert a természettudományok alapján működő ipar és a tudomány kölcsönhatása miatt ítélte perspektivikusan is kedvezőnek a Természettudományi Akadémia működését. Szent-Györgyi megígérte, az új akadémia az állam segítségére siet, ugyanakkor elvárta, hogy az állam is elismerje a tudományos kutatás fontosságát és hasznát az egész magyar társadalomra.⁷

Az első modernizálási kísérletek, az MTA tervezett reformja olyan problémákat vetettek fel, amelyekre a politikai pártok az esetek többségében nem rendelkeztek kidolgozott koncepcióval. Az Akadémia átalakítását kezdeményezők a megújodást akaró MTA-tagokból, a háború előtti akadémiai tudományokon kívül rekedt vagy emigrációban lévő tudósok köréből kerültek ki. Mivel a modernizálás a pártok programjában általános szinten megfogalmazódott, ezért képviselőik és sajtójuk egyetértett és támogatta a megújodási kísérleteket.

A magyar tudományos élet problémái a Szent-Györgyi vezette reformcsoport kezdeményezései ellenére sem oldódtak meg, ezért a kérdéstről különböző fórumokon továbbra is folyt a vita. A Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének 1945. szeptember 7-i tanácskozásán sokoldalúan és viszonylag részletesen foglalkoztak a tudományos élet problémáival. A tanácskozáson több tudós is kifejtette véleményét az akadémia reformjáról.

Erdey-Grúz Tibor az egyik legfontosabb tudománypolitikai feladatnak az egységes tudományirányítást tartotta. Megítélése szerint erre a feladatra a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium helyett egy, a kor színvonalán álló Akadémia lenne alkalmas, amely az új kívánalmaknak megfelelően irányítja a kutatást, teljes szabadságot ad minden alkotómunkának, és szervezi a tudományos kutatást. Jánossy Dénes a tudományos élet átszervezésében különleges szerepet szánt az MTA-nak, Kosáry Domokos nem hitt az Akadémia kívülről kezdeményezett megváltoztatásában. Szent-Györgyi Albert korábbi véleményét fenntartva új akadémia létesítése mellett foglalt állást, anélkül azonban, hogy Széchenyi akadémiaja a háttérbe szorulna. Zsirai Miklós kiállt a Széchenyi szelleméhez hű Akadémia mellett, amelynek fő célja a magyar nyelv művelése. A természet- és műszaki tudományokat preferáló tudománypolitikai elképzelésekkel kapcsolatban kétségeit fejezte ki, szerinte Magyarország nem képes a tudományok világversenységében részt venni, csak a nemzeti tudományok művelésével tűnhet ki.⁸

Az átalakulást követő szakmai csoportok a tudomány autonómiáját és szabadságát tiszteletben tartva kívánták végrehajtani a változásokat. A tudományos élet modernizálásának politikai jellege is volt, mert a reformért síkraszállók többnyire azokkal kerültek összeütközésbe, akik tudományos pozícióikat a régi rendszerben szerezték.

Az MTA körüli vita 1945–1946 fordulóján is a tudománypolitika központi kérdése volt. Az Akadémia Reformbizottságában folyó viták azt mutatták, hogy a természettudományok súlyának növelése nehézségekbe ütközik. Szent-Györgyi Albert az akadémiai reform elhúzódságában ismét annak bizonyosságát látta, hogy az MTA nem alkalmas az újjáépítéssel kapcsolatos feladatok ellátására, ezért újból bejelentette lemondását az akadémiai tagságról. Ezt az Akadémia ezúttal tudomásul vette, leszögezve, hogy mindent elkövet a Természettudományi Akadémiával való együttműködés érdekében, de Széchenyi Akadémiájának szellemét nem áldozza fel.

1945. december 4-én a Természettudományi Akadémia közgyűlése megállapította, hogy az MTA vezetőségében nincs hajlandóság komoly reform végrehajtására, ezért a további tárgyalást céltalannak tartotta.⁹ Másnap Szent-Györgyi tájékoztatta a sajtó képviselőit kilépésének okairól, és újból megfogalmazta tudománypolitikai elképzeléseit. Hangsúlyozta, az Akadémia nagymértékben felelős a nemzeti katasztrófáért. Alapítója elgondolása szerint a szellemi függetlenség és haladás fellegvára lett volna, ehelyett a szervilizmus és a féltudományosság otthonává vált. Egy olyan akadémia, amelynek József főherceg volt a vezetője és Orsós Ferenc a tudományos eszménye, az képtelen az ország újjáépítését előrevinni. A megújodásra csak akkor van lehetőség, ha tagrevízióra kerül sor.¹⁰

Az Akadémia eredeti funkcióját védő csoport nem tudott azonosulni Szent-Györgyi elképzeléseivel. A sajtóértekezletet követően, december 10-én a Reformbizottság Moór Gyula elnökletével tartott együttes ülésén elhatározta, hogy rágalmazási pert indít Szent-Györgyi Albert ellen. Erre Bay Zoltán és Egerváry Jenő is lemondott tagságáról.¹¹

December 12-én Szent-Györgyi Albert *Az Akadémia válsága* c. cikkében újból kifejtette véleményét a magyar tudományos életről. Konceptiójának lényege: társadalmat építeni vagy újjáépíteni tudomány nélkül nem lehet. A tudós feladata nemcsak az, hogy tudományát művelje, hanem az is, hogy segítse a politikát a problémák felismerésében és megoldásában. A tudomány csak akkor képes társadalmi feladatának megfelelni, ha a kor színvonalán művelik, és megfelelő szervezetekkel rendelkezik. Az MTA erre alkalmatlan. Ha nem következik be változás, Magyarországot kitörlik a kultúr-nemzetek sorából. A megmerevedett magyar tudományos élettel szembeállította a szovjet tudomány dinamizmusát. Szent-Györgyi nem tartotta véglegesnek az Akadémiával való szakítást, a Természettudományi Akadémiát sem tekintette az MTA riválisának. Kifejtette, hogy az azonnal megszűnik, mihelyt az Akadémia megfelel eredeti célkitűzésének. Az MTA megújítása viszont csak akkor biztosítható, ha eltávolítják a haladás ellenségeit. A cél érdekében hatalmi, kormányzati beavatkozást sem ellenezett. Szent-Györgyinek a tudomány és a politika közti viszonyról az volt a véleménye, hogy a politika ne avatkozzék a tudományba, de a nemzet sorsfordulásának idején a kormányzat kötelessége, hogy legfontosabb intézményeit a leghivatottabbak kezébe helyezze.¹²

A modernizálást sürgető tudósok a demokratikus átalakulásra és a gazdasági fejlődésre hivatkozva nyomást gyakoroltak a humán tudósok konzervatív csoportjára, akiknek viszont az MTA-n és az egyetemeken belül nagyobb szavuk volt, mint az átalakítást kezdeményezőeknek. A reform követelőinek helyzetét javította, hogy olyan tudományos élet kialakulása mellett érveltek, amely Magyarországot, a magyar tudományt a nemzetközi tudományos fejlődés fő trendjeihez kívánta kapcsolni, és olyan politikai erők támogatását élvezték, amelyek szintén érdekeltek voltak az MTA átalakításában.

A tudományos élet modernizálásáról tehát tovább folyt a polémia. A Társadalomtudományi Társaság a tudományos élet válságáról tudománypolitikai ankétot rendezett. Az ankét első ülésén Moór Gyula, a budapesti tudományegyetem rektora fejtette ki véleményét. Elismerte, hogy vannak súlyos hibák, és mélyreható reformokra van szükség. Úgy látta azonban, hogy Szent-Györgyi túlságosan a természettudós szemzőgéből nézi a kérdést. Moór Gyula szerint a tudománypolitika társadalmi kérdés, és a problémát kompromisszummal meg lehet oldani. Csak a meglévő adottságokból, emberekből lehet kiindulni, és nem lehet mindent előlről kezdeni. A gyökeres reform helyett a meglévő intézményrendszer javítását szorgalmazta.¹³

Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter véleménye szerint Szent-Györgyi Albertnek sok kérdésben igaza van, de az Akadémia problémájának megoldása nagyon bonyolult. A rendezés fő akadálya az anyagiak hiánya. Egyetértett Szent-Györgyivel abban, hogy sokat lehet és kell tenni a tudományos szervezetek tökéletesítése érdekében. Megítélése szerint azonban a magyar kormány nem tud milliókat áldozni tudományos intézetek felállítására vagy támogatására.¹⁴

A Szent-Györgyi Albert elleni per tovább mélyítette az Akadémia válságát. Tizenhárom tudós – Bay Zoltán, Rusznyák István, Egerváry Jenő, Csűrös Zoltán, Jancsó Miklós, Ivánovics György, Detre László, Bruckner Győző, Gombás Pál, Laki Kálmán,

Wolsky Sándor, Ernst Jenő és Tárczy-Hornoch Antal – az MTA elnökéhez levelet intézett, amelyben mély sajnálkozásuknak és őszinte megdöbbenésüknek adtak kifejezést amiatt, hogy az Akadémia rágalmozási pert indított Szent-Györgyi Albert ellen. A tizenhárom élvonalbeli tudós kijelentette, azonosítja magát Szent-Györgyi azon kijelentésével, hogy az Akadémia mai összetételében a jövőben nem felelhet meg feladatának, és megújulás nélkül nem képes részt venni az ország újjáépítésében.¹⁵

A politikától viszonylag független MTA életére a pártok közvetlen befolyást nem tudtak gyakorolni. Az Akadémián belüli modernizációs törekvésekre viszont hatással voltak a tudománypolitikai viták, annak ellenére, hogy a megoldásnak a szervezetben belül kellett megszületnie. A magyar tudományos élet modernizálását követelőket támogatta a Magyar Kommunista Párt.¹⁶

A természettudósok és a politika részéről érkező kihívásokat az Akadémia korábbi funkciójához és struktúrájához ragaszkodó tudósok is kénytelenek voltak mérlegelni. A humán csoport engedményekre kényszerült. Mivel a Természettudományi Akadémiának sem az Akadémia felszámolása volt a célja, hanem csak az, hogy kieroszakolja a megújulást, újból megkezdődtek a két akadémia között a tárgyalások. A július 1-jei összülésen Moór Gyula beszámolt arról a megállapodásról, hogy az Akadémia esedékes nagygyűlésén beválasztják a III. osztályba a Természettudományi Akadémia azon tagjait, akik nem tagjai az MTA-nak, s ezt követően a Természettudományi Akadémia megszűnik. Az MTA II. osztályát kettéválasztják. Ezentúl a II. osztály a matematikai, fizikai, kémiai és műszaki tudományok osztálya lesz, míg a IV. osztály a biológia és az orvosi tudományok osztálya. Megegyeztek abban is, hogy a III. és IV. osztály taglétszáma egyenlő lesz az I. és II. osztály együttes taglétszámával. Közös egyetértéssel megállapodtak arról, hogy az elnöki tisztségre Kodály Zoltánt, másodelnöknek Szent-Györgyi Albertet jelölik, főtitkár pedig Voinovich Géza marad.

A szervezeti reformot úgy próbálják megoldani, hogy az Akadémia tagjainak számát 160-ra csökkentik, s minden szakosztálynak 20 rendes és 20 levelező tagja lesz.¹⁷

Az MTA tagválasztó és tisztújító nagygyűlésén egyhangúlag Kodály Zoltánt választották elnökke, Szent-Györgyi Albertet másodelnökké, a főtitkár ismét Voinovich Géza lett.¹⁸

1946. július 24-én választották meg az új levelező és tiszteleti tagokat. A 26 levelező tagból mindössze négyen képviselték a humán tudományokat: Bitó István politológus, Kerényi Károly klasszika-filológus, Pátzay Pál szobrász és Sík Sándor irodalmár. A 22 új természettudományi levelező tag közül mindössze egy volt mérnök: Borbély Samu. Az orvostudományt öten képviselték: Jancsó Miklós, Mansfeld Géza, Rusznyák István, Sántha Kálmán és Törő Imre. Négy vegyész volt köztük: Bruckner Győző, Csűrös Zoltán, Müller Sándor és Schay Géza. A biológiát hat új levelező tag képviselte: Ernst Jenő, Ivánovics György, Laki Kálmán, Straub F. Bruno, Tóth László és Wolsky Sándor. Levelező tag lett két geográfus: Bulla Béla és Mendöl Tibor, egy csillagász: Detre László, egy fizikus: Gombás Pál, egy állatorvos: Kotlán Sándor és egy geológus: Tárczy-Hornoch Antal.

A kilenc új rendes tag közé négy társadalomtudós került: Buza László jogász, Gulyás Pál bibliográfus, Révész Imre történész és Laky Dezső közgazdász. Az öt természettudós közül Békési György fizikus, Doby Géza biokémikus, Miskolczy Dezső orvos, Szentpétery Zsigmond geológus és Szőkefalvy-Nagy Gyula matematikus volt.

Négy tiszteleti tagot is választottak: Fejér Lipót matematikust, Förster Aurél klasszika-filológust, Kodály Zoltán zenetudóst és Zemplén Géza vegyész.¹⁹

A tagválasztások következtében tovább nőtt a természettudósok száma, fokozatosan megeremtdtek a feltételek ahhoz, hogy a kor színvonalán álló Akadémia jöjjön létre. 1946 őszére a Magyar Tudományos Akadémia szervezeti válsága is megoldódott. Október 10-én az MTA igazgatótanácsa ülést tartott, amelyen a két csoport (MTA és a Természettudományi Akadémia) vezetőin kívül megjelent a miniszterelnök, a miniszterelnök-helyettes, a vallás- és közoktatási miniszter, az újjáépítési és pénzügyminiszter. A megbeszélésen a kormány az új szellemben induló Akadémia számára jelentős anyagi támogatást helyezett kilátásba. A VKM tudományos ügyosztálya a tudományos élet vérkeringésének felfrissítése érdekében vállalta, hogy segíti egyes folyóiratok fellesztését és bizonyos tudományos művek megjelenését.²⁰

Az átalakulást sürgető csoport az Akadémia szervezeti válságának megoldása után arra törekedett, hogy a még meglévő korlátokat eltávolítsa a tudományos élet fejlődése útjából. A modernizálódás folytatása szempontjából jelentős volt az 1946. december 19-i rendkívüli tagválasztás. Ezen a tagválasztáson Szent-Györgyi Albert nem csekély ellenállással szembeszállva elérte, hogy a III. és IV. osztály kiegészítse rendes tagjai számát, tekintve az I. és II. osztállyal szemben fennálló komoly hátrányát. 1946. december 19. és 1949. november 28. között az MTA-nak négy osztálya volt. Az I. osztály volt a nyelv- és széptudományi osztály, két alosztállyal: a nyelvtudományival és a széptudományival. A II. a bölcséleti, társadalmi és történeti tudományok osztálya volt, bölcséleti és társadalomtudományi alosztállyal és történettudományi alosztállyal. A III. a matematikai, fizikai, kémiai és műszaki tudományok osztálya volt, a IV. pedig a biológiai és orvosi tudományok osztálya.²¹

December 19-én az MTA csak rendes tagokat választott. A Szent-Györgyi-csoport nyomásának megfelelően az új tagok közé egyetlen társadalomtudós sem került be. Akadémikus lett Csűrös Zoltán vegyész, Egerváry Jenő matematikus, Ernst Jenő biofizikus, Gombás Pál fizikus, Haynal Imre orvos, Jancsó Miklós orvos, Mansfeld Géza orvos, Mócsy János állatorvos, Papp Simon geológus, Rusznyák István orvos, Sántha Kálmán orvos, Tártsy-Hornoch Antal geológus, Törő Imre orvos, Varga József mérnök és Wolsky Sándor biológus.²² Az MTA rendes tagjai valamennyien szakmai tudományos kvalitásaik alapján kerültek a tudóstársaságba. A Szent-Györgyi-csoport egyetlen középszerű kutatót sem juttatott be. A tagválasztáskor Szent-Györgyi Albert és csoportja elérte alapvető célkitűzését. Érdekeik ezután már elváltak a politikai-szakmai okokból változtatást sürgető erőktől. A szakmai modernizációt célul tűző Szent-Györgyi-csoport a súlyt elsősorban a struktúra feltételrendszerének megeremtésére helyezte.

Magyar kultúra – világkultúra **

A kelet-európai tragédiák, valamint a háborús vereség következtében keletkezett helyzet új alapokra helyezett kultúrdiplomácia megeremtését kívánták Magyarországtól. A háború után a művelődési kapcsolatokat újra és új szellemben kellett helyreállítani, s a korábban meg sem kísérelt együttműködést kiépíteni. Magyarországnak arra kellett törekednie, hogy a világban kialakuljon egy reális kép a magyarságról, és minél kedvezőbb feltételeket teremtsen az egyetemes kultúra értékeinek befogadásához, illetve a magyar kultúra nemzetközi megismertetéséhez.

A magyar kultúrdiplomácia történetének talán legnehezebb korszakában volt, mert egy elszigetelt országot kellett újból az egyetemes kultúra részévé tenni. E nehéz

feladat megoldásában is számíthatott Magyarország Szent-Györgyi Albert nemzetközi presztízsére. Tudta, hogy a népek közti közeledés kialakításában nagy felelősség hárul a közvélemény formálásában meghatározó szerepet játszó tudósokra, írástudókra. 1945–1946-ban a Nobel-díjas tudós az egyik legtöbbet utazó magyar kultúrdiplomata. Kutató és tudományszervező munkája mellett a legkülönbözőbb baráti és művelődési társaságokban tevékenykedik, folyóiratot szerkeszt. Társszerkesztője volt a Zilahy Lajos által szerkesztett Irodalom-Tudománynak, amely a magyar–szovjet kulturális kapcsolatok elmélyítésében játszott fontos szerepet. 1946. július 9-én elvállalja a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság tiszteletbeli elnöki tisztségét is.²³

A nyugat-európai tájékozódás előterében a francia kultúra állt. A francia kultúra tisztelete, a francia szellem szeretete vezérelte a magyar szellemi élet kiválóságait, amikor 1945 szeptember elején megalakították a Magyar–Francia Társaságot. E társaság vezetőségében is ott találjuk Szent-Györgyi Albertet társelnöki minőségben.²⁴

Az ország tudományos kapcsolatainak az alakításában és a nemzetközi kulturális együttműködés kiépítésénél Szent-Györgyi Albertet az az elv vezérelte, hogy Magyarország csak akkor képes igazán megújodni, ha Kelet és Nyugat értékei számára nyitott. Nemzetközi tevékenységével fontos szerepet játszott nemcsak a magyar kultúra fellendítésében, hanem részesévé válhatott a háború miatt gyűlölettel telített, megaláztatást és barbárságot is megélt Európa humanizálódásában. Egyetemesek értékek vezérlik akkor is, amikor elvállalja az Országos Köznevelési Tanács elnöki tisztségét. Embereszménye, egészséges, jó ítéletű, értelmes, tettekre kész ember. E célkitűzés realizálására Szent-Györgyi az elemitől az egyetemig sürgős és mélyreható tartalmi és intézményi változásokat sürgetett.²⁵

Az 1947-es év új helyzetet teremtett Szent-Györgyi Albert számára. A változásokat elsősorban a tudomány és a politika viszonyában, a tudományos szabadság rovására bekövetkezett módosulásban kell keresni. 1947-től a Magyar Kommunista Párt a tényleges politikai hatalom birtokában gyökeresen módosította a tudósokhoz való viszonyát, tudománypolitikai koncepcióját, és lényegesen átalakította kultúrpolitikáját. A kulturális-tudományos élet „átszervezésébe” Szent-Györgyi nem kívánt bekapcsolódni. A hatalom szolgálatába állított, a legitimitációt segítő szellemi élet tőle idegen volt. Amikor úgy látta, hogy az általa képviselt értékek és személye is veszélybe került, elhagyta Magyarországot. 1947-et írtak.

JEGYZETEK

* A téma részletes kifejtését l.: N. Szabó József: Viták a tudományos élet és az MTA modernizálásáról (1945–1946). Kutatás-Fejlesztés, Tudományszervezési Tájékoztató, 1988. 2. sz. 121–131. p.

** A téma részletes kifejtését l.: N. Szabó József: Kulturális kapcsolatok 1945. Kultúra és Közösség, 1990. 2. sz. 39–50. p.; N. Szabó József: Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatai, 1945 ősze–1946 ősze. Tiszatáj, 1989. 6. sz. 82–95. p.

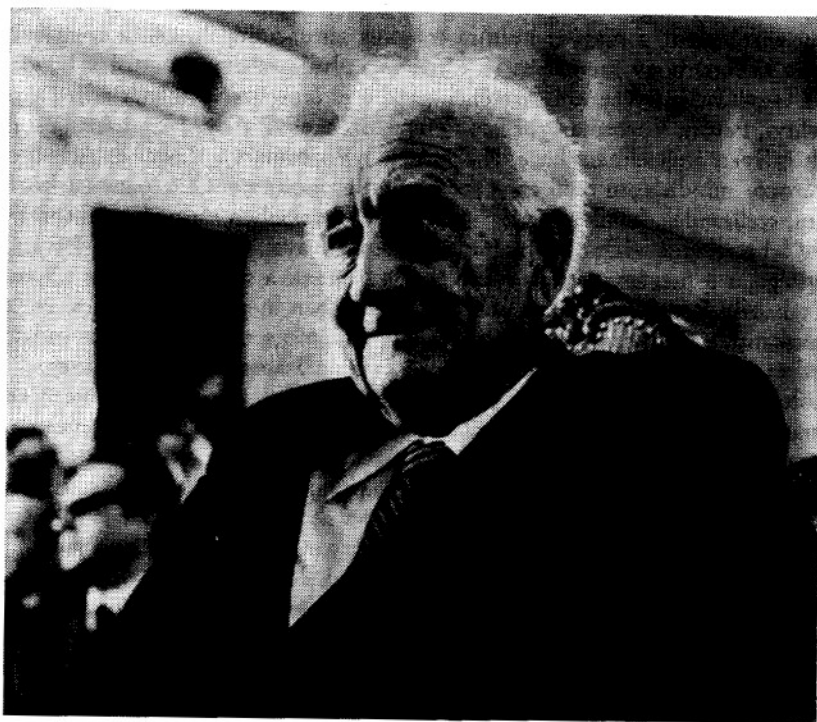
1 Tétényi Pál: Kulturális felemelkedésünk négy évtizedéről. Magyar Tudomány, 1985. 4. sz. 251. p.

2 Tilkovszky Lóránt: A Magyar Tudományos Akadémia a felszabadulás után 1945–1948 – A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1825–1975. Bp. 1975. 349–350. p.

3 Kis Ujság, 1945. május 6.

4 Tilkovszky L.: i. m. 350. p.; A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–1975. Bp., 1975. 549. p.

- 5 Kis Ujság, 1945. július 24.
- 6 Tilkovszky L.: i. m. 352. p.
- 7 Szabad Nép, 1945. augusztus 1.
- 8 Egyetem, tudomány és akadémia. Embernevelés, 1945. 3–4. sz. 133., 135., 136. p.
- 9 Tilkovszky L.: i. m. 353. p.
- 10 Szabad Nép, 1945. december 6., Kis Ujság, 1945. december 7.
- 11 Tilkovszky L.: i. m. 353. p.
- 12 Szabad Nép, 1945. december 12.
- 13 Kis Ujság, 1946. január 6.
- 14 Szabadság, 1946. február 10.
- 15 Szabadság, 1946. január 23.
- 16 Szabad Nép, 1946. április 2.
- 17 Népszava, 1946. július 1., Szabadság, 1946. július 4.
- 18 Szabad Nép, 1946. július 27.
- 19 A Magyar Tudományos Akadémia tagjai, 549–550. p.
- 20 Közművelődés, 1946. 21. sz. 15. p.
- 21 A Magyar Tudományos Akadémia tagjai, 559. p.
- 22 Uo. 550. p.
- 23 Szabadság, 1946. július 10., Szabad Nép, 1946. július 10.
- 24 Szabad Szó, 1945. szeptember 13.
- 25 Szent-Györgyi Albert: Az Országos Köznevelési Tanács alakuló ülése. Köznevelés, 1945. 3. sz. 2. p.

Dávidházi Péter: Hunyt mesterünk

ARANY JÁNOS KRITIKUSI ÖRÖKSÉGE

Dávidházi Péter roppant tudással összerakott könyve sokak számára és sokféleképpen hasznos munka. Tanul belőle az amatőr; az értelmes diák, a gimnáziumi tanár és a korszak hivatásosa, a kvalifikált kutató, az egyetemi professzor is. Sokat kap tőle az Arany kritikai munkásságára kíváncsi, a Toldi írójának személyiségét vallató, a Világost követő idők mentalitását megismerni vágyó; nagy haszonnal forgatja, aki strukturalizmus és poszt-strukturalizmus, hermeneutika és dekonstrukció intelligens – egyszerű ismertetésére vár (traktátusra, mely rövid és velős, bevezet és eligazít, a sallangokat mellőzi és a problémák üstökét teketória nélkül megragadja). A fiatal – negyvenes éveit első felében járó – kutató műve korántsem csupán Arany Jánosról, a kritikusról szól, ott nyüzsög, zajong benne az egész korszak, sőt a korábbi és későbbi főszereplők is: az esztétikus Coleridge és Schlegel, a filozófus Hegel és Kant, az antropológus Turner, a tudományfilozófus Thomas Kuhn, a vallásszociológus Max Weber: az a tudat feszítőtágítja a mű kereteit, hogy irodalomról ma már nem lehet a korszerű embertudományok bevonása nélkül érdekesen beszélni. (S hozzá még az ezerhetvennyolc lábjegyzet, az idetartozó sajtótermékek, levelezések, akadémiai iratok fölényes, lényeglátó ismerete, a filológus szakma korrekt, pedáns, „iskolás” megtisztelése...)

Mondom, Dávidházi könyve fontos teljesítmény. Példa és kihívás, lecke korrektségből és kitekintő széleslátásból mindannyiunk számára. No, de ne siessünk annyira, tekintsük át először is a tanulmány gondolati vázát! Az első fejezet elvi fejtegetéseket

tartalmaz, előrebocsátásokat a kritikátörténet feladatáról, rendeltetéséről és az irodalomkutatási módszertan megújításának szükségességéről. Mi Dávidházi elméleti álláspontja a kritikátörténetet illetően? Érdeklődésének középpontjában a mentalitástörténeti funkció áll. A kutató feladata szerinte nem a kritikus ítéletek ellenőrzése, tárggyal szembevitése, igazságtartalmuk vizsgálata (e felfogás képviselőjével, a nagy René Wellekkel, a világhírű, hatkötetes kritikátörténet írójával a *Hunytt mesterünk* szerzője élénken és eltökélten ellenkezik), hanem a kritikai gondolkodásban kifejeződő normák vizsgálata, végső soron a műbírálatokban rejlő létértelmezés kibontása, átvilágítása, felmutatása. „A kritikai ítélet sosem lehet annyira tárgyyszerű, hogy tárgyáról állítván valamit, alányáról ne szólna. Valaminek a kritikája egyszersmind önmagunk megalkotása és kifejezése: létértelmezésünk megfogalmazása normák és értékítéletek artikulációjával.” – írja. (26. old.)

A cseh–amerikai tudóssal való vita átvezet az elméleti alapvetés másik jellegzetes problémakörébe: az utolsó nagy pozitivistának nevezett kutató után itt maga a pozitívizmus és annak „naiv irodalomszemléleti maradványai” kerülnek a bírálat fókuszába. A módszertan megújításának szükségességét hangsúlyozva a tanulmányíró a modern hermeneutikai koncepciók és a dekonstruktivizmus gondolatmenetét vázolja föl, Gadamer és Derrida műinterpretációval és műmegértéssel kapcsolatos gondolatait idézi egyetértően. Az *Igazság és Módszer* szerzőjére hivatkozva Dávidházi maga is tagadja az eredeti jelentés rekonstruálásának lehetőségét, és a megértés helyett a *más értés, másképp értés* gadameri terminusait javallja. „Minden olvasás szükségképpen félreolvasás. A szövegek elolvashatatlanok [...] Az olvasat sohasem lehet »helyes« vagy »objektív«, legföljebb többé vagy kevésbé energikus, érdekes, gondos vagy élvezetes félreolvasatokról beszélhetünk” – citálja Vincent B. Leitchet. „A dekonstruktivizmus szemében mind a szerzői jelentést képviselni hivatott szöveg, mind a szerzői szándéktól független, önálló és egységes jelentésszerkezetnek deklarált szöveg elismert vagy leplezett jelentés-elfojtás áldozatává vált, bizonyos jelentéseinek eleven érvényesülését és belső harcát egy előre kijelölt plauzibilitási norma fagyasztotta be, holott a szöveg nyelve e normaként egységesített, redukált jelentésen minduntalan átcsap.” – vázolja fel a dekonstruktivista irány alapelvét, azét az irányét, amely immár lehetetlenné teszi, hogy a pozitívista premisszákhöz visszatérhessünk. (59–60. old.)

Az elméleti alapvetés után a könyv szó szoros értelmében vett, tulajdonképpeni tárgya kerül terítékre. Arany kritikai gondolkozásának alapeszméjét Dávidházi Péter a híres horatiusi szentencia, a „Van mértéke a dolgoknak, s vannak bizonyos határok” jegyében írja le. A határok tudata és a teremtő korlátok, fogódzók elfogadása, az ember gyarlóságának, erői végességének belátása, a tökéletesség megvalósíthatatlansága, az egyéni túli, nagyobb emberi érdekek tiszteletben tartása, a hagyomány megkerülhetetlensége, nélkülözhetetlensége – e premisszák határozzák meg a kutató szerint az *Írányok* szerzőjének bírálatait, tanulmányait, irodalomszemléletét, ezekből következnek az érvényesített normák, szabályok. Innen a jelentés megkötésének, azaz határok közt tartásának, kiszámítható pályán vezérlésének normája, a képzelet, az érzéki-érzékletes anyagosság mértéktartó, ökonomikus (eszmeföltüntető, eszmekijelölő) használatának, felhasználásának normája, és innen a szerkezet megkötésének normája: a műrészleteknek kiszabott helyükön, feladatuknak alárendelten kell állaniuk, minden porcikájukban az egész szolgálnak.

A megköötöttség normájából érthetők meg a *Zrínyi és Tasso* írójának eposzkritikai elvei, az elrendeléshez, végzetszerűséghez, a koherens, szerves – részleteivel is a végki-

fejlet felé törő – eposzi cselekményhez vonzódása, a lírakitikában érvényesülő egységkövetelmény, a „tagolt formateljesség” normája, a viszonylagos önállóságú részekre tagolódozó zárt és befejezett egész ideálja, a hangvétel egységének, a fokozatos fejlesztésnek, a sor – sorpár – teljességének, befejezettségének elvárása („Természete a magyar rhytmusnak [...] minden sort határozottan bezárni, megállítani mintegy”); a versvizió, az egész részeknek parancsoló, jelentésmegszabó erejének tudata-érvényesítése.

S hogy milyen talajba hatolnak le, kapaszkodnak e kritikai látásmód gyökerei? A személyiség szintjén a határokat igénylő beállítódásra, az önerő végességének tudatára, az emberi lét eleve adott, eredendő korlátozottságának átélésére mutat rá Dávidházi. A kortörténet szintjén a Világos utáni viszonyokban látja a magyarázatot. „Szorongás, veszélyérzet, fenyegetettség: a szabadságharc és kiegyezés közti kritika alaphangulatát egyenként változó módon és mértékben, de ez a közös létélmény táplálja, legáltalánosabb indítékát adván a határok keresésének. Szorongásunkban fogódzóért tapogatunk” – írja. (76. old.) Innen, hogy az önkényuralom korának kritikája oly igen-nagyon ragaszkodik a „kiengesztelődés” normájához: a költésztől elvárja a pesszimizmussal való megküzdést, a meghasonlás legyőzését, a katartikus, kibékítő, fölemelő végső hatást; a művészet alapvető rendeltetésének azt tartja, hogy az embernek vigaszt nyújtson, hogy „az élet nagy meghasonlásaival” kibékítsen. Végül a még tágabb kontextus, az eszmetörténet szintjén három kulturális hagyománnyal kapcsolja össze e gondolkozásmódot a szerző. Az első a klasszicizáló irodalmi tradíció, az ókori auktoroktól Hugh Blair retorikáján át az elioti újklasszicizmusig, Babits Mihályig elvezető lánc. A második az őseredetében Platónig visszamenő, a tanulmányíró által „logocentrikus nyelvkritikai hagyomány”-nak nevezett attitűd, gondolkodásmód, amely az érzékelhetőt racionális lényegére, logoszára igyekszik „mintegy visszatisztítani”, s amely ekképpen bizalmatlan „az érzékiség önfeledt és elfogulatlan életszeretetével”, „az irodalom és az élet túláradni kész erőivel szemben”. A harmadik a „református ikonzszemléleti” tradíció, amely a signatum (a jelölt) tiszteletére ösztönöz a signans (a jelölő) rovására, mindenképpen el akarva kerülni, hogy az utóbbi túlságosan magára vonhassa a figyelmet, hogy a hangsúly átkerülhessen reá. A kritikus Arany mindenestre kellő arányérzékkel működteti ezt a normát, a művészettel szembeni vallási féltékenység (nemegyszer ördögi indíttatásra hivatkozó) végletéig nem jut el, arra azonban gondosan ügyel, hogy a költői nyelv eszökből céllá sose tolhassa fel magát, a túldíszítettség, dagály, hangnemkeveredés minden formájára igen érzékenyen reagál.

Mindeme norma- és elvárásrendszer azonban mégsem működik mechanikusan a *Toldi* írójánál. Dávidházi Péter külön fejezetben: a *Nagyidai cigányokkal* kapcsolatos vita, az Erdélyinek írott híres Arany-levéle, az 1863-as Tompa-bírálat és *Az ember tragédiája* védelmében kifejtett gondolatok megidézésével illusztrálja, hogy a Sztregovai drámaíró a Kisfaludy-társaságban bemutató nagyhírű bíráló mindenkor „az értékelés normáiról lemondó deskriptív, illetve az értékelés normáinak tüzzel-vassal érvényt szerző preskriptív kritika Szköllája és Kharübdiszje közt” navigál, hogy „Teljes szívvel sohasem tudott az emberi tartományokat kirekesztő norma mellé állni”, hogy „mindkét fél igazának fogékony meghallgatása és mérlegelése után” hozta meg kritikai ítéleteit. („Óhajtandó ugyan, hogy a költői lélek teljes harmoniában legyen a világgal: de ha nincs, ki tehet róla. A művészet harmoniája nem mindig az optimizmusé is egyszerűsmind.” – idézi a könyv szerzője a Madáchtól mentegető bátor szavakat, amelyekkel a költő-kritikus mintegy hatályon kívül helyezte a kiengesztelés normáját. (268., 274–75. old.)

Végül – a könyv utolsó előtti, hatodik fejezetében – az Arany János-i kritikai gondolkozás modernségét: ma is használható eszméit, megközelítési módjait, problémafelvetéseit világítja át a tanulmányíró. A költő-kritikus érdemét a modern kétely-érzékenység felől nézve a rendszerszerűség körültekintő, kritikus alkalmazásában, a dolgok egzisztenciális vonzatát és tétjét átélő belső, költői érzékenységben, ösztön, versérv, intuíció és kifejtő, megszilárdító fogalmiság arányos egyensúlyában látja. Kompozícióelvű, az egészre néző, a részeket ennek fényében néző szemléletét Dávidházi a strukturalizmussal hozza rokonságba, a ransomi „structure” és „texture”-rel, a brooksi „szerkezeti helyénvalóság” elvével veti egybe, mely szerint a költemény részeit nem lehet kiszakítottan, a kontextusból kiemelve, külső szempont alapján mérni, azt kell mérlegelnünk, kellően elő vannak-e készítve az egyes elemek, érvényt szereznek a szerkezet, koherensek-e, összhangban vannak-e szöveggörnyezetükkel.

Ugyanakkor a strukturalizmus egyoldalúságát végül meghaladó Roland Barthes-tal is párhuzamot von a *Hunyt mesterünk* írója. Amiként Barthes már 1962-es esszéje tanúsága szerint rájött, hogy a műalkotás jelrendszerének belső következetessége, koherenciája csak az igazság egyik fele, hogy a mű „visszatisztítása”, a külső világtól (a művön kívüli struktúráktól) való izolálása hasztalan törekvés, hogy a strukturalista műbírálat tilalomfáját, az élet tabuvá változtatását le kell rombolni, fel kell számolni, akképpen a mi költő-kritikusunk sohasem esett egyoldalúságba, a műalkotás kontextualista, önálló és organikus egészre tekintő felfogását mindig is összeegyeztetni igyekezett a világhoz fűződő kapcsolat szem előtt tartásával. („Nem volt még olyan magyar kritikus Arany elődei vagy kortársai között, aki az övéhez fogható tüzetességgel elemezte volna a művek belső viszonyait, ám ő mégsem korlátozta magát a *maga a mű* önámító jelszavával.”)

E kissé hosszúra nyúlt, iskolás ismertetés után lélegezzünk egy nagyot. Értelmezzünk és értékeljünk, mutassunk rá e roppant építmény architektúrájára, belső erővonalaira, illeszkedéseire, kitüremkedéseire, feszültségócaira, stabil és instabil pontjaira.

Az elsőbbség mindenestre újra csak az elismerés szavaie. Dávidházi Péter impozánsat és nagyon hasznosat alkotott. Hatalmas anyagot gyűjtött össze, és rendezett el arányosan, tisztán, áttekinthetően. Értelmező, okfejtő, átvilágító, lényegkiemelő kategóriái jól működnek, az anyaghoz erősen tapadva, szerves, logikus, tanáros korrektséggel magyaráznak. Sok-sok találó – jó érzékkel átvett vagy maga alkotta – terminusa (a tagolt formateljesség normája, a visszatisztítás nosztalgája, az utóvédharc étosza) ha revelálóan új fölismerésekre nem hívja is föl a figyelmet, mégsem üres, funkciótlan sohasem: pontosít, általánosít, logikusan összefoglal, kiterjeszt, magasabb szintre emel, szervesen továbbfejleszt. Egybegyűjtött anyaga és fogalmi készlete, értelmező terminusrendszere megkerülhetetlen kihívás. Aranyról szólva vitatkozni lehet vele, de megkerülni – ezután már aligha.

Mégis – épp mert nagyra értékeljük ezt a teljesítményt – vegyük hát számba az említett kitüremkedéseket, feszültségócokat, instabil pontokat is. Két kérdéskört érintenek részletesebben. Az első a könyvben megfogalmazódó elméleti, elvi állásfoglalásokhoz kapcsolódik, Dávidházi kritikátörténeti ars poeticájához, az ezzel összefüggő éles Wellek-bírálatához és a módszertan megújításának szükségességét taglaló fejezet-részekhez. Lássuk ezeket szép sorjában! „A kritikátörténet elsőrendű feladata nem a kritikusi ítéletek ellenőrzése (velük szemben agnosztikus álláspontra helyezkedhet), hanem a bennük rejlő normák feltárása” – szögezi le álláspontját a könyv írója, sietve, már az előszóban, s a későbbiekben még határozottabban emel szót a kritikát az iro-

dalom szolgálóleányává degradáló koncepciók ellen, azt javallva, hogy a műre adott kritikái válasz önmagán túlmutató jelentésére figyeljünk. Ez eddig még rendben volna, a szerzőnek szíve joga, hogy saját, választott közelítését védje, indokolja. A probléma csupán ott van, hogy Dávidházi időnként túlmegy ezen a határon, nem azt mondja, hogy Arany Bulcsú Károlyról, Fejes Istvánról, Malvináról, Szász Gerőről szóló írásai-val nem elsősorban tárgyuk és igazságértékük miatt, hanem a bennük rejlő világképkifejtő, mentalitásösszegző horizont megrajzolásáért érdemes foglalkozni; de néha már azt is, hogy a kritika „irodalomfüggősége”, az alkotó irodalmat szolgáló, befolyásoló funkciója mellékes, elhanyagolható. „S elég egy pillantást vetnünk az olvasás-szociológiai felmérések statisztikai adataira vagy a könyvek eladott példányszámainak kimutatására, hogy a művek népszerűségi sorrendjéből belássuk: a közízlés helyesbítésére törekvő irodalomkritika gyakran szánalmasan hatástalannak bizonyul.” – írja az első fejezet második részében. (26. old.)

De vajon egyetérthetünk-e ezzel a kurta-furcsa, indoklás nélküli megállapítással? Elintézhető-e a roppant horderejű, bonyolult, szövevényes irodalomszociológiai kérdés – mennyiben befolyásolja a kritika az irodalmat, az irodalom életét? – ezzel a kicsinylő tagadással? Hiszen „elég egy pillantást vetnünk” a Kölcsény bírálatát évekig reménytelenül magában hurcoló Berzsenyi Dániel személyes tanúságtételére, a nagy angol író és esszéista számbavételére a derékba tört pályájú zseniális férfiakról és nőkről, akik az indokoltnál nagyobb mértékig vették figyelembe mások véleményét; az egyik legelső ízlésszociológia írójának passzusaira a kritika által közvetített igény és megrendelés fontos befolyásoló hatásáról, vagy éppen az irodalomszociológiai jegyzet-vallomást író mai alkotó – Spiró György – gondolataira az alkotást preformáló irodalmi közvélekedés „esztétikai terrorjáról”, hogy máris óvatosabban, körültekintőbben ítéljük ebben a kérdésben...

A kritikai hatáselehetőségek egyoldalú megítéléséhez hasonlóan, úgy gondolom, sommásan minősíti Dávidházi Péter a René Wellek képviselte kritikátörténeti, irodalomszemléleti módszert is. Addig-addig bizonygatja a maga választotta út helyességét, annyiféleképpen igyekszik igazolni a mentalitástörténeti vizsgálódás elsőlegességét („a kritikátörténet-írás mint stúdium és diszciplína elsősorban a normahasználat történetének feldolgozása”), hogy végül a welleki típusú kritikátörténet, amelyben a kutató a műbírálatokat, esztétikai vélekedéseket, történeti koncepciókat „egyrészt tárgyukhoz, másrészt a maga irodalmi vagy kritikai meggyőződéséhez” méri ab ovo meghaladottnak, korszerűtlennek mutatkozik. De vajon valóban így áll a dolog? Tényleg ilyen éles és kibékíthetetlen a két metódus közti ellentét? Nem inkább arról van szó, hogy Dávidházi azért (is) választja a mentalitástörténeti módszert, mert Arany kritikáinak tárgyai (Malvina, Fejes István, Bulcsú Károly stb.) általában érdektelenebbek annál, hogysem érdemes volna a bírálat értékelő, befolyásoló, igazságfeltáró funkcióját vizsgálni, azzal szembesülni? S nem arról van szó másrészt – Wellek részéről –, hogy az újkori *esztétikai-kritikai-irodalomelméleti gondolkodás egészének vizsgálata* egyszerűen lehetetlen volna valamiféle archimédieszi pont fölvétele, egyfajta kritikusi krédó vállalása és működtetése nélkül? Hogy az *igazságot* ezzel a módszerrel amúgy sem lehet elérni? Persze hogy nem! De ki mondhatja, hogy nincsen szükség az egyféle nézőponthoz kötött értékelő, megítélő gesztusokra? Posztmodern ítélkezésfóbia ide vagy oda, Wellek munkájának egyik legnagyobb érdemét, értékét, érdekességét jómagam éppen abban látom, hogy a nagy felkészültségű irodalmár a maga nyíltan föltárt előfeltételeiből adódó következtetéseket rendre levonva, nagyvonalúan, bátran vállal polémiát az

esztétikatörténet kultikus, nagy neveivel, tanaival is! Egyébként könyve hetvenegyedik oldalán – korábbi önmagának ellentmondva – I. A. Richardsra hivatkozva – maga a *Hunyt mesterünk* szerzője is beismeri, hogy nem annyira antagonsztikus ellentétéről, mint inkább alternatívákról van itt szó! „ha egyszer teljes mélységében fölismerjük a dokumentumok állításként, illetve kifejezésként történő olvasatának különbségét, s egyiket sem hanyagoljuk el, akkor a kritikával foglalkozó stúdium új jelentőségre tesz szert.”

A René Wellekkel való polémia része *A módszertan megújításának szüksége* című fejezet is. Mint fentebb röviden utaltam rá, a beleélő, elsajátító megértés, az „eredeti formában” való helyreállítás lehetetlenségéről, a „szerzői jelentés” meghatározhatatlanságát premisszaként elfogadó dekonstruktivista elemző módszerekről esik itt szó értőn, intelligensen. És helybenhagyólag, elfogadóan, hiszen a hivatkozások funkciója éppen az, hogy a welleki pozitívizmus (perspektívizmus, ismeretelméleti abszolútizmus) tartóhatatlanságát igazolja. De igazolja-e valóban? Nos, az elméleti fejtegetéseket komolyan vevő olvasó a fő tárgyalási részben egyik ámulatból a másikba eshet. Dávidházi Péter módszere ugyanis, meg kell mondanom, a mentalitásfirtató alapmetódus ellenére a hagyományosnál is hagyományosabb! Nem dekonstruál ő, hanem kritikai szövegeket idéz, a szövegekből normákat állapít meg, és a normákhoz mozgatórugókat, történeti és kultúrtörténeti okokat rendel! *Alkatról, mentalitásról*, a kritikákból megkonstruálható *koncepcióról* szól, szerzői szándékot rekonstruál egyre-másra! Az ember valósággal elámul ekkora „ismeretelméleti naivitás” láttán! Hume már a XVII. században is csak érzetek konglomerátumát tudta a pszichében látni, Gordon Allportot, a személyiség-pszichológiával ügyködő fiatal tudóst elzavarták a Harvardról, mert még a legeslegkisebb behaviorista is tudta, amit ő nem: a feltételes reflexeken, az inger-stimulus láncokon túl másról nem lehet beszélni, tovább nem lehet terjeszkedni. A *Hunyt mesterünk* írója meg magától értetődő természetességgel használ olyasféle, magra, centrumra, strukturált SZEMÉLYISÉGRE utaló kifejezéseket, hogy „feltárára érdemes belső viszonyok”, „költői képzelet”, a „költői képesség önismerete”, „ösztönös formaérzék”!

Továbbá, ha olyan kiterjedten, általánosan érvényesek a dekonstrukció meg gondolásai, mint ahogyan Dávidházi a Wellekkel vitázó fejezetben láttatja, nos akkor hogyan lehet a Bánk Bán-tanulmány szerzőjének „strukturalista” irodalomszemléletét oly gazdagnak, érdekesnek, megszívlelendőnek mutatni. Hiszen e szemlélet – és e költői gyakorlat – szerint az irodalom lényegi mozzanata, hogy „[...] a világ önmagukban közömbös tényei a műbe kerülve esztétikailag átlényegülnek, elvesztik korábbi esetlegességüket és egy belsőleg szükségszerű kompozíció részeivé válnak”, „egy alapeszme uralkodik az egész költeményben, mely annak mintegy magvát képezi, s a többi eszmék ezen egynek rendeltetnek alá”. (160., 190. old.) A gazdag anyagot összefogó egység itten az ideál és nem a centrumot nélkülöző struktúra!

Ráadásul a kutató későbbi megjegyzései mind több szkepszist árulnak el az elmélet, az irodalmi elmélet hatókörével, érvényesíthetőségének lehetőségeivel szemben. Mentális szabályok rejtett működéséről, a költő-kritikus ösztönös formaérzékéről, verstani kompetenciáról beszél Dávidházi, egyértelműen helyesli, hogy „Arany nem átvett rendszerben gondolkodott, azaz nem követett vakon egyetlen rendszert sem”, hogy sohasem norma és szembesítés előtt ítélkezett, hanem „mindkét fél igazának fogékony meghallgatása és mérlegelése után” hirdetett ítéletet. A feltárt és átvilágított tradíciót könyve végén éppen azért ajánlja figyelmünkbe, mert „a hazai irodalomelméleti köztudat nemegyszer manapság is hajlamosabb ünnepelni a legújabb külföldi

irányzatok sznob jelszavá üresítését vagy divatos cégerként lengetését, mint az önálló gondolati munkával kiküzdött továbbfejlesztésüket vagy netán a tőlük függetlenül ajánlott különutat [...]” (179. old.). *A módszertan megújításának szüksége* című fejezetben a teória még általános érvényének mutatkozott, alkalmazhatóságának határait nem jelölték ki korlátok, következtetései tárgyától, közelítéstől függetlenül mindenki számára megszívlelendőnek mutatkoztak. A könyv végén viszont már-már sor kerül az *elmélet státusának* módosítására, mondhatnánk, annak belátására, hogy a teória csak rész-rendszerek összerakására, középszintű érvényesítésre alkalmas, hogy az emberi gyakorlat-hoz kötődő irodalom ellenáll bármiféle, általánosító igénnyel fellépő ismeretelméleti koncepciónak, akár a másképp értés hermeneutikájáról, akár a logocentrizmust megszüntetni kívánó dekonstrukcióról van szó... Az Arannyal foglalkozó részek belső logikája mindenesetre egyértelműen ebbe az irányba mutat. Dávidházi azonban nem jut el ideig. Az általában vett elmélet mérlegelő, szűkítő, jótékony szkepszis alá helyeződik, a könyv elején felvázolt posztmodern teorémák viszont megmaradnak a maguk korlátozatlan, általános érvényében.

Végül még egy utolsó probléma, ezúttal a mű szorosabb értelemben vett tárgya-val kapcsolatban. A könyv elvben a kritikus Arany gondolkozásmódját, mentalitását, normarendszerét tárja fel. Nagyon hiányzik mégis belőle egy olyan fejezet, amely a *költői és kritikus habitus, személyiség* egybevetését, ha vázlatosan is, de megkísérelné, jelezve a közben fölmerülő elvi problémákat is. Két okból is kívánatos volna egy ilyen számbavétel. Egyrészt mert Dávidházi Péter voltaképpen időnként maga tekint el, tér el a maga választotta korlátától, s így vagy úgy, a költő Aranyt hívja segítségül, tanúságtételül okfejtéseihez: „Hogy [...] mit foglalt magába az eposzi hitel elméletének e fontos hasonlata, azt nem dönthetjük el anélkül, hogy ki ne pillantsunk a kritikus saját költészetének bibliai idézeteire.”, „S itt érdemes egy rövid pillantást vetni Arany gyakorlatára is.”, „S itt érdemes ismét egy pillantást vetni Arany gyakorlatára”, „[...] saját költészetében nyoma sincs a képzelet hiányára valló erőfeszítésnek” (181., 199., 204., 172. old.). E szétszórt ötletszerű, egyszer a megerősítés, másszor a kiegészítés, ismét máskor a tagadás funkcióját betöltő kitekintések azonban inkább csak a zavart fokozzák, eleve lehetetlenné teszik a választ az afféle ugyancsak indokolt kérdésekre, hogy: mennyiben különbözik vagy hasonlít az Aranyban élő költő a kritikusra? Hogy: inkább kiegészítő vagy inkább ellentétes viszonyról van-e szó? Hogy: a kritikus világnézet rekonstruálására szolgáló anyagból (bírálatok, tanulmányok, levelezés, szerkesztői megjegyzések) mennyiben lehet a mentalitásra, alkatra, úgy általában, visszakövetkeztetni?

Annál inkább indokoltak ezek a kérdések, mert Dávidházi Péter alkati, személyiségszociológiai – néhol már-már antropológiai – érvényű terminusai, megfogalmazásai akarva-akaratlan minduntalan kitérítik, általánosítják az eredeti cél szerint, meglehet, csupán a kritikusra vonatkozó „*faculté maitresse*”-eket. Úgyhogy végül a könyvből kikerekedő kép azt a benyomást kelti az olvasóban, hogy itt nem a bírálóról, az esztétáról, hanem az egész Aranyról, költői alkatáról, világlátásáról, pszichológiai habitusáról esett szó, hogy a visszatisztítás-igény, a fogódzókát kereső normatisztele, a kozmikus oksági lánc láttatása, az eposzi determináció víziója, a létezés eleve adott töredékességének mély átélése a Toldi költőjének korszerű és teljes portréját rajzolja ki. Ez pedig korántsincs így. Az Arany-verseket olvasó sok-sok olyan vonást észlel, amelyek a kritikus portréjából hiányoznak vagy érdemtelenül háttérbe szorulnak.

Nem kap kellő hangsúlyt a Dávidházi által megrajzolt személyiségképben az élet által oly intenzíven, erősen-állandóan megragadott lélek, az anyagokat, füveket, fákat, állatokat, mesterségeket, életformákat, emberi környezeteket kifogyhatatlan bőségben öntő, negérezkítő szenzualizmus. Az eposz Arany traktátusai tükrében szinte kizárólagosan az eleve elrendelt sorstragikum látomásaként mutatkozik meg, holott a Toldi írójánál a hősénekek friss, erős, a profanitást túllépő, a megszentelő hősiséget középpontba állító világa is meghatározó. A tagolt formateljesség normája, a kompozíció szigorú strukturáltsága nemcsak a determináció, hanem az épséghez, teljességhez való ösztönös (megalkudni nem tudó) ragaszkodás fogalomkörében is értelmezhető volna... Az én olvasatomban mindenesetre kevésbé zord a „teljes” Arany-portré: a statikus elfogadás és helytállás adottságát, komor ethoszát több keresés színezi, több humor oldja-mérsékeli; pozitívabb, mondhatnám konstruktívabb, termékenyebb, teremtőbb szerepet tölt be benne a szeretet, a más emberi érdekekre néző empátia, a „teljes emberi érthetőség szavaival” megragadható ártatlan világ nagy, naiv látomása, a nemcsak megkötő, hanem tápláló, látomásokat adó, személyes „másik”-ként megjelenő közösség.

Nyilasy Balázs

A gyűjtés ideje

VITÉZ GYÖRGY VERSEI

Néha a legfurcsább módon ejt meg bennünket egy könyv varázsa: ma sem tudom megmondani: mi készítetett arra, hogy az általam soha nem hallott nevű költő kötetét megszerezsem. A borító bordájának püspöklilája, amely Esterházy könyvére emlékeztetett (Termelési regény), vagy a metszet furcsasága, a maga ázsiai vonalaival, kultikus formáival, vagy talán az, hogy „Életünk könyvek” sorozat emblémája tűnt fel – ma sem tudom. Az biztos, hogy a szerző fényképe nem, s az első kézbevételekor a „belső sorozatcímet” sem fedeztem fel: A nyugati magyar irodalom gyöngyszemei. Lehet, az alcím miatt döntöttem: ez kell (Összegyűjtött versek), vagy a címe miatt: *Az ájtatos manó imája*.

A *Mantis religiosa* hazánkban a napos, bokros helyeken szórványosan fordul csak elő. Általában 70 mm hosszú, zöld vagy barna színű ragadozó rovar. Elülső lábpárjuk sajátos fogó- és ragadozólabrává lett – tövisek és tüskék vannak rajta –, ezt az állat be tudja hajlítani, s így kisebb rovarok megragadására alkalmas. A népnyelv a sajátosan tartott elülső lábpárja alapján imádkozó sáskának vagy ájtatos manónak is nevezi. Hogy valóban imádkozna, az éppen úgy népi beleképzelés, mint az, hogy a Hold felülete valakire emlékeztet (hogy a felhőjátékról ne is szóljak). A rovarnak igen fejlett az alkalmazkodási képessége: rendkívül érdekes levél- és águtánzatokat képes produkálni.

A cím által is megerősített kifejezés kétszer fordul elő a kötetben. Egyszer a középső ciklus/kötet (*Missa Agnostica*) középső versének (*Credo*) egyik sorában – ez a teljes kötet 151. lapján; másodszor az utolsó, az Arkánium ciklus 4. versében a címnek megfelelően (248. p.). Az első esetben része egy epiforákkal/önrímekkel/ragrímekkel egybekapcsolt gondolatrítmusnak: *...ments meg minket az ortodoxiától / ájtatos (manó) szócűrés-csavarástól / konyhalatin bakugrásoktól...* Itt többé-kevésbé a költő szokásos

szócsavarásairól lehetne szó – esetleg öniróniáról is, mint kiderül a versekből –, de Cre-dójának egy másik szakaszához már kapcsolódik Feszt László grafikusnak a borítón és előzéklapon található metszete („...Káprázat, könny, fősvény fa gyöngye, / irgalmatlan te-lünk öt karmos ujját fölmutatja / mindenik ujján galamb hintáz / mindenik galambon vé-restollas-csipkés ing...”). S így már világosan értelmezhető a címadó vers 5. versszaka: „Fi-gyelmezz rám te izeltlábú isten, / Fej, Tor, Potroh kérges szentháromsága. / Ki megáldottad Szent György kitinpáncélját, / áhítatos zöld kitinpáncélját, / állkapcsomra nézz le.”

Vitéz (Németh) György neve nem volt ismeretlen a hazai kritikuskok, irodalmá-rok előtt – akár Pomogáts Béla hiánypótló munkáját vesszük a kezünkbe (*Az újabb magyar irodalom története 1945–1981-ig*), akár a triumvirátus szerzette munkát (Béládi Miklós–Pomogáts Béla–Rónay László: *A nyugati magyar irodalom 1945 után*). Ám a vers-olvasók többsége nem találkozhatott verseivel: nem járatta a párizsi Magyar Műhelyt, ahol pedig szívesen közölték – hogy az amerikai, kanadai lapokat ne is említsük, s ha ki is jutott Bécsbe, Münchenbe vagy Párizsba, akkor a kevés valutáját bizonyára nem költhette a Magyar Műhely kiadásában megjelent kötetekre (*Amerikai történet*, Párizs, 1975; *Missa Agnostica*, Párizs, 1979; *Jel beszéd*, Párizs, 1982).

Az Életünk folyóirat és könyvkiadó szerkesztői helyesen cselekednek, ha terveik-nek és anyagi helyzetüknek megfelelően folytatják A nyugati magyar irodalom gyöngy-szemei sorozatot – szándékuk kiadni Csokits János, Kelemen Géfin László, Monoszlói Dezső műveit –, hiszen a magyarországi két antológia: a *Vándorének* (1981) és a *Két dióhéj* (1987) éppen úgy nem képes az addig kizárt világ érzékeltetésére, mint ahogy a *Párbeszéd Magyarországgal* (1991) című tanulmány- és esszégyűjtemény sem. Óriási a magyar, a hazai könyvkiadás adóssága, s csak az a kérdéses, hogy a leendő vevők anyagi helyzete megengedi-e majd a hiánypótló kötetek megvásárlását.

Pedig alighanem meg kell venni ezeket a köteteket! Nem mintha jobb költők volnának, mint az elismert hazai klasszikusok, vagy a ma is élő nagyok – Vitéz sem jobb. De ahhoz, hogy az „anyaországi” irodalom teljesítményét igazán fölbecsülhessük, ahhoz a teljes magyar irodalmat kellene ismernünk.

Minél többet forgatom a kötetet, annál furcsább a „hiányok” léte és aránya. Lás-suk az egyiket! Az 1933-ban született költő 23 éves kora óta külföldön él. A Béládi–Pomogáts–Rónay-tanulmány is azt sugallja (244. p.), hogy költészetének egyik megha-tározó élménye a hontalanság, a honvágy. Nem arról van szó, hogy nincsenek ilyen versei – az már igazán furcsa lenne, magyarságát is megkérdőjelezhetné, de nem nyom-já rá költészetére a bélyegét. Figyelemre méltó, hogy így is tud írni – mintha lélekben mindig itthon/otthon lenne, tehát nem kell éreznie/érezékeltnie a kiszakadtság bá-natát. Más kérdés, hogy mindezt hogyan fogadták el tőle emigráns olvasói.

A költő így vall magáról: „Szüleim mindkét oldalról hétszilvafás nemesek voltak, bár rabiátus nagyapám vidámabb hangulataiban fel-felemlgette a Báthoryakkal való szegről-végről rokonságát... Apám csapattiszt volt... meghalt harctéren szerzett vesebajá-ban; anyámmal visszatértünk Budapestre, ahol nagyanyám lakásában nyomorogtunk, amíg ötvenegyben ki nem telepítettek... Ötvenháromban Nagy Imre elengedett – saj-nos az év végére katonai munkaszolgálatra hívtak be. Innen ötvenöt decemberében szabadultam... Mivel a tankok visszatérése után megfogadtam a nagy reformpolitikus tanácsát, vettem a micisapkámat (mert kalapom nem volt) – s mentem.” A hosszú idé-zetre azért van szükség, hogy az olvasónak is feltűnjön: ezzel a „káderlappal” meg le-hetne magyarázni, hogy Vitéz emigráns költő- és nem költőrsaival együtt miért poli-tizál, miért támadja a rendszert. Csakhogy Vitéz Németh György ezt se írja meg. Most

nem az a kérdés: mit tesz, mit tett eddig – arra válaszolnak majd a biográfiák, monográfiák –, hanem az, hogy honnan a bátorsága erre a hallgatásra (biztos, hogy legalább akkora nyomás nehezedett rá, mint kortársaira országán belül és kívül).

Vitéz költeményeinek a többsége szabad versben íródott – ha más nem, már a Magyar Műhely is ezt gyaníttatja. A költő azonban a kötött formáktól jutott el ideig; nem azért ír így, mert nem ismeri, nem érti, nem tudja a klasszikus hagyományt. Van olyan műve, amely a Nyugatban is megállna! Viszont éppen verselése, neoavantgarde szabadsága kapcsolódik egy máshonnan ismert költői eszközhöz! A magyar szabad vers Kassák óta ismeri a szabad asszociációk holdudvarát az alapjelentés körül (ezt bárki fölisméri, ha összeveti *A ló meghal, a madarak kirepülnek* című Kassák-poémát az *Egy ember élete* című Kassák-regény vonatkozásaival). Vitéz azonban mással kísérletezik!

A hosszabb költeményekben, poémájában megfigyelhetjük, hogy megkísérli egyeztetni az avantgarde formabontását, múlttagadásos világlképét a neoklasszicizmusból ismert evokációs teremtéssel. Ez az evokáció éppen afelé az értéktelített múlt és tér felé vezet, amelyet egyrészt az avantgarde költő tagad meg, másrészt a fentebb már jelzett divatos témáktól elzárkózó művész. Úgy vélem, Vitéz művei éppen ott és akkor emelkednek a költői közepszer fölé, amikor nem igyekeznek kapcsolódni az anyaországi magyar irodalomhoz (milyen gyenge vers kerekedett a Pilinszkynek ajánlott műből – *Gyanú*). Másrészt akkor érzem a „fősodorban” a kötetet, amikor az avantgarde/neoavantgarde „szabályaitól” is elszakad, valahogy a következő idézet jegyében: „Avantgárdistaként tartanak számon... a nemzetet úgy igyekszem szolgálni, hogy elmondom neki: lehet másról és másként írni, mint amit a Szokás és a Szabály elvár, elfogad. Rendhagyó igék, rendhagyó főnevek, rendhagyó gondolatok. Velük akarom megélni, ami még hátravan(!).”

Mindezzel együtt Vitéz lehetne küldetéses dilettáns is. Hogy jóval több ennél, azt vallásos verseinek az a sorozata is bizonyítja, amelynek csúcspontja és koronája az önálló kötetként is megjelentetett *Missa agnostica* – ez egyébként a nemcsak összegyűjtött, de meg is szerkesztett kilenc ciklusból/kötetből álló gyűjtemény középső darabja (Ady-reminiszcencia?). Értelmezésem eltér a hármakétól: szerintem szó sincs valamiféle agnoszticizmusról (244–246); ez a cím itt megtévesztő. Úgy vélem, az irónia és az avantgardista szófacsarás a hívő-hitetlenséget rejti. A néhol a blaszfémia határát súroló profanizálás a magára maradt, a kétségei közt vergődő ember mágikus rítusa: talán így, talán a hiten nem gondolkodó hívők között találhat menedéket! Hiszen elhagyatottá, árvává lett magyarságában, művészi létében – és talán az emberségében is. Ezért menekülne a nyájba – meg nem is, hiszen sejtí: ez sem jelent, ez sem jelenthet, ez sem adhat feloldozást, meglelégedést. (Lásd a *Credo* zárását: *et vitam venturi saeculi!*)

A többi költemény helyett szóljon a költő: „Számomra a költészet nemes hobby, szerepben nem feszengek...” Lehet, hogy a magyarországi olvasó másképpen érti ezt, de a költő, aki klinikai pszichológus, e szavakat eredeti értelmükben használja. Ezzel a mértéktartással ha olvassuk a verseit, akkor egyetértünk a kiadó-szerkesztő bátorságával: Vitéz (Németh) György így is költő, s gyűjteményes kötete hiányát a magyar líra megsínylené. Vitéz György e kötetével hazatalált – eltalál-e az olvasókhöz? (Vitéz György: *Az ájtatos manó imája. Összegyűjtött versek*. A nyugati magyar irodalom gyöngyszemei I. ÉLETÜNK könyvek, Szombathely, 1991. 305. l.)

Ágnes Háróly

K R I T I K A

Baka István: Farkasok órája

Eddig öt lírákötete alig több mint száz verset tartalmaz, mégis régóta nyilvánvaló, hogy Baka István kortársaink közül az egyik legjelentősebb költői életművet alkotta meg. A létezés tragikus és apokaliptikus elemeit egyre kizárólagosabbnak, egyre totálisabbnak érzékelő költő néhány lírai alapmotívum – éjszaka, Isten, Sátán, sötétség, halál – karakteresen egyéni megújításával és gazdag egyéni vonatkozásrendbe szervezésével teremtett szuggesztív költői világképet. Tragikus atmoszférájú, a képzetkapcsolások dinamizmusa révén mégis eleven és gazdag világú költészete a manapság oly gyakran leszólt metaforikus líra evidensen korszerű folytonosságának a lehetőségét is bizonyítja. Metaforái az érzékelt tragikus és apokaliptikus létjellegét szemléletesen, mégis az elvonatkoztatás gondolati erejével fejezik ki. Emellett oly szervesen épülnek, kapcsolódnak egymáshoz, hogy hiánytalan létvíziót és létítéletet adnak. Ez a teljesség is annak a megnyilatkozása, hogy Baka István költői világában a létérzékelés és a létfilozófia, a közvetlen tapasztalat és a távlatos gondolati mérlegelés, a történelmi és egyetemes horizontú számvetés egységet alkot.

Nyilvánvaló, hogy közvetlen léttapasztalata irányította figyelmét oly gazdagon a magyar történelem, a magyar kultúra tragikus szituációira, hiszen a személyiségnek érzékelnie kellett, hogy személyes létszituációja elválaszthatatlan attól a közösségtől, melynek tagja. Baka István költészetének gazdag és erőteljes vonulatát adja Dózsa, Balassi, Zrínyi, Petőfi, Vörösmarty, Liszt Ferenc, Széchenyi, Ady, József Attila sorstragédiájának mélyen átélt élményköre. Különösen a Vörösmarty-, Liszt- és Ady-motívum meghatározó: mindhárom esetben – szövegszerűen dokumentálhatóan – a közösséget felemelni, szellemileg, lelkileg gazdagítani, a maga értékeiben megerősíteni törekvő személyiség lehetetlenné válásával, tragikus létszituációjával azonosul Baka István költői személyisége, s a megnevezéssel, a kimondással ennek a szituációnak az abszurditása ellen tiltakozik. Reménytelenül is eltökélt a versekben megmutatkozó lírai én: tapasztalata apokaliptikus létvízióvá nő, tartása azonban a megsemmisülés biztos tudatában is rendületlen. Az ereje az abszurditás leleplező bemutatásában mutatkozik meg.

Költészetének ez a vonulata elevenen kapcsolódik a magyar sorskérdések líra-hagyományához, ahhoz a költészethez tehát, melynek a folytonosságát merő anakronizmusnak tekintik sokan manapság. Baka István művészetének vitathatatlan rangját pedig úgy ismerik el, hogy igyekeznek elszakítani azt ettől az anakronisztikusnak minősített nemzeti hagyománytól. Pedig ennek a hagyománynak Balassitól, Zrínyitől Nagy Lászlóig és tovább, Baka Istvánig, Nagy Gáspárig mindig a tisztító, javító szándékú bírálat volt a fő vonása. Emellett legjobb képviselői mindenkor úgy szóltak a magyarság sorskérdéseiről, hogy az emberlét alapkérdéseivel is szembesültek, egyetemes érvényű egzisztenciális költészetet teremtettek. Ezt teszi Baka István is egy újabb kor tapasztalatával a birtokában, tehát még illúziótlanabban, mint nagy elődei. Költészetében a magyarság-motívumkörét nem véletlennek és nem csupán eszköznek kell tekintenünk, hanem olyan, a költő élményvilágából, kultúrájából, közösségével való ata-

visztikus és tudatos sorsvállalásából eredő sajátosságnak, amelyik önnön jelentőségét is azáltal kapja meg költészetében, hogy a magyar sors tragikumában az egyetemes emberlét lehetséges létszituációját is kifejezi.

Baka István költészetének kezdetektől fogva meglévő, folytonosan erősödő jellegzetessége az is, hogy tragikus sorsélményének a kifejezése a nemzeti történelem, kultúra és jelenkori személyes tapasztalat motívumkörén túlmutató forrásokból is táplálkozik. Ezek közül a zene és az orosz kultúra a legfontosabbak. Mindkettő meghatározó eleme Baka István költészetének. A zenei ihletet szigorú verskompozícióinak formaelveként is kamatoztatja. Gustav Mahler és Liszt Ferenc művei pedig több jelentős versének közvetlen ösztönzői voltak. Az orosz kultúra bensőséges ismeretéről pedig nemcsak remek műfordításai tanúskodnak, hanem – az 1972-ben írt *Raszkolnyikov éjszakai* című verse óta – költészetének orosz motívumú darabjai is.

A szerves építkezés nemcsak az egyes motívumok variációs kiteljesedésében tűnik szembe, Baka István kötetkompozíciói is hangsúlyosan egymást folytatják. Mindig átvész új kötetébe néhány verset a korábbiából, s ez az átvétel mindig kompozíciós, nem pedig mennyiségi szempontú. Azokat a verseket veszi át, amelyeket az új ciklus érdeke kér, de az új rendben föl is erősödnek az átvett vers azon motívumai, amelyek az első megjelenéskor még csak jelzései lehettek esetleg egy később kifejlő érzéskörnek, gondolatsornak. A *Farkasok órája* ilyen értelemben az egész korábbi életműből is épül, ugyanakkor lényeges új poétikai lehetőségeket is kibontakoztat. Baka István következetesen jelzi verseinek dátumát, így maga is utal erre a tudatos folytonosságra, kibontakoztatásra. E kötet minden kritikusa szükségszerűen megállapította, hogy a *Farkasok órája* a rettenetes és az apokaliptikus idejének a verseskönyve. Nem váratlan ez Baka István pályája ismeretében, hanem szerves fejlemény, most mégis minden eddiginél erőteljesebb a megnyilatkozása.

A *Liszt Ferenc éjszakai* ciklus korábról jól ismert emlékezetes versei, különösen a *Liszt Ferenc éjszakai a Hal téri házban* és a *Mefisztó keringő* éjfékete világa most a ciklust záró *Gyászmenet* révén válik nyomatékosan véglegessé. A *Gyászmenet* hat strófája a pusztulás fokozatos előrehaladását variációs, fokozó ismétléssel jeleníti meg egészen a gyászmenet szétporladásáig, a létünk teljes megsemmisülését érzékeltető, elkülönített zárósorokig:

*PORUNKRA ÉGI SÍRGÖDŐR
CSONTKORHADÉKA HÓ PEREG*

Baka István költészetének a zene és a kép a legfontosabb eleme. Ennek a versnek a zenei struktúrája és metaforáinak összegző, gazdag jelentésű világa erőteljesen jeleníti meg egy közösség teljes pusztulásának a látomását. Merészen használja és újítja meg e látomás kifejezésére a romantika költői és zenei kellékeit.

A *Yorick monológjai* ciklus nyitódarabja, a *Helsingőr* 1983-ban keletkezett, de a Hamlet-motívum már az 1982-es *To be or not to be* című versben megjelent. A *Helsingőr* még nem utalt arra, hogy egy majdani monológciklust fog indítani. A helsingőri szituáció volt a fontos a költői kifejezés számára: a végzetes éjszaka folytonossága:

*Helsingőr hol a vérem
véróra csöppre csöpp
és nem múlik az éj nem
mert Helsingőr örök*

A ciklus többi, 1990-ben keletkezett darabja azonban természetesen avatja ezt is Yorick monológjainak nyitányává. Az ebben kifejezett általános tragikus létérzés kap a monológ sor új darabjaiban részletezett, a tragédia némely szereplőjéhez kapcsolt elemzést. Az újdonságot a Yorick-szerep, a yoricki perspektíva, az ironikus, önironikus és groteszk elemek hozzák. Ezek révén szövődik a ciklusba közvetlen mai társadalmi és politikai ítéletkezés is, s ezek révén válik nyelvileg lazábbá, tragikomikusan játékosá is a ciklus. A tragédiának egyetlen túlélője itt Yorick, aki mindent látott, mindent tud, s mindent megítél. A *Hamlet*ben a sírásók találják meg a király egykori udvari bolondjának, a már huszonhárom éve halott Yoricknak a koponyáját. Maga Yorick nem jelenik meg Shakespeare drámájában, csupán Hamlet idézi fel a szikrázó elmességű fiút, akinek élcein, gúnyos sziporkáin sokat mulattak. Baka István Yorickja Hamlet koponyája fölött mond monológot, második monológjában Opheliát, harmadikban Fortinbras udvarát mutatja be a megszokottól eltérően, merőben új vonásokkal, majd Hamlet halála után tíz évvel tekint vissza a tovatúnt időre, alantas hangvétellű „arsch poeticá”-t mond, végül a világot idegennek ítélve („ez nem a te világod már Yorick mondom magamban”) kiballag a tengerpartra, s „Hamlet bon mot-it” mormolgatja „amíg leszáll az éj / s az ég falához mint spion füle félhold tapad fehérén”. Baka István Yorickja a lehetetlen körülmények között is óvja személyisége lényegét: megfigyel és – a maga játékos, groteszk, ironikus módján – megnevez minden megnevezhetetlent, ki-mond minden kimondhatatlant. Szókinccse nemegyszer vulgáris. A bolond szerepe azonban az igazmondó művész megnyilatkozási lehetősége: „nem keverem össze szaral a vért”.

A *Farkasok órája*, a címadó ciklus áll a kötet középpontjában, maga a címadó vers nagyerejű kifejezése az ébren is rémálmokkal, rettenettel küzdő személyiségnek. E rejtélyesnek tetsző cím jelentését Árpás Károly és Olasz Sándor meggyőzően fejt meg egy – Ingmar Bergman hasonló című filmjéből vett – idézettel: „A farkasok órája az a pillanat, amikor az éjszaka átadja a helyét a hajnalnak. [...] Ebben az órában legvalószínűbbek a rémálmok. Ebben az órában leghatalmasabbak a fantomok és démonok.” A versszöveg igazolja ezt az eredetét: „Felébredek. / Az éj végére jár; / tudom, a farkasok órája ez.” A vers a rettenet intenzív megjelenítésével azt a szorongást, azt a lidérces létállapotot érzékelteti, melyben egyszerre törnek a személyiségre a ki-úttalanságérzet démonai, a megoldhatatlan, kínzó dilemmák, amikor elfogja a nem lenni jobb volna érzése. A címadó verset e ciklusban többnyire közvetlenül a legutóbbi évek élményeihez kapcsolódó darabok veszik körül, köztük a cikluskeretező, anaesztikus *Esős tavasz* és daktilikus ritmusú *Őszi esőzés*. A *Farkasok órájának* lidérces atmoszférája abból a keserűségből is táplálkozik, amelynek indítékát az a tapasztalat adja, hogy a magyarság nem képes megújulni, hogy „gennye fakadt ki a régi sebelemek, / s máris az új sebe fáj”. A közvetlen társadalmi élményekből táplálkozó rettenet azonban természetesen tágabb, azaz létfilozófiai érvényű is Baka István költészetében.

Az *Apokalipszis szakácskönyvéből* című ciklus éppen ezt az általánosabb érvényt nyomatékosítja: az Isten-motívum jelentése egyértelműen az emberi sors reménytelenségének, kiszolgáltatottságának a fogalata. Az ember és a világ étek itt, miként Pilinszky *Halak a hálóban* című versében.

A *Farkasok órája* kötetet – a kötetnyitó *Liszt Ferenc éjszakai* és a *Yorick monológjai* című ciklusok nyilvánvaló párhuzamaként – a *Sztyepan Pehotnij versesfüzete* zárja. Ebben a ciklusban kaptak helyet Baka István orosz motívumkörű korábbi versei is.

A szerepversek a költői kifejezés újabb és újabb lehetőségét nyitják meg az alkotó előtt, hiszen a szerep a személyiség megkettőzésére, valamely korábban rejtett elemének a kibontakoztatására is módot ad. A teremtett szerepvilág öntörvényűsége így erősítheti föl a költői személyiség valamely vonását, így nyithat meg újabb élmény- és kifejezéslehetőségeket. A *Sztyepan Pehotnij versesfüzete* azonban irodalmunk egyedülállóan érdekes ciklusa. Sztyepan Pehotnij ugyanis nem más, mint Baka István nevének orosz fordítása. A kitalált orosz költő szerepében tehát maga Baka István szólal meg, a ciklus címe magyarul *Baka István versesfüzete*. Önmaga „szerepében” látjuk itt Baka Istvánt. Az, hogy ezeknek a verseknek hamisítatlan orosz atmoszférája van, kettős jelentésű: egyrészt megmutatja, hogy Baka István az orosz kultúrában és történelemben bensőségesen otthonos, másrészt föltárja ennek az otthonosságnak a gyökérzetét: a közép-kelet európai emberi sors közösségét. A jellegzetes orosz versek így lehetnek ugyanakkor élményben, ritmusban, strófaszerkezetben jellegzetes Baka-versek. E ciklus a kötet megjelenítése óta – a folyóirat-publikációk tanúsága szerint – jelentős új darabokkal bővült. Úgy látszik, Sztyepan Pehotnij és Baka István valóban egymásra találtak a sorsérzékelésben és a kifejezésben egyaránt.

A *Farkasok órája* egy tudatosan épített, jelentős költői életmű fontos új állomása. Bizonyos, hogy mai líránk legszebb értékei között kell számon tartanunk. (*Tolna Megyei Könyvtár, Szekszárd Város Önkormányzata, Szekszárd, 1992.*)